

402

ERDÉLYI MÚZEUM

**AZ ERDÉLYI MÚZEUM-EGYESÜLET
SZAKOSZTÁLYAINAK
KÖZLÖNYE**

SZERKESZTI:

GYÖRGY LAJOS
FŐTITKÁR

XXXV. kötet

Új folyam I.

1930. 7-9. sz.

Kiadja az Erdélyi Múzeum-Egyesület

CLUJ - KOLOZSVÁR

Minerva Irodalmi és Nyomdai Műintézet Részvénytársaság

1930

T A R T A L O M

TANULMÁNYOK:

- Dr. Tavaszgy Sándor:* Magyar tudományos törekvések Erdélyben — — 215
Dr. Biró Vencel: Püspökjelölés az erdélyi római katolikus egyház-
megyében — — — — — 231
Dr. Juhász Kálmán: A marosmenti hiteleshelyek legrégibb emlékei — — 258
Szabó T. Attila: Egy ismert és egy ismeretlen kuruckori ének — — — 271

ADATOK AZ E. M. E. TÖRTÉNETÉHEZ:

- Dr. Boros György:* Elnöki megnyitó az E. M. E. marosvásárhelyi vándor-
gyűlésén — — — — — 278
Dr. Kántor Lajos: Az Erdélyi Múzeum-Egyesület marosvásárhelyi
vándorgyűlésének története — — — — — 282

KISEBB KÖZLEMÉNYEK:

- György Lajos:* Valkai András életéhez — — — — — 292
Dr. Dömötör Sándor: Gyermekgyilkos nők népballadánkban — — — 294

KRITIKAI SZEMLE:

- Décsi Lajos:* Régi Magyar Költők Tára VIII. k. *Márton Istvántól* — — 299
Gálos Rezső: Mikes Kelemen Törökországi Levelei. *Márton Istvántól* — 300
Tolnai Vilmos: A nyelvújítás. *Blédi Gézáttól* — — — — — 302
Dr. Egyed István: A kisebbségi kérdés. *Mikó Imrétől* — — — — — 304

KÖNYV- ÉS FOLYÓIRATSZEMLE:

- A filozófia, esztétika, pedagógia, irodalomtörténet, nyelvészet, ethno-
grafia, történet, stb. köréből 19 könyv és tanulmány ismertetése — 306

AZ ERDÉLYI MÚZEUM-EGYESÜLET TERMÉSZET- TUDOMÁNYI SZAKOSZTÁLYÁNAK KÖZLEMÉNYEI:

- Dr. Szádeczky Gyula:* Borszéki-fürdő forrásairól geológiai tekintetben — 11

AZ ERDÉLYI MÚZEUM

az Erdélyi Múzeum-Egyesület kiadásában jelenik meg évenként 12 számban negyedévenként 7–7½ iv terjedelemben. A folyóirat az EME. Bölcsészeti-, nyelv- és történettudományi, Természettudományi-, Orvosi- és Jogi Szakosztályának hivatalos közlönye.

AZ ERDÉLYI MÚZEUM-ot

az Egyesület alapító, igazgatósági és rendes tagjai évi 300 lejes kedvezményes áron kapják. Előfizetési ára nem tagoknak és könyvkereskedőknek 400 lej. Előfizetések és a lap szétküldésére vonatkozó kívánságok címe:

ERDÉLYI MÚZEUM kiadóhivatala, Cluj-Kolozsvár, Strada Baron L. Pop (volt Brassai-utca) 5.

Kéziratok, ismertetésre szánt könyvek és a folyóirat szellemi részét illető tudakozódások a szerkesztőt illetik:

DR. GYÖRGY LAJOS, Cluj-Kolozsvár, Str. Universităţii (v. Egyetem-u.) 10.

A szerkesztőség közli az igen t. munkatársakkal: 1. Géppel írott kéziratokat kér. 2. A közlésre szánt dolgozatok átlagos legnagyobb terjedelme 1 iv. 3. Minden munkatárs a folyóiratnak egyszermind előfizetője is. A tiszteletdíjat 300 illetőleg 400 lejig a kiadóhivatal az előfizetés javára írja. 4. Különnyomat a szerző kívánságára és költségére készül. 5. Kéziratokat a szerkesztőség csak a szerző külön kifejezett óhajára küld vissza.

Magyar tudományos törekvések Erdélyben.

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület 1930. augusztus 28—30-án rendezett marosvásárhelyi vándorgyűlésének első napján, a díszgyűlésen, tartott előadás.

Irta: **Dr. Tavaszy Sándor,**

az E. M. E. bölcsészet, nyelv- és történettudományi szakosztályának elnöke.

Nagy örömmel ragadom meg az alkalmat, hogy az E. M. E. t. választmányának megbízásából, ez ünnepi díszközgyűlés keretében, értekezsem az erdélyi magyar tudományos törekvésekről. Ezt annál nagyobb örömmel teszem, mert Egyesületünk történetében már is áldott hagyománnyá vált, ismételten visszatekinteni azokra, akik előttünk jártak és érettünk áldoztak, számbavenni azokat a tudományos törekvéseket, amelyekben annyian és annyian elégték. Még meg sem alakult az E. M. E., már 1855-ben gróf Kemény József, Egyesületünk egyik nagynevű alapítója, az „Erdélyi tudományos igyekezetek” című¹ számotadásában visszamegy a XVIII. századig, majd ugyanezen cím alatt gr. Kuun Géza dr.,² ez utóbbit megelőzőleg Szilágyi Sándor,³ később Jakab Elek⁴, Erdélyi Pál⁵ és Kelemen Lajos⁶ a háládatos szív nemes indulatával helyezik a hűséges emlékezés világosságába azt a sok lelkesedést, azt az olthatatlan odaadást és azt a törhetetlen igyekezetet, amellyel tudós elődeink aktivitásban igyekeztek tartani az emberi szellem egyik legnagyobb képességét: *a tudományos tevékenységet.*

És ha volt jelentősége a múltban a tudományos „igyekezetek” számbavételének, úgy különös jelentősége van a megpróbáltatásokkal és kísértésekkel teli jelenben, amikor a magyar tudományos folytonosság elejtésének veszedelme sokkal inkább fenyeget, mint a múltban. A magyar tudományosság multja ma nemesak kapcsoló pontokat nyújt a biztos és határozott irányú tudományos fejlődés számára, hanem nagy erkölcsi erőforrás is, amely tudományos existenciánk fenntartását táplálja. Tisza István szavai jutnak eszembe: „Nő a kultúra terhe! Súlyos-

¹ Gróf Kemény József: *Erdélyi tudományos igyekezetek.* Egykorú eredeti magányos levelek szerint. „Új Magyar Múzeum”, 1855. V. évf. 401. kk. lapokon.

² Gr. Kuun Géza dr.: *Erdélyi tudományos igyekezetek.* Erdélyi Múzeum 1900. XVII. kötet. 1 kk. lapokon.

³ Szilágyi Sándor: *Erdély irodalomtörténete, különös tekintettel történeti irodalmára.* Budapesti Szemle 1858—1859. III—VII. kötetek.

⁴ Jakab Elek: *Az Erdélyi Múzeum-Egylet.* Budapesti Szemle 1859. VII. kötet, 349. kk. lapokon.

⁵ Erdélyi Pál: *Az Erdélyi Múzeum félszázada.* Erdélyi Múzeum 1910. XXVII. kötet, Új folyam V. kötet, 1. kk. lapokon.

⁶ Kelemen Lajos: *Törekvések egy erdélyi múzeum alapítására.* Erdélyi Múzeum 1909. XXVI. kötet, Új folyam IV. kötet, 353. kk. lapokon.

bodik a penzum, amelyet a nemzeti léleknek el kell végeznie és minden attól függ: sikerül-e megrostálnunk azt, amit a nyugat nyújt nekünk, szélnak eresztieni a pelyvát, szemétre dobni a konkolyt és nemes magvakat ültetni a magyar lélek talajába?⁷ Az ebben a kérdésben foglalt nagy aggodalom, amely ma különös sullyal nehezedik az erdélyi magyar lélekre, különösképpen az erdélyi magyar tudományosság lelkiismeretét terhelő, mert reá vár az a felelősségteljes feladat, hogy az egyetemes, objektív igazság szolgálatát úgy végezze, hogy számbavevő, recipiáló, kritikai és értékelő munkája folytán csak nemes magvak hullhassanak az erdélyi magyar lélek talajába. *A nemzeti élet szervezetében a tudományosság az az intellektuális gerinc, amelytől függ a nemzeti szellemi élet fennmaradása.* Ha pedig megromlik vagy megtörik ez a gerinc, csak szédeleg és tétovázik tovább az egész nemzeti élet!

És különös jelentősége van az erdélyi magyar tudományos törekvésekkel való foglalkozásnak épen Marosvásárhelyen, ahol Zágoni Aranka György vásárhelyi kir. táblai ülnök rendkívül lelkes kezdeményezésére 1793-ban megvalósult a legelső magyar tudós társaság, a Magyar Nyelvmívelő Társaság.⁸ Ezzel a nagyszerű lépéssel Marosvásárhely az egész magyar kultúrtörténetben nagy tisztességet szerzett magának s Erdély kulturális jelentőségének emeléséhez nagy mértékben hozzájárult. A vásárhelyi atyák e megértő tette, e lendületes elhatározása, amellyel egy tudományos törekvés szolgálatába elsőnek állottak, olyan lelkiületről és olyan akaratról tesz bizonyosságot, amelyre boldog büszkséggel gondolhatnak vissza a jelenkori vásárhelyi nemzedékek s a jövőbe vetett bizalommal gondolunk vissza valamennyien, akiknek szívünkön fekszik a jövőerdélyi magyar tudományosság.

I.

A magyar tudományos törekvések története Erdélyben míg egyfelől nagyszerű lehetőségeket tár elénk, másfelől át van szöve ugyanazoktól a tragikus szálaktól, amelyek Erdély egész történetét olyan sötétté és zordonná teszik. A magyar tudományos törekvések története Erdélyben egyrészt olyan nevektől ékes, amelyek díszére válnának bármelyik nagy nemzet tudományosságának, másrészt tele van ez a történet kétségbeejtően fájdalmas félbemaradásokkal. *Erdély színhelye egyfelől a nagy tudományos törekvéseknek és erőfeszítéseknek, másfelől egészen határozottan megállapíthatjuk, hogy Erdély a színhelye a legnagyobb tudós-tragédiáknak.* Gondoljunk csak Apáczai Csere János, Szenczi Molnár, Misztótfalusi Kis Miklós, Körösi Csoma Sándor vagy a Benkő József és a Bolyaiak sötét árnyaktól kísért fénylő alakjaikra. Amikor tehát az erdélyi magyar tudományos törekvésekkel foglalkozunk, elsősorban mindig inkább a bennük nyilatkozó *akaratot*, mint azok realizált képét kell szemügyre vennünk. Ezzel a meg-

⁷ Tisza István: *Összegyűjtött munkái*, I. kötet, 534. lapon.

⁸ Jakab Elek: *Aranka György és az erdélyi nyelv művelő és kéziratkiadó társaság*. Abafi „Figyelő”-je, 1884. 161. kk. lapokon.

állapításunkkal nem kegyes elnézést, nem jóakarátú méltánylást követlünk az erdélyi magyar tudományos törekvések számára, hanem annak a meglátásnak erőrekapását sürgetjük, hogy ezekben a törekvésekben több és nagyobb az éltető és teremtő csira, mint a kiteljesedett forma és kiérett rendszer. Az erdélyi magyar tudományos törekvések kérdéseivel tehát csak az foglalkozzék, akiben van szeretetig menő objektivitás és objektivitásig menő szeretet, aki tehát bele tud helyezkedni azokba a csaknem sorstragédiáknak nevezhető személyes életküzdelmekbe, amelyeket az erdélyi magyar tudósok minden időben az ellenséges körülményekkel, a fagyasztó közönnyel, a lenézéssel, a kicsinyességgel és a testvérharcokkal folytattak.

Az erdélyi magyar tudományos törekvéseknek ez a jelleme hozza magával, hogy azokban kezdettől fogva több az individuálitás, mint a kollektivitás, vagy legalább is a kollektív tudományos törekvések gyöngék, sőt erőtelenek. Tudósaink magános küzdők, akik magukra-hagyatottan, árván állanak szemben mérhetetlen nehézségekkel. Az erdélyi scholák és akadémiák, a kolostorok és káptalanok, amelyek arra lettek volna hivatva, hogy tudományos munkaközösséget alkossanak, beidegezve, sőt befagyasztva az erdélyi kisvárosok kispolgári társadalmába, csak magános küzdőket, meg nem értett és nem méltányolt magános törekvéseket tudtak kitermelni. A hegyek, völgyek között szétszórt parochiák tudós papjai pedig a tökéletes izoláció képét mutatják. Bod Péternek, a tudós igeni papnak, szinte sír a hangja, amikor Isten vitézkedő Anyaszentegyháza Históriajában elmondja, hogy ég a vágytól, hogy az idegen neveket „a magyar nyelvnek folyása szerint” adja elő, „de úgy, — mondja tovább, — ha előbb egynéhány értelmes emberekkel egyet érthettem volna ezen dolog iránt”. Hivatkozik Apáczai Csere Jánosra, aki azon fáradozott, hogy majd mindenféle tudományokhoz tartozó szókat magyarul adjon elő, azonban őt vagy senki, vagy igen kevesen követték. „E végre azért igen jó volna — mondja Bod Péter — tudós emberekből álló Magyar Társaságot a Magyar nyelvnek ékesgetésére, mint más Nemzetekben vagon, felállítani.”⁹ Így merült fel Erdélyben már 1760-ban a magyar tudományos akadémiai eszme. Hány és hány erdélyi magyar tudós lelke vonaglott meg a társtalan egyedüliségben és elhagyatottságban, és hánynak a lelkében mozdult meg a vágy a testvéri tudós együttműködés után! Még ahol erőteljesebb lendületet is vett a kollektív tudományos törekvés, ott is a hosszú pusztai vándorlás minden kínjának kellett véresre marnia a lelkeket, míg az ígért és várt eszmény megvalósulásának legalább a határpontjáig érkeztek a mi tudós Mózeseink. Kereken százesztendősz küzdelemre volt szükség például ahhoz, hogy 1859. november hó 23-án az Erdélyi Múzeum-Egylet megvalósuljon. Ez a tény szimboluma az erdélyi magyar kollektív tudományos törekvéseknek. Milyen hosszú volt ez az út a Bod Péter vívódásaitól elkezdve, a Benkő József, a Zágoni Aranka György, a gróf

⁹ Bod Péter: *Az Isten vitézkedő Anyaszentegyháza Históriaja*. Basileában, 1760. 8—9. lapokon.

Batthyány Ignác, gróf Teleki Sámuel, Döbrentei Gábor, Bölöni Farkas Sándor nehéz tusáin keresztül a gróf Kemény József és gróf Mikó Imre *alapító tettéig*. Mennyit törődtek, kétségkedtek és reménykedtek, mennyit tervezgettek, kérleltek és áldoztak, mennyit leveleztek, kilincseltek és mennyi visszautasítást, mennyi megaláztatást szenvedtek, míg eszményeik megtestesültek és alakot nyertek. Gondoljunk csak arra, hogy gr. Batthyány Ignácnak, a tudós erdélyi katolikus püspöknek, 1785. szept. 17-én gróf Teleki Sámuelhez intézett szíves hangú levelére, melyben a tudós püspök egy tudós társaság eszméjét veti fel, Teleki Sámuel kiábrándult lélekkel minő gúnnyal jegyzi meg: „*Excellentia Vestra magnus nobis erit Apollo?*“¹⁰ A sok keserű csalódás között egymást is megsebzik azok, akiket ugyanazért az ügyért való szolgálat már elégszer megsebzett. És micsoda fájdalmas kiábrándulás lehetett azokra a tudós társaság- és múzeum-alapító hősökre nézve „a nemzet javát munkáló“ uralkodó és kormányzat részéről ért ismételt visszautasítás! Kétségtelenül nagy lelki erőre, sok személyes odaadásra, türelemre és áldozatosságra volt szükség, hogy Erdélyben a különböző tudományos törekvések kicsirázzanak, gyökeret verjenek s legalább a mostoha szituációnak megfelelő tenyészetnek induljanak. Hangsúlyoznunk kell, hogy az erdélyi magyar tudományos törekvéseket, kivéve a XVII-ik századi fejedelmi kort, többé nem a fejedelmi kegy, nem is a kormányzati akarat, de nem is a gazdag városi polgárság túláradó jókedve és bőkezősége táplálta és éllette, amint az például német földön történt, hanem egyesek személyes akaratának acélos ereje. És minő szerencse, hogy ezek között az egyesek között akadtak olyan főuri nevek, mint aminő a gróf Teleki Sámuel, gróf Batthyány Ignác, gróf Kemény József, gróf Mikó Imre, gróf Kuun Géza neve, akik maguk is tudós lelkek lévén, a személyes lelki részvétel meleg érdeklődésével és felelősségével istápolták minden tudományos törekvést. Íme, ilyen lelki feltételek alatt, ilyen szellemi szituációban éltek a magyar tudományos törekvések Erdélyben.

II.

A lelki feltételek és a szituáció e vázlatos rajza után áttérhetünk a különböző erdélyi magyar tudományos törekvések számbavételére. Ez a számbavétel természetesen nem részletező és induktív, hanem áttekintő és átfogó természetű.

Kétségtelen dolog, hogy a XVI. századot megelőzőleg is beszélhetünk Erdélyben magyar tudományos törekvésekről, de ezek annyira szórványosak és összefüggéstelen egyes jelenségek, hogy azokat nem vagyunk képesek a történeti folytonosság egészében szemlélni. Szilágyi Sándor „Erdély Irodalomtörténete“ c. művében beszél bizonyos Erdélyi Boetiusról, aki mint dominikánus szerzetes, a XIII. században magyarazza Aristoteles filozófiáját. Hangsúlyoznunk kell Szilágyi Sándorral, hogy az erdélyi kolostorokban Boetius nem az egyetlen

¹⁰ Gr. Kemény J. i. dolgozata, 407. lapon.

filozófus. Később Küküllei János esperes nevével találkozunk, aki naiv egyszerűséggel írja meg Nagy Lajos király életét.¹¹ Majd az 1493. évből ismeretes a kolozsvári Csuda Miklós neve, aki az igaz boldogság és a praedestináció problémáival vívódik. Ezeken a neveken kívül csak a Maximilianus Transylvanus (Erdélyi Miksa) európai hírűvé vált neve érdemel megemlést a XVI. század elejéről.¹² *Ezek a szórva-ványosan ismert nevek bizonyosságai annak, hogy a XVI. század előtt is éltek és virágoztak a kor szükségeinek és igényeinek megfelelő tudományos törekvések.*

Az országnak a mohácsi vészt követő három részre való szakadása másfél százados függetlenséget és politikai önállóságot szerzett Erdélynek s ezzel Erdélyben megindult egy virágzó tudományos irodalmi élet. Igaz, hogy ez a tudományos irodalom a vallási polémikák és harcok szolgálatában állt, de viszont ezek a harcok élenkítőleg hatottak a szellemre s edzették, csiszolták, a finomabb tudományos koncepciókra és distinkciókra alkalmasabbá tették. A XVI. századi vallási harcok tudományos irodalmi hatását csak azok tagadhatják, akik nem tudnak betekintést venni a tudományos szellem phaenomenológiájába. A vallási polemikus irodalomnak ez általános tudományos hatásán túl van egy másik jelentősége is. Nevezetesen a reformáció hatása alatt a polemizáló írók a latin nyelv mellett már megszólaltatják a magyar nyelvet is s a nyelven keresztül megindul a magyar nemzeti szellemű irodalmi és tudományos élet kialakulása. *A tudomány eredményeiben internacionális, de az eredményekig vivő út az etikai értelemben vett nemzeti lelken keresztül vezet.* Nemzeti a nyelv, amely által tudományt üzünk, nemzeti karakterűek azok az etikai erők, amelyek által tudományos küzdelmet folytatunk, és nemzeti az az egész szellemi magatartás, amely által a tudományos törekvésekben részt veszünk és tudományos életet élünk. *A nemzeti sajátosságoknak a tudományban való érvényesítése nélkül épen azt a sajátos feladatot nem tudjuk elvégezni, amely minden saját nyelvű nemzetet illetékké tesz a tudományos munkára.* Ennek a nemzeti szellemű tudományosságnak hatásos kezdeteit és indításait köszönhetjük Erdélyben egy Heltai Gáspárnak, Dávid Ferencnek és Melius Juhász Péternek.

Amint a nemzeti szellem a magyar nyelvű vallási polemikus iratok útján felébredt, kezdetét veszik a theologia mellett a többi tudományok is. Először a század közepén a történettudomány, amelynek legtermékenyebb művelője Valkai András, majd a század végén Szamosközy István, aki már a magyarok eredete problémáját veti fel, majd 1593-ban a Dáciában talált feliratos kövekkel foglalkozik. Csaknem ugyanebben az időben Décsi János által megszólal a magyar jogtudomány is, sőt az ismeretlenség homályába veszett Farkas István a csilágászat művelésével tette nevét imertté.¹³

¹¹ Szilágyi Sándor: *Erdély Irodalomtörténete* c. munkája, Bp. Szemle, III. kötet 149. kk. lapjain.

¹² Dr. Dézsi Lajos: *Erdélyi arcképek és képek*. Minerva Könyvtár. Kolozsvár, 1925. 5–6. szám.

¹³ Szilágyi Sándor: i. m. Bp. Szemle, 1858. III. kötet, 174. kk. lapok.

Kétségtelen, hogy a XVI. század, mint a reformáció százada, csak a theológiának, helyesebben csak a theologiai polemiának kedvezett. Ezek a polemiák pedig formájukban lehettek darabosak, bárdolatlanok, azonban a mélységet és a komolyságot megtagadni ezektől nem lehet. Helyesen állapítja meg Szilágyi Sándor, amikor azt mondja: „... a felületesség és üresség vádja nem illetheti azokat. Ismeret nélkül senki sem lépett a küzdőterre, meggyőződés nélkül nem fogott tollat, s ezekben vélt jogot találni a kiméletlen hangra.“¹⁴ Ennek a megállapításnak igazságát bizonyítja, hogy ennek a kornak egyik legnagyobb, — bár nem erdélyi, — de Erdélyben is működött reformátora, Szegedi Kis István, *a tanulás nélküli életet élő sírnak nevezte.*

A XVI. századi erdélyi magyar tudományosság szempontjából különösen nagy jelentőséggel bírnak a biblia magyar fordításai. A fordítás feltételezte mind a bibliai nyelvek, mind a magyar nyelv tanulmányozását, mert csak ezeknek a nyelveknek öntudatos birtoklása tette alkalmassá a fordítókat nagy vállalkozásuk véghezvitelére. Igaz, hogy kezükben a nyelv csak eszköz, de ennek az eszköznek, mint drága eszköznek hasznos volta mind nagyobb elmélyülést igényelt ennek az eszköznek természetébe.

A magyar tudományos törekvések Erdélyben különösképpen a következő XVII.-ik században jutottak nagyobb virágzásra. Bocskay szabadságharca után nyugalmasabb kor, különösen pedig a Báthoryak után egyenesen aranykor következett Erdély történetében. Ez a kor adatszerűleg 1608-tól 1691-ig tartott. Míg a tulajdonképpeni Magyarországon tovább folyt a mártíromság, addig Erdélyben Bethlen Gábor, I. Rákóczy György, II. Rákóczy György és Apafi Mihály fejedelmek uralkodása alatt a hatalom védelme és bőkezű támogatása alatt a magyar tudományosság olyan erőteljes lendületet vett, amely az egyetemes európai perspektívában is nagyarányúnak és ragyogónak mondható. Ennek a kornak vezéralakjai, a fejedelmek, elsősorban nem katonáknak vagy államférfiaknak, hanem kultúrhősöknek érezték magukat s mint ilyeneknek az alkotó munkán csügg a lelkük. *A XVII-ik századi erdélyi fejedelmek gondolkozásukban és világnézetükben messze túlszárnyalták a mi fennen hivalkodó korunkat abban, hogy tekintetük előtt az állami, társadalmi, a gazdasági élet, a politikai és katonai hatalom nem öncélúak, hanem eszközök Isten dicsőségére és a kultúra szolgálatára.*

A magyar tudományos törekvések tűzhelye ebben a korban különösképpen a gyulafehérvári collegium academicum. Alapította Bethlen Gábor fejedelem 1622-ben. Különösen nagy virágzásra jutott 1620 óta, amikor az európai tudományosság legkiválóbb alakjai: Alstedius theológiát, filozófiát, Bisterfeld természetbölcseletet és Piscator rhetorikát és grammatikát tanított. Nemzetiségükre nézve a német nemzet fiainak vallják magukat, de a fejedelmi collegiumnak hűséges munkásai. Ezeknek a nagy tudós személyiségeknek jelenléte és tudományos gondolkozásuk iránya Gyulafehérvárt az európai tudományos élet egyik centru-

¹⁴ I. m. Budapesti Szemle, 1858. IV. kötet, 14. lapon.

mává tették. Az erdélyi magyar tudományos életre gyakorolt hatását még ma sem tudja a magyar szellemtörténeti kutatás kellőleg méltányolni. Szilágyi Sándor pl. úgy találja, hogy „a befolyásuk nem tölt fel a nemzet előzményeivel ellenkező formákat”.¹⁵ Ha azonban alaposan megvizsgáljuk a XVII. és a XVIII. század magyar tudományos törekvéseit Erdélyben, megállapíthatjuk, hogy az academicum collegium külföldi professzorai által inaugurált ú. n. enciklopédikus gondolkozásmód még a későbbi századokban is egyenesen tudományos hagyománnyá vált az erdélyi gondolkozásban. Kissé modernizálva ennek az iránynak tudományos elvét így fogalmazhatjuk meg: Minden tudományos kérdést az ismeretek lehetséges legnagyobb összefüggésében kell vizsgálni és megoldani. Ez a gondolkozásmód már a XVII. század elején bizonyos reakciót jelent a klasszikus irodalmi tanulmányokon nyugvó humanisztikus gondolkozásmóddal szemben. Ezt az elvet alkalmazzák a biblia tanulmányozásában, amikor Bisterfeld megállapítja, hogy a Szentírás magyarázatában és értelmezésében csak annak lehet szerencséje, aki enciklopédikus ismeretekre támaszkodik. Ezt a tudományos elvet vallja a pedagógiában Comenius, a sárospataki professzor, aki az oktatás ideáljául tűzi ki a „pansophia“-ra való törekvést. Ezt az elvet vallják az academicum collegium későbbi magyar professzorai s ennek az elvnek hatása húzódik végig minden erdélyi magyar tudományos törekvésen el egészen Brassai Sámuelig. Ennek a tudományos gondolkozásnak a híve: Keresztúri Pál, Geleji Katona István, Szenczi Molnár Albert, a tudós kolozsvári professzor: Porcsalmi András, különösképpen Apáczai Csere János, később Bod Péter. Hogy mennyire hagyománnyá lett ez a gondolkozásmód Erdélyben, hadd hivatkozzunk az erdélyi magyar parochiákra, amelyeknek tanulószobáit még a múlt században is „múzeum“-nak nevezték, jeléül annak, hogy az valóban az összes tudományos ismeretek kincses kamrája, ahol még egyes múzeális tárgyak is készen állanak a tudományos demonstrációra.

A XVII.-ik századbeli magyar tudományos törekvéseknek legkiemelkedőbb, egyenesen prófétai erdélyi alakja: Apáczai Csere János.¹⁶ Csupa tűz, lángoló, lobogó tűz, amely hevít, gyújt s az igazság előtt való hódoló lelkesedésében csupa ítélet, amely pusztít mindent, ami hazugság, ami szüklátókörség, ront és zúz mindent, ami silány, ami ellentmond a nemes szellemiség parancsoló tekintélyének. A Ramus és a Cartesius hideg racinálítású, józan, elemző filozófiáján nőtt fel s az igazság után való olthatatlan szomjúság űzte tudományról-tudományra. De nem elég neki az önmagán nyugvó igazság: ő az akarat teremtő erején keresztül a tetté vált igazságot akarja látni. Apácai alakja típusa az ifjúi hévtől áthatott magyar tudományosságnak, de ezen túl személyisége egy egész kulturális program, amelynek nyugtalanító nemes forradalmi hatását és feszítő erejét még a lendület

¹⁵ I. m. Budapesti Szemle, 1858. III. kötet, 142. lapon.

¹⁶ Dr. Tavasz Sándor: *Apáczai Csere János személyisége és világnézete*. (Minerva Könyvtár.) Kolozsvár, 1925.

erejű fejedelmi kor sem tudta elviselni. Az Apáczai által akadémiaivá fejlesztett kolozsvári kollégium Apáczai-émlékünnepélyén ama jeremiási textus alapján prédikáltam: „És kinyújtá az Úr az ő kezét, és... monda: Imé, az én ígéimet adom a te szádba!... gyomlálj, irts, pusztíts, rombolj, építs és plántálj!“ Ennek az Úristen orcája előtt járó, a lemes szellemiség törvényszerűségét tisztelő, ethikai jellemű és építő kritikai tudományosságnak volt maradandó becsű képviselője Apáczai Csere János. Olyan tudományosságot sürgetett, amely a tudományt nem aljasítja le pusztá eszközzé, hanem fenntartja azt a tiszta szellemiség magaslatán, de viszont nem elégszik meg egy meddő tudákossággal, hanem kiható erővé teszi az igazságot, amely az egész emberi életet szolgáló technikai civilizációvá és felemelő hatású szellemi kultúrává tud válni. Az erdélyi magyar tudományos törekvéseknek az a legfájdalmasabb pontja, hogy Apáczai „lelke“, bár belejárt, de nem vált integráns motívumává az erdélyi magyar tudományosságnak. Csodálkozom, hogy még nem alakult egy Apáczai Tudós Társaság, amely a tudományt az ő építő kritikája értelmében mivelné! Azt azonban örömmel kell megállapítanunk, hogy Apáczai lelke, ha mint latens principium is, de meg-megzavarja az erdélyi tudományosság Bethesda tavát!

Apáczai prófétai lelke lobogott a XVII-ik század egy másik nagy alakjának, a székelységére mindig büszke Szenczi Molnár Albertnek és a század végén élt Misztótfalusi Kis Miklósnak, az európai híru nyomdász-tudósnak, keblében is. Ezek a nagy magyar bujdósok, akik európai tudós centrumok tiszteletét és becsülését nyerték meg a magyar névnek, nyugalmas nyugateurópai környezetükben is csak haza gondolkodni elmaradt, szegény, szenvedő nemzetükre, s csak egy vágy emészti szívüket: ellátni nemzetüket olyan hasznos könyvekkel, amelyek épülést és nemes, tiszta műveltséget oltanak a föld fiainak lelkébe. Csodálattal kell megállanunk az előtt az irodalmi munkásság, lankadatlan szorgalom előtt, amely eredeti és fordított művek egész sorával igyekszik minden szellemi hiányt és szükségét rövid évtizedek alatt pótozni! Szenczi Molnár Albert szótárakat, grammatikákat, bibliákat, énekeskönyveket, építőiratokat, prédikációkat készít, fordít, sokat saját kezű szedésével nyomtat és ad ki, csak nemzete ne lásson semmiben hiányt. Aprópénzre váltják tudományos készségüket, hogy a tudományban és műveltségben elmaradt testvéreiket elérjék és megragadják. Fájdalom, nemzetük e sok lelki kincsért Szenczinek koldusbottal, Kis Miklósnak pedig sírbavivő sok lelki keserőséggel fizetett meg!

Még csak egy nevet említsünk, aki a magyar tudományosság e korbeli történetében rendkívül jelentős szerepet tölt be: Geleji Katona Istvánnak, az erdélyi kálvinizmus nagy püspökének, nevét. Nagy antitritárius ellenfelével, Enyedi Mihállyal, együtt ennek a kornak legnagyobb szabású erdélyi theologusa. Itt azonban Gelejit nem mint theologust, hanem mint nyelvészt kell kiemelnünk. Simonyi Zsigmond szerint ő volt az első öntudatos és rendszeres nyelvújító. „Magyar Grammatikája“ a magyar nyelvészet terén különös jelentőséggel bír. Először is felállítja a helyesírás etimológiai elvét s ezzel megkezdődik a magyar nyelvészetben az etimológizálás vagy szófejtés, amely ma a nyelvészet

alapját képezi, másodszer kimondja azt a nagy elvet, hogy a meglévő képzések és összetételek analógiájára új és szokatlan szokat is alkotunk, s ezzel megindította a mindenkori nyelvújítás folyamatát, amely minden élő nyelv legfőbb életfeltétele.¹⁷

Az erdélyi fejedelmi kor hevítő erejű tudományos törekvéseinek szelleme élt tovább a következő században is, bár sokszor csak csöndesen csillogva, de időnként fel-fellobbanva is. A XVIII-ik századot nem lehet Erdély történetében minden fenntartás nélkül a hanyatlás korának nevezni. Ennek a kornak is megvannak a komoly tudományos törekvései, s ezeknek megfelelő súlyos representánsai. Kétségtelen, hogy az erdélyi szellemi situáció az önálló erdélyi fejedelemség megszűntével, de meg a XVIII-ik századi felvilágosodás beköszöntésével lényegesen megváltozott. És mégis a magyar tudományos törekvések szívósan élnek tovább. Ezek a tudományos törekvések azonban Erdélyben nem mutatnak a XVII. és XVIII. századok között olyan nagy szakadékat, mint a nyugati országokban. Míg Nyugaton a XVIII. század a felvilágosodás szellemétől áthatva nagy reakció a XVII. század teológiai szkhológizmusával szemben, Erdélyben a korszellem megváltozása csak annyiban érezhető, hogy a felvilágosodás individualizmusa és praktícizmusa a dogmatikai vitákat háttérbe szorítja, — amihez ugyan a cenzura és a külső nyomás is hozzájárult — s helyüket elfoglalják, a felvilágosodás szellemének megfelelően, az etikai kérdések tárgyalása, valamint a gyakorlati keresztyén élet épülését szolgáló irodalmi alkotások. Egy másik nagy különbség, ami a korszellem változásával mutatkozik Nyugat és Erdély között az, hogy Nyugaton erőteljesen megindult a tudományosságban a nagy differenciálódás, amely bevezti a tudományos munkába a szakszerűséget s megindít egy nagy folyamatot, amely az egységes egy tudományosságot specializálja, Erdélyben azonban még ebben a században is él tovább az az enciklopédizmus, amely olyan univerzális elméket produkált, mint Bod Péter, Fogarasi Pap József, Pápai Páriz Ferenc, Köleséry Sámuel, különösképpen pedig Benkő József, akik valamennyien nyugati tudós társaságok figyelmét vivják ki a legkülönbözőbb irányú és tárgyú tudományos munkásságukkal. És végül hadt mutassunk reá egy harmadik különbségre, ami a nyugati és az erdélyi felvilágosodás között fennáll. Ez pedig abban a sajnálatos tényben mutatkozik, hogy míg Nyugaton a felvilágosodás hatása alatt a nemzeti nyelv a tudományokban háttérbe szorítja a latin nyelv használatát, Erdélyben a nemzeti nyelvet, mely az Apáczai, Geleji és a Szenczi Molnár ajkán és tudományos irodalmi alkotásaikban olyan erőteljesen és ékesen esengett, háttérbe szorítja a latin nyelv, ami a magyar tudományosságot károsan befolyásolja.

Ennek az utóbbi ténynek kell tulajdonítanunk, hogy a XVIII. század erdélyi magyar tudományosságának nincs olyan nagy kiható ereje és nincs olyan kohéziója, amilyen volt a XVII. századénak. Ebben a te-

¹⁷ Dr. Tavaszy Sándor: *Geleji Katona István személyisége*. Református Szemle, Kolozsvár, 1926. 3—12. lapokon.

kintetben egyedül Bod Péter kivétel, aki nagy egyháztörténeti monográfiáján kívül a többi műveit mind magyar nyelven írja, egyenesen azal az intencióval, hogy a magyar tudományosságnak társadalmi hátteret biztosítson, hogy a magyar tudományos törekvések ne legyenek a közömbös vak éjszakába hiába kilótt nyílak, hanem legyenek ébresztő erejű trombiták és hódító erejű, művelődési közösséget teremtő eleven energiák.

Bod Péter magyar nemzeti tudományos jelentősége annál nagyobb, ha meggondoljuk, hogy ennek a korszaknak erdélyi magyar tudósait tudományos törekvéseikben semmiféle öntudatos célkitűzés, intenció és program nem vezeti. Keresnek, kutatnak, vagy írnak és alkotnak, mert tudományos ösztöniségük nem hagyja pihenni. Doktori promociós iratok, disszertációk külföldi egyetemek fakultásain, vagy alkalmi pályatételekre írt pályaművek, tudós passzióból született értekezések vagy esetlegesen feltalált történelmi okmányok közlése és gyűjtése, de minden átfogó cél és terv nélkül: jelzik azt az utat, amelyet e kor tudósai megfutottak. Az alig 41 évet élt tudós marosvásárhelyi professzort, Fogarasi Pap Józsefet, említsem, aki az 1780—82. években, tehát három év alatt, hét tudományos díjat nyert el a harlemi és leideni tudós társaságoktól. Az 1782. évben egymásután két arany és egy ezüst éremmel tüntetik ki Leidenben. Mindezeket pedig megelőzőleg a berlini tudományos akadémia 50 aranyas jutalmát vívta ki s halála évében is ugyancsak a berlini akadémia pályatételére készült.¹⁸ A holland, német egyetemeken doktori disszertációikkal, tudományos disputációikkal tisztességet és becsülést szereznek a magyar névnek, de tudományos munkálkodásuk a magyar tudományos törekvések történetében nyom és hatás nélkül vész el. E kor tudósainak életét és munkásságát tanulmányozva, sokszor az a benyomásunk, hogy lelküket és érdeklődésüket csak a lángelme játszi kedve, vagy a problémákkal is birokrakelő magyar virtuózkodás hajtja és befolyásolja, anélkül hogy ez tudományos komolyságuk rovására menne. Micsoda heroikus tudományos munkásságot fejt ki Benkő József, a Transilvania írója, de amint virtuózkedvének az emberi butaság és rosszindulat útjába áll, többé nincs elég fegyelmező ereje, hogy azzal szemben felvegye a harcot, hanem a bűnnek és a bornak adja a fejét és azt, akit a külföldi komoly tudományos közvélemény bámulattal, hódolattal és kitüntetésekkel halmoz el, a honi irigység és gonoszság sárral dobálja meg és törszúrásokkal sebzí halálra. Az erdélyi poétának Hollóéneke jut eszünkbe, amint az emberi gonoszság és szűklátókörűség által mélységbe taszított Benkő Józsefekre gondolunk:

„Jaj, magányos,	felleg-árban,
kósa fajta,	jár magában —
árvaságnak	úgy vesz el az
átka rajta.	Éjszakában.“
Napsugárban,	

(Áprily Lajos.)

¹⁸ Koncz József: *A marosvásárhelyi református kollegium története. A kollegiumi Értesítő, 1896. 208 kk. lapokon.*

Elvesztek az éjszakában, a riogató rémekkel teli szomorú erdélyi magyar éjszakában! Úgy elvesztek, hogy a modern magyar tudományos történetírásban sem látunk semmi kedvet és igyekezetet valami kis világozást vetni e nagy erdélyi elmékre.

A magányos magyar tudományos küzdelmek és a sötét éjszakában való zarándoklás ideje Erdélyben csak a század végén kezd véget érni. Az első nyilvános erdélyi könyvtár alapítója, Teleki Sámuel kancellár, és az első csillagászati intézet alapítója, Batthyány Ignác püspök, az elsők, akik kísérletet tesznek arra, hogy a szétszórt tudósokat összefogják, tudományosságuknak egységes irányt szabjanak. Birokra keltek a nehézségekkel, de csak Zágoni Aranka Györgynek sikerült kezdeményezésüknek testet adni s törekvéseiket a megvalósulás irányába téríteni. Az erdélyi magyar tudományos törekvéseknek úgy a múzeumi, mint az akadémiai eszme irányába való egységesítése Bölöni Farkas Sándor, majd a Döbrentei Gábor legyőzhetetlen lelkesedése folytán többé nem volt megakadályozható, hanem folyton erősödött, mígnem a Mikó Imre és Kemény József alkotó ereje folytán 1859. október 23-án az Erdélyi Múzeum Egyesület-ben történelmi jelentőségű tette érett.

III.

Aki az erdélyi magyar tudományos törekvéseket legalább a legkiemelkedőbb csúcaiban és azok nagyvonalú összefüggésében áttekinti, az nem fogja kétségbevonni, hogy *nemcsak lehet, de kell erdélyi magyar tudományos törekvésekről beszélnünk*. Kérdésbe lehet tenni, hogy van-e jogossága a geográfiai hely vagy a nemzeti nyelv által determinált tudományosságról beszélni, de az erdélyi tudományosságra vonatkozóan ezt a kérdést így felvetni nem lehet. Nem lehet pedig azért, mert az erdélyi magyar tudományosságot nemcsak a geográfiai hely és a nemzeti nyelv, sőt nem is elsősorban ezek határozzák meg, hanem az egészen sajátos történelmi tényezők által egybepaskolt életközösség, ama tragikus élet- és világszemlélet, amely a földi étellel szemben nem támaszt igényeket, tehát ezt a világot és életet a zarándoklás idejének nézi, melyen valami szent könnyelműséggel halad keresztül. Ez a sajátos erdélyi életközösség és világszemlélet párosulva azokkal az isten-áldotta ragyogó értelmi és észbeli képességekkel, amelyekkel az erdélyi magyar lélek fel van ruházva, bizonyos szükségképeniséggel hoztak és hoznak létre magyar tudományos törekvéseket Erdélyben. Kétségtelen, hogy ezeknek a törekvéseknek és teljesítményeknek hatalmas hányada úgy lobbant fel és égett el, hogy elegendő vagy csak az alkotó szellemnek magának, vagy a boldog és kényelmes Nyugatnak világolt s Erdélynek vajmi kevés fény jutott abból. Hányan és hányan hordtak vizet nem is a Dunába, hanem a Rajnába, de azért nincs egy sem, aki önmaga feláldozásával is ne vállalta volna az erdélyi magyar sorsközösség minden fájdalmát és egész terhét. És hányan és hányan vannak, akik csak a nemzeti művelődés haláláig hű szolgálóinak érezték és vallották magukat! Bolyai Farkas 1799. év májusában pénz hiányában gyalog indul haza Göttingából, de még egyszer találkozik a később világhírűvé vált ba-

rátjával, Gausszal. A találkozás színhelye a Harz, ahol elszívják még egyszer pipáikat s abban állapotodnak meg, hogy minden hónap végén egymástól távol is megülik a „barátság ünnepét“, amely abban fog állani, hogy egymásra gondolva elszívják egy-egy pipa dohányt, aztán — amint írja Bólyai Farkas — a haldoklók búcsúzásával, csaknem némán, kezet szorítva elválnak egymástól „azon egy zászló alól kétfelé küldetve.“ Egyik megy vissza Nyugatra, a másik neki vág a Királyhágónak, hogy sok nagy fájdalmat hordozva, a küldetés terhe alatt roskadozva, felvegye az erdélyi tudós súlyos igáját. Az erdélyi magyar élet tragikus szépsége és gazdagsága el sem képzelhető azok nélkül az áldozatok nélkül, amelyeket tudósai hoztak a nemzeti élet oltárán! A Bólyai Farkas szavait különösképpen azért idéztem, hogy hangsúlyozzam: az erdélyi magyar tudós életét és munkáját küldetésének fogta fel, amelyet, ha összeroppan is a terhe alatt, véghez kell vinnie, hogy az Isten nagy világa eme kicsiny erdélyi szérűjében a nemzeti élet kicsiny kévéiből kiveressék az Isten aratásának sok drága magva.

Fel lehet vetni, sőt fel kell vetni a nagy kérdést: fennáll-e a szűksége Erdélyben ma a tudományosságnak és a tudományos törekvéseknek? Ha pedig fennáll ez a szükség, milyen irányú; ha pedig nem áll fenn ilyen tényleges szükség, akkor fel kell-e ezt ébreszteni? Van-e jogosultsága ma Erdélyben a tudományosság igényének? Vajjon meg lehet-e kockáztatni, hogy egy kicsiny, kisebbségi sorsban élő nemzet, amely többé-kevésbé önálló szellemi életre van kényszerítve, mellőzze a tudományos élettevékenységet?

A mi kis világunk nagy filisztereinek ajkán sokszor elhangzott már az a megállapítás, hogy az a nemzet, amely alig tudja existenciáját biztosítani, nem ér rá arra, hogy a tudományosság luxusát üzze. Hallottuk aztán azt a kifogást is, hogy vajjon van-e Erdélyben annyi feldolgozandó, már meglátott vagy még csak remélt tudományos nyersanyag, amely az erdélyi tudományos törekvések igényjogosultságát igazolná.¹⁹ Ezekre a kérdésekre együtt felelünk meg! Elsősorban is tisztában kell lennünk azzal, hogy a nemzeti existencia fogalma nem merülhet ki a külső, természeti anyagi existenciában. A létfenntartás síkja nemesupán a vér és az arany, nemesupán a kenyér és a terített asztal, a ruha és az öltözködés gondja. Az a nemzet, amely existenciáját csupán a közgazdasági tevékenykedés, vagy ma helyesebben azt mondhatnám, a közgazdasági erőlködések síkjában éli ki, az a nemzet erkölcsi értelemben még nem nemzet, legfeljebb a népiség kategóriájában vegetáló természeti értelemben vett faj. Még a szépség illúziójában élő irodalmiság sem egyéb a nemzettest nagy épületén, mint csillogó ékesség, szívderítő ornamentika, az egésznek szilárd vázát azonban az ethikai erőktől áthatott tudományosság adja meg. Az existencia teljes fogalma az egész életet minden vonatkozásában involválja. Kezdetleges, részleges és fájdalmasan hiányos minden olyan élet, amely csak a test gondját hordozza. A testiség csak kéreg, s amint nem fa az, amelynek

¹⁹ Császár Károly: *Az erdélyi magyar tudományosság problémája*. Erdélyi Helikon, 1930. májusi száma.

csak kérge van, úgy nem nemzet az, amelynek csak anyagi-gazdasági existenciája van.

A magyar tudományos törekvéseket Erdélyben elsősorban azok a feladatok határozzák meg, amelyeket nem tölthet be és nem végezhet el és nem is végez el helyettünk senki más. Különösen a mult század kezdetétől fogva, ennél az elvnel fogva, az erdélyi történeti mult kutatása és a nemzeti nyelv mivélése azok a feladatok, amelyeknek betöltésére igyekeznek tudósaink, valamint a beindított kollektív tudományos törekvések. Zágoni Aranka György 1794-ben egyik levelében azt írja: „Az írók nem egyaránt tudják jól a nyelvet, mivel nem mindnyájon annyok és dajkájok tejjével tanulták vólt, némellyeknek elméjük ereje a szép gondolatoknak szülésére gyenge és ezért a nyelvet huzzák, hogy kis erőltetett elmésséget sajtollyanak, nevezetesen eme finnyás írók, a nyelvnek természeti tisztaságát és közönséges érthető szokott élését unják, és azért idegen tzifrázásokat vadászván, a nyelvet nem illendő, és urí, hanem fársángi köntösbe öltöztetik. Mindezek a magyar nyelvnek mivélését nem tsak szükségessé teszik, hanem annak siettetését is kívánják.”²⁰ *A nemzeti nyelv* épségének és tisztaságának féltése, de egy-szersmind sajátos természetének megismerése, *a történeti mult kutatása* mellett a század kezdetétől fogva tudós társaságainkban és folyóiratainkban elválaszthatatlanul együtt haladnak. Ma sem lehet eléggé sürgetnünk különösen a XVIII. századbéli erdélyi szellemtörténet tanulmányozását, a sok kiadatlanul heverő kézirat számbavételét s kiaknázását. Különösen a XVIII. századból mennyi fényes nevet takar el az ismeretlenség sötét éjszakája. De nemesak az eddig felkutatlanul maradtak élete és munkássága vár új és új tudós kutatókra, hanem a már félig ismertek, de a teljesen ismertek is a tudományos szellem követelményei szerint folytonos revízióra szorulnak, mert a tudomány csak akkor tudomány, ha a kérdésben és a feleletadásban meg nem áll, hanem újból és újból végigkérdezi azt is, amit már egyszer lezárt, s azt is, amit még senki sem tett kérdésessé.

A nyelvészeti és a történettudományi feladatok hozzák magukkal a *népi sajátosságok kutatását*. Az erdélyi néprajzi, vagy még közelebbről az erdélyi magyar néprajzi feladatok ma különösképpeni kötelességet rónak az erdélyi tudományosságra. A népi sajátosságok, a néplélek, a népszellem, a népi világnézet és vallás olyan területek, amelyeket csak azok járhatnak be, akik ugyancsak a népközösségnek tagjai, mert csak ezek tudják magukat népükkel megértésig menő szeretettel azonosítani.

Ezeket az itt említett tudományos feladatokat azok fogják méltányolni, akik nem tudnak elfelejtkezni arról, hogy a tudománynak nyújtania kell azokat az előfeltételeket, mint ismereteket, amelyeken az öntudatos nemzetnevelés épül és lehetőségessé válik.

Sajátos geográfiai helyzetünkől következik továbbá az a tudományos feladatunk, amelyet röviden az *orientálizmus szellemi alkatának megismerésével jelezhetek*. Itt Kelet kapujában nem halhatnak ki a Körösi Csoma Sándor és a gr. Kuun Géza szellemi utódai, hatalmas

²⁰ Új Magyar Múzeum, V. évf., 1855. I. kötet 409. lapon.

európai jelentőségű munkásságuknak várományos továbbvivői. Mennyi nyelvészeti, néprajzi, vallástörténeti, szellemtörténeti, irodalomtörténeti és általában mennyi történelmi feladat vár az orientalizmus irányában megoldásra, amelyeknek komoly keresztülvitele az erdélyi magyar tudományos törekvésekre egyenesen a tudományos becsületbe vágó kötelezettségeket ró.

Hadd említsük végül azokat a tudományos kötelezettségeket, amelyek az erdélyi föld alá temetett történelem felkutatásában várnak az erdélyi magyar tudományosságra. Hogy ezen a területen mekkora lehetőségek állanak előttünk tudományos becsületünk növelésében, azt a nem régen elhalt László Ferencünk példája mutatja, akihez V. Gordon Childe, az angol tudományos akadémia archeológiai osztályának elnöke, erödsi ásatásai alkalmából azt írta: „Ön olyan tökéletes és páratlan munkát végzett a praemykeni őstelep feltárásában, hogy ezzel egyedül áll az egész világon. Ezért a tudományos világ háláját tolmácsolom Önnek”.²¹ *Az erdélyi ősrégészet* olyan dicsőséges multtal és jellel dicsekszik, amelynek erköcsi kötelezettségei elől az erdélyi tudományosság a jövőben sem térhet ki.

Ezeken a speciálisan erdélyi tudományos feladatokon túl különös kötelezettség vár az erdélyi tudományosságra a *filozófia* terén, amelynek Erdélyben olyan munkásai voltak, mint Apáczai Csere János, Deési István, Sipos Pál, Köteles Sámuel, Péterffy Károly és különösképpen Böhm Károly. Erdély földje sajátos geográfiai helyzeténél, szakadatlan küzdelmekkel teli történeténél és sorstragédiáinál fogva bizonyos kényszerítést, termékeny indításokat ad az élet és világ nagy kérdéseinek folytonos és radikális végiggondolására, a meg nem álló, sohasem vesztelő reflektálásra.

De nem mondhat le az erdélyi tudományosság a többi szaktudományokban való részvétel kötelezettségéről sem. Juthatnak a nagyvilág természettudományi, orvostudományi, jogtudományi és matematikai kutatásai még olyan rendkívüli eredményekre is, de a tragikus életű Bolyaiak és a nem kevésbé tragikus Apáthyak tudományos eredményei kötelezik úgy a jelenkort, mint a jövődőt, és sem a jelenkor, sem a jövődő tudományossága nem fog tudni ezeknek a mi nagyjainknak eredményein túlnézni, mert tudományos lelkiismerete nem fogja soha megengedni!

IV.

Ha az itt felállított követelményeknek tükrében nézzük a jelenkori erdélyi tudományosságot és ha számba vesszük azokat a körülményeket, amelyek között él és küzködik, akkor elmondhatjuk, hogy „az erdélyi magyar tudományosság *történelmi folytonosságát* megmentette és fenntartotta.”²² Ha többet nem is, csak ennyit tett volna, akkor is skat tett. De ennél többet tett! Nem mutathat fel ugyan fokes könyveket, hanem csak kisebb terjedelműeket, leginkább pedig csak értekezéseket, dolgozatokat és cikkeket, amelyek folyóiratok hasábjain jelentek meg.

²¹ Péter Mózes: *Dr. László Ferenc. Pásztorúz*, 1925. 423. l.

²² Dr. Császár Károly: i. h. 383. lapon.

A tudományos haladást azonban, jól tudjuk, nem mennyiségi szempontok döntenek el, hanem a minőségek. Ezek a könyvek és értekezések pedig a problémáikat már nem a múltból veszik, hanem a jelenkor tudományos életének forrongó tüzeiből, s már nem is úgy állítják be, amint az elmúlt évtizedek, hanem úgy, amint azt a mai tudományosság igényei megkövetelik. Nehéz nekem itt nevekre hivatkozni, mert az ezek mögött álló személyekhez úgy térben és időben, mint lélekben igen közel állok. Elég azonban azt mondanom, hogy az erdélyi tudományos életnek olyan munkásai vannak, különösképpen a szellemi tudományok, mint a nyelvészet, történelmi, közelebbről a régészet, művészettörténet, irodalomtörténet, filozófia és pedagógia, matematika, de a természettudományok, főképpen a geológia terén, akiknek jórésze előtt szabadon állnak a nagy magyar tudományos sajtóorgánumok, sőt a nagy német tudományosság is szívesen nyitja meg nem egy előtt a kapuit. Különösen a szellemi tudományok terén nem egy esetben merőben új kérdésekkel vagy legalább is a kérdéseknek új probléma-beállítással találkozunk. Könyvek jelentek meg és jelennek meg, amelyek az egyetemes magyar tudományosságban évtizedekre visszamenő hiányt pótolnak, források és forrástanulmányok, amelyek új adatokkal és szempontokkal gazdagítják az egész magyar tudományosságot.²³

Nagyon könnyű dolog az erdélyi magyar tudományosságot vádolni is, rágalmozni is, de éppen olyan könnyű dolog a vádak és rágalmozások alól felmenteni, sőt könnyű dolog fogvatkozásaiért menteni és igazolni is. Egyiket sem szabad tenni, hanem úgy kell venni azt, amint van: mint egy halálos veszedelmek között hánykolódó nemzet hősi erőfeszítését. Ki talál ma itt a tudományos kutatáshoz és alkotáshoz alkalmat nyújtó otiumot? Ki az ma itt, aki *csak* problémája gondjával tudná fejét álomra hajtani s a megújult tudományos életkedv sovárgásával tudna reggel íróasztalához ülni? Ki az ma itt, aki legalább órákat, nem is napokat tudna *csak* tudományos érdekei szolgálatába állítani? Ki az ma itt, aki osztatlan lélekkel és érdeklődéssel tudná a magyar tudományosság eszményi célkitűzéseit szolgálni? Ki az a magyar tudós ma itt, aki ne szenvedne egyéni vergődései között rettenetesen külön azért, mert még nem tud lemondani az erdélyi magyar tudományosság jövődjéről? Az erdélyi magyar tudós szenvedő, vérző szívvel írja sorait, tehát ne csodálkozzunk, ha meg-megesuklik a hangja, ha rapszódikussá válnak mondanivalói és ha sokszor sietve tesz pontot oda, ahol a problémája szálait még tovább kellett volna szőnie!

A jelenkori tudományos törekvések történetében megvan mégis a haladás. Ennek eredetét egészen határozottan az 1924.-ik év kezdetére kell tennünk. Ebben az évben indul meg dr. Borbély István szerkesztésében az *Erdélyi Irodalmi Szemle*. Ezzel kezd kialakulni az erdélyi

²³ Csűry Bálint: *Az erdélyi magyar tudományos élet (1919—1924)*. Pász-tortüz-Almanach, szerkeszti: dr. György Lajos, Kolozsvár. 1925. 226—238. 1. — Dr. György Lajos: *Az erdélyi magyarság szellemi élete*, Bpest, Irodalom-történeti Füzetek 12. sz. — Dr. György Lajos: *Erdély magyar irodalomtörténeti munkássága (1919—1923)*. Erdélyi Irod. Szemle, 1924. 2. szám, 97. lapon. — Dr. Wildt József: *Erdélyi magyar matematikusok és fizikusok tudományos munkálkodása 1919. óta*. Erdélyi Irod. Szemle, 1924. 3—4. számában. Lásd tovább az Erdélyi Irodalmi Szemle bibliográfiáit.

tudományosság irodalmi fóruma. Kezdetben mint valóságos „szemle“ a magyar irodalmi alkotások számbavételével törődik, de lassan-lassan fórumává válik a tiszta irodalmi és tudományos kritikának, majd tovább bővül annyira, hogy amikor 1926-ban dr. György Lajos átveszi a szerkesztését, már mint kész és magas értéket elért „tudományos és kritikai folyóirat“ lép fel úgy az erdélyi, mint a Királyhágón túl lévő magyar tudományos szellemi életben. Ugyanebben az évben dr. György Lajos megindítja az *Erdélyi Tudományos Füzetek* kiadását s ezzel egy újabb lehetőséget létesít a belsőleg mind inkább és inkább orgánizálódó erdélyi tudományosság részére. Tovább haladt az erdélyi tudományosság az 1930-ik évben, amikor az Erdélyi Múzeum-Egyesület átvette az Erdélyi Irodalmi Szemlé-t s dr. György Lajost főtítkárává választván, az ő szerkesztésében megindítja tizenkétévi szünetelés után az *Erdélyi Múzeum* XXXV. kötetét (évfolyamát), az új folyam I. kötetét. Abban a boldog reménységben élünk, hogy az Erdélyi Irodalmi Szemlének, mint az új erdélyi tudományos élet szerves növekvése folyamán kialakult orgánumnak és az Erdélyi Múzeum Egyesületnek ez az összehatalálkozása az erdélyi magyar tudományos törekvéseknek új lendületet fog adni és tudományos törekvéseink szétágazó szárait egységbe fogja kötni. Biztosítéka ennek a szerkesztő személye, aki eddigi tudomány-szervező munkája révén különös hivatottsággal rendelkezik erre, de biztosítéka ennek az a nem nagy számú, de növekvő lelkesedéssel megáldott kis tudós csapat is, amely az Erdélyi Múzeum-Egyesület mögött áll. Abban a boldog reményben élünk, hogy az az Istentől rendelt erdélyi sors, amely eddig áldott és vert, ki fogja hívni belőlünk azokat a kharismákat és szellemi javakat, amelyek, mint mennyei magvak hintettek el a mi szellemiségünk talajába. Tudjuk, hogy a mi életünk a nagy emberi életnek nem a déli verőfényes és napsugaras oldalára esik, hanem a komor árnyékoktól sötét, szelektől és viharoktól dúlt sziklás oldalára, de azt is tudjuk, hogy itt is van, még pedig különös tenyészet, amely megérdemli a hegymászókéhoz hasonló sok fáradságot és verejtékezést...

*

A magyar lélek titkokat kutató lélek volt mindig, elkezdve azoktól a pogány táltosoktól és sámánoktól, akik a puha fába betűket róttak és scytha ábécéjüket megalkották, hogy látásaikat írásba tegyék. De a magyar lélek a titkok előtt mindig hódolattal és alázatossággal állott meg, mert a titkok csak azok előtt nyilatkoznak meg, akik az igazságot nagyobbnak tartják önmaguknál. Akik pedig megismerik az igazságot, azok az igazság által szabadokká, önmaguknál nagyobbakká lesznek. Az erdélyi magyar tudományos törekvések tehát az önmagunk fölé való növekedésre és a szabadságra köteleznek. Egész multunk beszédes bizonyossága annak, hogy mialatt növekedtünk és szabadságra törtünk, magunkat folytonosan feláldozva éltünk. A magyarság számára a Kárpátok koszorújába kerített erdélyi föld olyan, mint egy nagy áldozati oltár, ahova Isten azért helyezett minket, hogy minden javainkat szakadatlanul áldozatul vigyük; áldozatul másoknak és áldozatul annak, aki maga a Kezdet és a Vég, az Alfa és az Omega, az Első és Utolsó!

Püspökjelölés az erdélyi római katolikus egyházmegyében.

Irta : Dr. Biró Vencel.

Az erdélyi fejedelemség korában a számban megfogyatkozott papság az egyházkormányzásra nem érezte magát elég erősnek. Püspök ugyanis nem lehetett az országban, nem volt káptalan sem, az alsóbb papság tehát magára maradt. Ekkor született meg az az erdélyi különlegesség, hogy a világi hívők siettek a papság segítségére és velük egyetértve közösen tanácskoztak, határoztak és cselekedtek az egyházkormányzati ügyekben. Létrejött az Erdélyi Katolikus Státus, amelynek egyháziak, világiak egyaránt tagjai voltak és maradtak. Ebben a szervezetben a katolikus főurak és főtisztviselők tekintélyük egész súlyával álltak a katolikus egyház érdekei mellett.

E Katolikus Státus a Báthory fejedelmek korában Az Erdélyi Összes Katolikusok Gyülekezete¹ néven fordul elő, utóbb a Katolikusok Státusa, Katolikus Státus, Katolikus Státus Gyülekezete² elnevezés jön divatba. Máskor annak kifejezésére, hogy a Katolikus Státus az erdélyi egyházi és világi elemet egyaránt magában foglalja, Papság és Világi Státus³ felsorolást használnak. A pecsét, amelyet a Katolikus Státus az ezerhétszázas években készíttetett, Az Erdélyi Katolikusok Státusának Pecsétje⁴ felírást viselte. A Római Katolikus Státus⁵ név is előfordul.

Papság és Világi Státus megkülönböztetés, máskor a katolikusok összességének hangsúlyozása mutatja, hogy nem országgyűlés alkalmával történt esetleges csoportosulás az, ami Katolikus Státus néven szerepel. A papság ugyanis, amely nagy számban jelent meg státusgyűlésekkor, nem is volt tagja az országgyűlésnek. Többször a státusgyűlésen résztvevők száma is ismeretes és e gyűléseken egyháziak és világiak jelentek meg.⁶

¹ „Congregatio universorum catholicorum in Transsilvania.“ 1591-ben. Veszely Károly, *Erdélyi Egyháztörténelmi Adatok*, I. k. 303. l.

² „Status catholicus Transilvaniae“, 1692-ben. „Status catholicorum“, 1640-ben. *Erd. Orsz. Eml.* XXI. k. 98. l. Veszely, i. m. II. 24. l. „Congregatio status catholicus Transylvaniae.“ u. o. 28. l.

³ „Clerus et status saecularis catholicus Transylvaniae“, 1691-től. *Erd. Orsz. Eml.* XXI. k. 71., 72., 107., 108., 112., 115. l.

⁴ „Sigillum Status Catholicorum Transylv.“ A r. kath. Státusnak a királyhoz intézett felterjesztésén. 1724. május 19-én Kolozsvár. Orsz. levélt. Erd. kanc. osztály (Bpest), 1724-ben 51-ik sz. alatt.

⁵ „Az egész romano-catholikus status.“ 1665–1667-ben. *Erd. Orsz. Eml.* XIX. k. 498., 503., 504., 506. l.

⁶ Ilyenek a püspökjelölő státusgyűlések.

A rendi alkotmánynak megfelelőleg a státusgyűlés tagjai az előkelőbbek közül kerültek ki; a megyéket, a székeket azok főtisztviselői képviselték. A Katholikus Státus létezését és a többi bevett vallásokkal való jogi egyenlőségét mindazok a törvények támogatják, amelyeken a bevett vallások berendezkedése felépül. E törvények közül alapvető az Appr. Const. P. I. Tit. I. Art. 3, amely a bevett vallások státusainak írásban való biztosítása.

A Katholikus Státus egyik kiemelkedő joga a vikáriusválasztás volt. Bethlen Gábor fejedelem nevezett ki először vikáriust, vagyis az egyházkormányzás végett püspökhelyettest állított a katolikusok fölé.⁷ Intézkedése nagyjelentőségű a katolikusok életében, mivel a lelki és fegyelmi kérdésekben való irányítás, ellenőrzés megfelelő helyen, egyházi kézben maradt, az egyházkormányzás és fenntartás pedig az egyháziak és világiak vállvetett összefogására helyeződött.

E vikáriusság a katolikusokat összefogó erő, amely által a katolikuság külsőleg is nagyobb szervezettséget mutatott. Nem csoda tehát, ha a katolikusok a vikáriusok egyéniségét figyelték és azon voltak, hogy minél megfelelőbb, méltóbb nyerje el e méltóságot. Legnagyobb egyházi állás volt ugyanis, amelyre a kis ország katolikus egyházának gondjai leginkább nehezültek.

A környező protestantizmus hatása és a szükségesség miatt a katolikus egyházban is állandósult a papválasztás. Ez alapon a katolikusok csakhamar a vikáriusválasztásba is beleszólást kívántak. A fejedelmek ugyanis az első időkben a vikárius kiválasztását és kinevezését maguknak tartották fenn.

I. Rákóczy György fejedelem a katolikusok kérésére beleegyezését adta abba, hogy a Katholikus Státus vikáriust jelöljön. Úgy gondolta, hogy a Katholikus Státus jelöljön három személyt, akik közül ő vikáriussá kiválaszt és kinevez egyet. A katolikusok azonban csak egyet akartak a megerősítésre a fejedelem elé terjeszteni, hogy annak választása révén akaratauk annál erősebben megnyilatkozzék. Azzal védekeztek, hogy a vikáriusságra Erdélyben nincs három alkalmas egyén. Állításuk az akkori hiányos papképzés miatt nem is lehetett túlzás. A fejedelem azonban a hármas jelöléshez ragaszkodott. Hozzanak akkor Magyarországból, felelte, csak azok ne legyenek jezsuiták.⁸

Választottak-e erre az erdélyiek, vagy pedig hét év múlva a fejedelem az ő választásuk nélkül erősítette-e meg a következő vikáriust (Szalínay Istvánt), a kinevező iratból nem tűnik ki.⁹ A választás gondolata azonban benne ült a lelkekben, úgy hogy a katolikusok megnyugtatósára az erdélyi törvénykönyv a vikáriusválasztást törvénybe iktatta: „akik... vicáriusságra választatnak az ő közönséges egyházi gyűlékezeteknek tetszésekből és végzésekből, azok a fejedelemtől confirmáltasanak.”¹⁰ E szövegezésből egy választottnak megerősítésre való előter-

⁷ Biró Vencel, *Bethlen Gábor és az erdélyi katholicizmus*. Erd. Irod. Szemle, 1929.

⁸ *Erd. Orsz. Eml.* X. k. 291., 293., 294. l.

⁹ Veszely, i. m. I. k. 344. l.

¹⁰ Apr. Const. P. I. T. I. Art. IX.

jesztése tűnik ki, ami a katolikusok óhajtságának legméltányosabb teljesítése, protestáns fejedelmek alatt a katolikus álláspont legigazságosabb érvényre jutása. A „romano catholicus statusban álló híveink alázatos jelentésekből kegyelmesen értjük, hogy... maguk ő kegyelmek közönséges akaratból és ecdésiajokbeli tiszteletes páterek meg-egyezett értelemből választották a kézdiszentléleki parochust, tiszteletes Szebelébi Bertalan ő kegyelmét erdélyi vikáriusnak...” — írta I. Apafi Mihály fejedelem a vikárius megerősítő iratában.¹¹

E választás mutatja, hogy a választók az egyházi és világi rendből, vagyis a Katolikus Státus összetételéből kerültek ki, ami az Appr. Const.-ban említett „egyházi gyülekezet” értelmezésében nem hagy maga után semmi kétséget. A fejedelemség megszűnése után is egyidejűleg a Katolikus Státus gyakorolta a vikáriusválasztást. A király ekkor már nevezett ki püspököt, akit azonban az erdélyiek még nem ismertek el, Erdélyből eltávolítottak, mivel a püspökség eltörléséről szóló törvény még érvényben volt. A vikárius tehát ekkor, az egyházjognak megfelelőleg, tényleg létező püspököt helyettesített és megerősítését is tőle nyerte. Antalfi János volt e vikárius, aki megerősítő irata szerint a választáskor legtöbb szavazatot kapott. E megerősítő iratban hármasként jelölésről nincs szó, azonban kitészik belőle, hogy több nevet terjesztettek a püspök elé.¹²

Az említett püspökök, Ilyés Andrásnak, kinevezése még folytatása annak a szokásnak, amelyet a magyar király 1618-ban vezetett be. Apostoli királyi jogára hivatkozva ugyanis, egy-egy magyarországi főpapot erdélyi püspöki címmel ruházott föl. Egyik-másik püspöki felszentelésben részesült anélkül, hogy akár a pápa, akár az erdélyi fejedelem őket erdélyi püspököknek ismerte volna el. A pápa azért nem, mivel ekkor Erdély önálló állam volt. Ezek az ú. n. választott püspökök. Ilyés András 1696-ban, tehát már a gubernium korában, lett püspök. A pápa tehát már őt elismerte, az erdélyiek azonban nem. Az erdélyi püspökség visszaállítását nem is tőle, hanem Mártonfi György püspöktől számítják.

Az előzmények szerint tehát a vikáriusság és a választott püspökség voltak azok az intézmények, amelyek az új erdélyi püspök székbe-helyezése módjának forrásául szolgáltak. Ellentétes nézetek és gyakorlatok kapcsolódtak össze, hogy összefonódásuk sajátos, tetszetős rendszerré szépüljön: bizonyos fokig demokratikus püspökjelöléssé, amikor a hívek véleménye, óhajtsága is megszívlelésre talál. A vikáriusság korában népszerűvé lett az önrendelkezés gondolata, amely most az új rendszerbe is átplántálódott. A vikáriusválasztást törvénykönyv szentesítette, természetesen tüntet föl tehát, hogy a püspökök, mint új egyházfőnek tételébe is beleszólást nyerjenek. Az erdélyi törvénykönyv a protestáns püspökök választására ugyanazt a szabályt írja elő, amelyet a katolikus vikárius választására alkalmaz; magától értetődőnek látszott tehát, hogy a szabályt a katolikus egyházfőre, a püspökre, nézve is érvényesnek tartásák.

¹¹ Veszely, i. m. I. k. 355. l.

¹² U. o. I. k. 365. l.

Az új helyzetben az lett volna a legegyszerűbb és legtermészetesebb, hogy a vikáriusválasztás és a választott püspöki kinevezés úgy kapcsolódjanak össze, hogy a püspököt a hívek válasszák és megerősítés végett az uralkodó elé terjesszék. Így a fejedelemség gyakorlatának a gubernium idejébe való átültetése minden zökkenés nélkül végbement volna. Az lett volna a természetes, hogy a Lipót-féle diplomában, amely a fennálló állapotok megerősítésével a Katholikus Státus virágzó autonómiáját érvényben tartotta, a vikáriusválasztás helyett püspökválasztás értetődjék. A kérdés ilyen elintézése jogos kívánságot helyezett volna a teljesség szabályába és a püspökség visszaállításáért vívott több évtizedes, tiszteletreméltó küzdelmet koronázott volna a megnyugvás békéjével.

Fel lehet ugyan hozni, hogy a diploma szövegezésekor a püspökség megszüntetéséről hozott törvény eltörlést még nem nyert, azonban a vikáriusválasztásról a püspökválasztásra való átirásnak mégis most kellett volna megtörténnie. A katolikusoknak szervezetlensége, erőtlensége magyarázza meg, hogy ezt az ügyet e legalkalmasabb időben elintézni nem tudták. A következmények megmutatták, hogy hibásan jártak el, amikor autonómiájuk erejét nem érvényesíthették és a püspökválasztás szabadságáról a kezdet-kezdetén írásos biztosítékot nem szereztek. Az átirást a kellő időben elmulasztották, ami a választásból való kiforgatásukra vezetett. Tagadhatatlan, hogy e kérdés megoldása a király szempontjából nem volt egyszerű. Magyarországon apostoli királyi voltánál fogva tett püspököket, Erdélyben ellenben az egyházfőtételben most az autonómiából következő és hosszas gyakorlaton alapuló szokással találta magát szemben. Az erdélyi rendszernek egyszerű továbbvitele kétségkívül püspök-kinevező joga kisebbitésével járt volna. Az eredmény arra vall, hogy a helyzet tisztázásának háttérében tárgyalások állanak, amelyekben kölcsönös belátással megoldást kerestek. A megoldás pedig az lett, hogy az erdélyiek megelégedtek a jelöléssel, ajánlással (candidatio, propositio), az uralkodó meg a jelöltek közül való választással és kinevezéssel (electio és nominatio).¹³

A vikáriusválasztás, amelyet az erdélyi törvénykönyv biztosított, és a behozott püspökjelölés között e szerint különbség van. Ott egyet választottak, akit a fejedelem megerősített, a püspökjelölésnél hármat

¹³ Candidatio kifejezés szerepel e helyeken: A kancelláriának a felséghez küldött iratában 1739. okt. 2-án (Orsz. lvt. Erd. kanc. oszt. 1739-ben 151. sz.). Az 1740. évi jelölésről szóló státusi felterjesztésben (U. o. 1740-ik évben 38. sz.). 1759-ik évi jelölésről szóló kancelláriai felterjesztésben (U. o. 1759-ik évben 165–168. sz.). 1760-ik évi jelölésről szóló kancelláriai felterjesztésben. (U. o. 1760-ik évben 499–503. sz.) Veszely, i. m. II. k. 108., 109., 112., 113. l.

A propositio (proponálás, ajánlás) kifejezés e helyeken: Az 1722-ik évi márc. havi jelöléskor (Orsz. lvt., Erd. kanc. oszt. 1724-ik évben 60. sz.). Az 1722. dec. havi jelöléskor. (U. o.) Az 1728-ik évi választásról küldött státusi felterjesztésben (U. o. 1728-ik évben 72. sz.). 1760-ik évi választásról szóló kancelláriai felterjesztésben. (U. o. 1760., 499–503. sz.). 1799. évi német felterjesztésben. (U. o. 1799-ik évben 702. sz.). Veszely, i. m. 111–113. l. Electio et nominatio kifejezés e helyeken: Az 1729-ik évi miniszteri konferentia feliratában (Orsz. levéltár, Erd. kanc. oszt. 1729-ben, 27. sz.). 1739-ik évi kanc. felterjesztésében (U. o. 1739-ben 151. sz.). Veszely, i. m. 111., 113. l.

terjesztettek elő választás és kinevezés végett. Az előbbi rendszerben az uralkodó szerepe lényegesen kisebb, az utóbbiban válogatásra nyílt alkalma. Az uralkodó javára bővült jog a választásban és kinevezésben akkora erőt képvisel, hogy annak birtokában apostoli királyi kegyuri joga gyakorlásából alig veszett el valami. Autonomia, amellyel az erdélyiek rendelkeztek, több jogot átengedni alig tudott. Kölcsönös engedékenységgel így találtak kivezető utat a régi gyakorlatból az új rendszerre való áttérésre.

Hogy az uralkodó hármast jelölést kívánt, vagyis a jelölő gyűléskor legtöbb szavazatot kapott hármast kellett választás és kinevezés végett előterjeszteni, egy-egy íróban azt a hitet keltette, mintha itt az erdélyi főtisztviselők tételekor szokásos hármast jelölésről lenne szó. E véleményük hangoztatásával a Katholikus Státus püspökjelölő jogát akarták az azt megillető magaslatról leszállítani. A gondosság azonban, amellyel az erdélyiek a püspökjelöltek papi erényeit kiemelték, továbbá az uralkodónak hasonló tulajdonságuk után nyilvánított vágya nyilvánvalóvá teszi, hogy e jelölésekben erkölcsi szempontok voltak az elsők és nem politikai tekintetek. A főkormányzói tanácsosságra való alkalmasságot, amely tanácsosságot az erdélyi püspökök megkapták, az erdélyiek is figyelembe vették, de ez alkalmasság egyszer-egyszer való hangoztatásával csak jelöltjeik érvényesülése érdekében fújtak harsonát. Az a föltevés, hogy a hármast jelölés az erdélyi főtisztviselők választásakor szokásos hármast jelölés lenne, egyrészt a püspöki jelölés komolyságára, a püspöki hivatásra nézve volna lealacsonyító, másrészt a viszonyok helytelen ismeretére vall. Ha így állana a dolog, akkor az uralkodók a jelöltetéssel utóbb sem hagytak volna fel, püspököt mindig a jelölt személyek közül választottak volna és a két állást egyszerre töltötték volna be, holott a püspöki kinevezés a főkormányzói tanácsosságra való kinevezést rendszerint megelőzte. Volt rá eset, hogy a király külön hangoztatta, hogy a főkormányzói tanácsosság nem a püspök személyének szól, máskor a főtanácsosságra való szavazáskor a püspök kisebbségben maradt.¹⁴

Az a körülmény, hogy az erdélyi katolikusok a püspökjelöléshez való jogukat írásba nem foglaltatták, hanem megelégedtek az uralkodónak a szerzett jogok iránt feltételezett tiszteletében, őket kezdettől fogva a püspökjelölés megengedésének kérésére szorította. A jelölést esetről-esetre kérniök kellett.

Sajátosnak tűnhetik fel, hogy e korlátozásba csendben belenyugodtak és az ellen nem szólaltak fel. Engedékenységüknek kettős oka volt. Egyik a következetesség, amellyel az uralkodó a jelölést megengedte. Eszerint a kérés alig volt több, mint a jelölés cselekvényeinek megindítása. Kérésük teljesítésének különös fontosságot ad ama körülmény, hogy az uralkodó a kérést nemcsak meghallgatta, hanem a jelölést egyben meg is parancsolta. E parancs lényegesen több a kérés egyszerű teljesítésénél: ez a jog elismerése, felszólítás arra, hogy éljenek joguk-

¹⁴ Forster Gyula, *A katolikusok autonómiájáról*, 180. l. Budapesti Szemle, 1897.

kal; uralkodói intézkedés az ellenkezés lehetősége nélkül. Fontosságát az erdélyiek is elismerték, azért elrendelését óhajtották és érte köszönetet mondtak.¹⁵ Engedékenységük másik oka az az alázatos meghajlás, amely az új kormányzasi rendszerben e korszak embereit általában jellemezte. A kis fejedelemségben férfiasá izmosult erdélyi önérzet most elerőtlenedett az új kormányzasi rendszer elviselhetetlen terhei miatt és elalázatosodott a bécsi nagyságnak és önkény kilengéseinek láttára. Bécsi minisztertanács, hadi tanács, pénzügyi tanács, vallási bizottság döntött az Erdélyből felterjesztett ügyekben és teremtett Erdélyre kötelező határozatokat. Bécsben csak kérni és hálásan köszönni lehetett. Erdély felolvadt az alkalmazkodás, a meghajlás és tiszteletadás érzelmeiben.

A felsorolt adatok jobbra arra az időszakra vonatkoznak, amelyben a Katholikus Státus püspökjelölő jogát ténylegesen gyakorolhatta. Utóbb e szabadságában megrövidülést szenvedett, fokozatosan veszítve el annak ékességeit. Más viszonyok keletkeztek, más felfogások érvényesültek, amelyek a püspökjelölésben is módosítást teremtettek, majd teljesen megbénították azt. A püspökjelölés a püspökség visszaállításával egyidejűleg megkezdődött, sokáig fenntartotta magát, majd gyakorlásában szünet következett be. Az erdélyiek ragaszkodtak hozzá, megtartásáért küzdöttek és ez uton is az erdélyi érdekek érvényesüléséért harcoltak. Amikor ugyanis a király a magyarországi káptalanokat és püspökségeket osztrák főpapokkal rakta meg és jutalmazásukra magyar javakat, méltóságokat osztogatott, az erdélyi katolikusok előtt sem lehetett mellékes, hogy vezetésük kinek a kezében van letéve.

A püspökjelölés tárgyalásában három korszakot különböztetünk meg: ezek a kérdést kedvező és kedvezőtlen vonatkozásaikban egyaránt felölelik. A Katholikus Státus az első korszakban a püspökjelölést szabadon és közvetlenül gyakorolta, a második korszakban a jelölést a catholica commissio vette át, a harmadik korszakban a jelöléshez nem jutott.

I.

A püspökség visszaállításától a catholica commissio jelölése koráig (1713—1799).

1.

Ez az időszak a Katholikus Státus püspökjelölésének virágzó kora. Ekkor, a fejedelemséget követő fellendülési korszakban, a Katholikus Státus hatalmas fejlődésnek indul. Szívós kitartással, anyagi áldozatokkal és lelkesültséggel dolgozott a megerősítést ígérő korszak megszépítésében. Sok gyűlést tartott, amelyekben egyháziak és világiak verse-

¹⁵ L. az Orsz. Ivt. Erd. kanc. oszt. iratai közül a következő számukat: 1728-ban a 72., 1729-ben a 27., 1739-ben a 151., 1740-ben a 38., 1759-ben a 165—168., 1760-ban a 499—503. sz. iratokat. Továbbá Veszely, i. m. II. k. 111—113. l.

nyezve terveztek és cselekedtek a katolikus ügy előmozdításában. Nagy katolikus főurak (gr. Apor István, gr. Gyulaffy László, gr. Kornis Zsigmond stb.) bátor hitvallása, önfeláldozása és áldozatkészsége vezette be e korszakot és teremtett katolikus öntudatot. Felvilágosított és támogatást keresett fenn.

A Katolikus Státus törekvéseiben a püspökség visszaállítását helyezte előtérbe. Tisztában volt ugyanis azzal, hogy a püspökséggel megerősödés jár. A fejedelemség utolsó évtizedeiben állandóan ennek érdekében harcolt, feliratot felirat után küldött. Tevékenységét a gubernium korában is lankadatlan kitartással folytatta. Részben a maga teljességében járt el, részben meg állandó képviselote útján. Nehéz volt minden kérdésben státusgyűlést összehívni, azért a Státusnak külön bizottsága volt, amely a felmerülő ügyekben intézkedett és a státusgyűlésnek anyagot szolgáltatott. Ez állandó bizottságot már csak gyakorlatiasság szempontjából is azokból alkották, akik állásuknál és befolyásuknál fogva tájékozottak voltak és vallásuk érdekeiért méltóképpen és méltó helyen síkra szálltak.

E hely a gubernium volt, ahol a vallásoknak egymás közt való ügyei tárgyaltattak s ahonnét a vallások megsegítésére parancsok mentek. Máshonnét nem is mehettek, mivel az átalakulás korában, amikor a vallások megerősödtek, elgyengültek és egymással folytonos osztozkodásban és vitában voltak, más forum nem intézkedhetett.¹⁶ A guberniumba katolikus tanácsosok is bekerültek, akik 1694. óta Katolikus Tanácsot (Consilium Catholicum) alkottak. E tanács tisztán katolikus ügyekkel foglalkozott és a katolikusokra vonatkozólag hozott intézkedéseket.¹⁷ Nem volt állami intézmény, létrejöttét a cél- és szükségszerűség kívánta meg. Nem volt szervezete, esetenként ült össze s üléséből (e sessione) iratokat bocsátott ki. Ezeket az iratokat a katolikus hivatalnokok állították ki és mint kiállítók nevüket is oda jegyezték.¹⁸ Eszerint ezek is helyet kaptak ez ülésen. E Katolikus Tanács lett az az állandó bizottság, amely a Katolikus Státust képviselte.

Az első gubernátor, gr. Bánffy György, halála után egy századon keresztül katolikusok lettek gubernátorok és ők voltak e Tanács vezetői. Különösen olyankor, ha a püspökség üresedésben volt. Az így megalkult Katolikus Tanácsban a katolikusok megbíztak. A tanácsosok ugyanis hármassal jelölés alapján jutottak be a méltóságukba, választásukba tehát a katolikusoknak beleszólásuk volt. E tanácsot a király is figyelemre méltatta és a püspökjelölés ügyében hozzája fordult. Megtörtént, hogy különleges céllal a Katolikus Státus külön bizottsági tagokat (deputatus) is választott. Így 1711-ben a vallási ügyek titkos tárgyalására egyháziakból és világiakból külön deputatiot.¹⁹ Ez esetben valószínűleg a katolikus tanácsosokhoz adtak tagokat közös tanácskozásra. A püspök halála esetén tehát a gubernium és a gyulafehérvári

¹⁶ Veszely, i. m. II. k. 118. l. Bajtay püspök írása.

¹⁷ U. o.

¹⁸ U. o. 108., 111—113. l.

¹⁹ U. o. 15. l.

káptalan értesítették a felséget a beállott gyászesetről és kérték, hogy engedje, vagy helyesebben: engedje és parancsolja meg a püspökség betöltésére szolgáló jelölést (candidatio). Feliratuk az erdélyiek Bécsben székelő alkancelláriájának révén jutott a királyhoz, aki viszont e kancellária közvetítésével tudatta elhatározását.²⁰

A gubernium szerepe e bejelentéssel és kéréssel véget ért. Hogy a felséget tudósította, az részben az egyházfő miatt köteles hirüladásból történt, részben azért, mivel a püspök előbb vagy utóbb főkormányzéki tanácsos is lett. A felséghez küldött iratában a püspökjelölés kérése a katolikus önkormányzatnak elismerése és pártfogása. A katolikusoknak a püspökjelölésben való szabadságát fényesen igazolja, hogy a felségnek e felterjesztésre adott válasza, egyáltalában a jelölésre vonatkozó intézkedése a katolikus gubernatoron és a katolikus tanácsosokon keresztül a Katolikus Státusnak szólt.²¹ A helyzetet néhány eset jól szemlélteti. Így 1739-ben a felség a Katolikus Státusnak a püspökjelölést megparancsolta. Erre a katolikus gubernator és a kéznél levő katolikus főurak tanácskozáva, a Katolikus Státus összejövetelére helyet és időt tűztek ki. 1759-ben a király a katolikus gubernatorhoz és tanácsosokhoz intézett ugyanilyen felszólítást. Most is a gyűlésre időt és helyet jelöltek meg.²² Határozatukat gyűlésükből vagy világosabban a katolikus tanácsosok gyűléséből, ha meg a főurakat is bevonták, a Katolikus Státus gyűléséből adták ki. (E sessione consiliorum rom. cath., e consilio Status cath.)²³ Az iratot a gubernator mellett a katolikus titkárok is aláírták, akik valószínűleg a tanácskozásban is résztvettek és arról jegyzőkönyvet vezettek.

A püspökjelölő gyűlés lefolyása és a püspök kinevezésének módja a következőkben állítható össze. Miután a püspök halála után a gubernium és a káptalan felirt a bécsi alkancelláriának és a halált tudván, a kancellária útján kérte a felségtől, hogy a püspökség kandiációval való betöltését engedje és parancsolja meg, a kancellária tanácsa az ügyet letárgyalta. Mivel véleményét az uralkodó az élére terjesztett dolgokban megkérdezte, a kérés teljesítését a maga részéről is ajánlotta. Az uralkodó erre a kancellária iratára reáírt határozatát, pl. 1739-ben III. Károly ezt írta rá: nagyon ügyelni kell, hogy méltó választassék.²⁴ A jelölés megengedése és megparancsolása a felség válaszában rendszerint külön kiemelve fordult elő (1759., 1760.),²⁵ máskor csak a jelölés megparancsolásáról van szó (1728., 1746.).²⁶ Ez utóbbi esetekből azt lehetne állítani, hogy a felség kérés nélkül is parancsolt püspökjelölést és ez állítás következményeit is le lehetne vonni. Az engedélyezés és parancsolás gyakori együtt szereplése azonban mérsék-

²⁰ 1739. okt. 2-án kelt alkancelláriai felterjesztést l. Orsz. lvt. Erd. kanc. oszt. 151. sz. alatt.

²¹ Veszely, i. m. II. 107. l.

²² U. o. Forster, i. m. 185. l.

²³ Veszely, i. m. II. 108., 112., 113. l.

²⁴ Orsz. lvt. Erd. kanc. oszt. 1739-ben 151. sz.

²⁵ U. o. 1759-ben 165–168. sz., 1760-ban 499–503. sz.

²⁶ U. o. 1726-ban 72. sz., 1740-ben 38. sz.

ltre int és a merész következtetéstől megóv bennünket. A rendszer az, hogy a parancsolást kérés benyújtása előzte meg. A kancellária együttérzése az erdélyi érdekek megvédelmezését és a Katholikus Státus püspökjelölő jogának biztosítását nagyon megkönnyítette. A kancellária a felséghez küldött ajánlásában régi joggyakorlatot, jogszokást hangoztatott (*iuxta stilum et modum haectenus observatum, more solito in similibus*).²⁷

Mihelyt tehát a felségtől a püspökjelölésre az engedély és a parancs megérkezett, a katolikus gubernátor a katolikus tanácsosokkal, vagy mint 1739-ben történt, a kéznél levő katolikus főurakkal egyetértve, a státusgyűlést összehívta.²⁸ Az összehívásra a gubernator volt a legilletékesebb. Ő volt az erdélyi kormányzótestület feje, Erdély kormányzója, a legelső világi katolikus, a püspök mellett a Katholikus Státus természetes vezetője és, ha a viszonyok úgy hozták magukkal, a vegyes összetételű státusgyűlés elnöke is. A püspökjelölő gyűlés tagjaihoz külön-külön összehívó ment, a testület közös meghívót kapott. Az összehívó irat a király engedélyére és parancsára hivatkozva a püspökjelölő gyűlés helyét és idejét megnevezte és a címzettet megjelenésre szólította fel.

A jelölő gyűlés tagjai több összeírás alapján teljes megvilágításban állanak előttünk. Általános elv volt, hogy jelen legyenek az egyháziak részéről: a gyulafehérvári káptalan, a fő- és az alperesek, a szerzetes rendek főnökei; a világiak részéről: a gubernium katolikus tagjai, a közügyigazgatók (protonotáriusok), a táblabírák, a vidékbeli főtisztviselők, az egész országból a regalisták, vagyis olyan főurak, akiket külön írásban szoktak meghívni az országgyűlésekre. A főtisztviselők csak a környékből jöttek, nehogy a közügyek vezetésében zavar álljon be. A táblabírák, ha teendőik miatt a megjelenésben akadályozva voltak, írásban is bekuhulhatték szavazatukat. Sőt mások is, ha a királyi szolgálat a megjelenésben őket gátolta. Ez általános elv keretén belül fordultak elő kisebb eltérések, amelyek a püspökjelölés idején fennálló állapotokhoz igazodtak. Így 1728-ban az egyháziak közül hivatalosak voltak a kanonokok, a főesperesek, szerzetes főnökök, a világiak közül a katolikus főtiszttek, táblabírák, regalisták. 1759-ben a gubernator, a gubernium katolikus tagjai, a káptalan, a fő- és vice esperesek, vidékbeli főtisztviselők, protonotáriusok, táblai assessorok, regalisták. 1760-ban a gubernator, a katolikus tanácsosok, a káptalan, a kolozsmonostori konvent (levéltár), a fő- és viceesperesek, a környékbeli főtisztviselők, táblabírák, regalisták, szerzetes főnökök (Ferencrendi tartományfőnök, a kolozsvári jezsuita házfőnök).

A rangsort az 1759—1760-iki névsor mutatja. A főkormányzszék tagjai után első helyen jönnek az egyháziak, aztán a főtiszttek, utolsó helyen a regalisták, mint magános emberek. 1728-ban a gubernium tagjai a főtiszttekben foglaltatnak, az 1759-iki névsorból hiányoznak a szerze-

²⁷ U. o. 1739. okt. 2. 151. sz., 1760. okt. 6. 499—503. sz. Egyéb vonatkozásban e kifejezések: Veszely, i. m. II. k. 113. l. Orsz. lvt. Erd. kanc. oszt. 1740-ben 38. sz.

²⁸ Veszely, i. m. II. 207—113. l.

tes rendek, 1760-ban új a kolozsmonostori konvent.²⁹ Ami a számarányt illeti, 1728-ban a szavazatok száma 176, 1740-ben, mivel a tagok a téli rossz utak, betegségek miatt a megjelenésben gátolva voltak, 123.³⁰ Az összegyűltek között legnagyobb számmal voltak a világiak, amint az 1748-iki papi névsorból következik. Az egyháziak száma ugyanis 27 volt.³¹ A világiak között a regalisták vagyis a főurak alkották a többséget, a főtisztek mellettük kisebbségben maradtak.

A jelölő tagok összeállítását szemlélve, azt látjuk, hogy a guberniumi tagok, a papság, a főtisztek, a táblabírák, szerzetes főnökök állásuknál fogva vettek részt a választásokon, a regalisták csak főurak lehettek. Nincs szó a városok, tanítótestületek, köznemesség megjelenéséről. A gyűlés összetétele tehát arisztokratikus, mint amilyen az egész kor, amelyben e jelölések folytak. A gondolat azonban, amely a névsor összeállításakor irányadó volt, szociálisnak is nevezhető. Az akkori közlekedési és megélhetési viszonyok között ugyanis magának az országgyűlésnek összeállítása is hasonló képet mutat. A szegényebb köznemesség, a személyes megjelenés költségeit nem bírva, csak képviselőket küldött a gyűlésbe. A püspökjelölésen megjelenő főtiszteket olyanoknak is lehet tekinteni, mint akik a megyebeli katolikusosságot képviselték, az espereseket olyanoknak, mint akik több egyházközség érzését fejezték ki, ide számítva a városok, iskolák képviselőit is. Főtisztek csak a környékből jöttek, de a jelölés helye változott, talán éppen azért, hogy több vidék is beleszólhasson a főpásztor jelölésébe. Az uralkodó a püspökjelölő gyűlés összehívásakor a szavazókat általánosságban a választott egyházi személyekben és a főurakban jelölte meg. Tehát ugyanazokban, mint akik a vikáriust is választották. Nyilvánvaló tehát, hogy a szavazók kijelölése csak a régi erdélyi szokás helybenhagyása. Az általános utasítás alkalmazása már az erdélyieké, akik a szavazókat az időknél megfelelőleg osztályozták. Az összehívó bizonyos fokig szabadkezet nyert, amennyiben a főtisztek vidékének körülkerítése és a regalistáknak megállapítása elsősorban rajta fordult meg. Alkotmányos időben a regalistákat országgyűlések tartásakor számon tartották, ez abszolutisztikus korszakban az országgyűlések tartása azonban rendetlenül történt.

A püspökjelölő gyűlés elnöke, mint láttuk, csak a katolikus gubernátor lehetett, mint ahogy ő is volt.³² A gubernátor azonban félre állott olyankor, amikor a püspökjelölés idején a volt püspök még Erdélyben tartózkodott. Ilyen volt báró Klobusiczky Ferenc, akit a felség Erdélyből más püspökségre helyezett át és távozása előtt az utódját jelölő gyűlést vezette.³³ A gyűlés feladata az volt, hogy a püspökségre hár-

²⁹ L. Orsz. lvt. Erd. kanc. oszt. következő püspökjelölésről szóló iratait: 1728-ban 72., 1729-ben 27., 1759-ben 165–168., 1760-ban 499–503. sz., Veszely, i. m. II. 112–113. l.

³⁰ U. o. 1729-ben 27. sz. és 1740-ben 38. sz. alatt van egy-egy kimutatás a szavazatok teljes számáról.

³¹ Veszely, i. m. II. 110. l.

³² Orsz. lvt. Erd. kanc. oszt. 1740-ben 38. sz. iratban.

³³ Veszely, i. m. II. 109. l.

mat jelöljön (kandidáljon), akik közül a felség egyet püspökké nevezzen ki. Az uralkodó az iratban, amelyben a szavazást megengedte és megparancsolta, a szavazók lelkére kötötte, hogy a három jelölt feddhetetlen életű, jó erkölcsű, alkalmas és érdemes, tudománnyal, jámborsággal és a püspökséghez szükséges egyéb tudományokkal ellátott legyen.³⁴ Ékes tulajdonságok, amelyek az egyházfőt a középszerűségből magasan kiemelik és a tisztelet koszorújával övezik!

A püspökjelölő gyűlés az uralkodó leiratának felolvasásával kezdődött. A szavazásra alkalmas helyen, — mint mondták — szabályszerűen, amilyen sértetlen engedelmesség hű alattvalókhöz illik, olyan ünnepélyességgel és tiszteletnyilvánítással felolvasták, megcsókolták a felség levelét, amelyben a püspökség betöltésére irányuló elhatározását tudatta. Szórol szóra felolvasták, amint azt a felség parancsolta: rövid időn belül a püspökségre három érdemes embert jelöljenek. Az 1728-ban küldött felszólítás kiemelte, hogy a jelöltek a benn levő és künn való, azaz nemcsak erdélyi papok közül valók legyenek.³⁵ Az uralkodót mindenesetre az a gondolat vezette, hogy megfelelő jelöltek keresésére nagyobb legyen a terület. Az erdélyiek az uralkodó meghagyásához következetesen alkalmazkodtak, azonban az erdélyi érdekeket sohasem tévesztették szem elől. Lelkesültségük elsősorban erdélyiekért lángolt fel, és az erdélyiek kedvéért a jelölésben módosításokat is eszközöltek. Az uralkodó levelének felolvasása után a templomba vonultak. Itt előbb egy szívvel-lélekkel, mint mondták, a felség szerencsés uralkodásáért könyörögve, ünnepélyes *Veni Sanctet* mondtak. Mise után mindkét státusból, az egyháziakból és világiakból, szavazatszedőket választottak és a gubernátor elnöklete alatt a szavazáshoz fogtak. A szavazás megkezdése előtt az elnök valószínűleg megmutatta a püspökségre pályázó magyarországiak irásait is. Megtörtént ugyanis, hogy egyesek egyenesen az uralkodóhoz fordultak a püspökségért való kérésükkel. Nagyon valószínű tehát, hogy mások viszont a legelső forrástól, a státusgyűlés jelölésétől, vártak sikert. A magyarországi papok részéről valamelyes jelentkezés elhíhető, mivel őket nem ismerték itt annyira, mint az erdélyieket. Lehet, hogy maguk a jelölő tagok is előállottak külső jelöltek ismertetésével. A hosszas tanácskozásokból magyarázható meg ugyanis, hogy egy-egy jelölő gyűlés napokig is eltartott. Hogy az erdélyi papok jelölésük érdekében kérést adtak volna be, az nem hihető, mivel közben ferencendi és jezsuita is kapott szavazatot, ezek pedig semmiesetre sem kérhették a püspökséget.

A jelölők szavazólapjukat külön edénybe (urna) helyezték. Tehát szabadon és titkosan szavaztak. A szavazólapok felbontásából kitűnt, hogy ki-ki hány szavazatot kapott. A szavazatok többsége szerint (*per pluralitatem votorum*) állapították meg az eredményt.³⁶ A szavazók csak egy-egy szavazatot adtak le, vagyis ki-ki arra szavazott, akit a

³⁴ Orsz. lvt. Erd. kanc. oszt. 1728-ban 72., 1739-ben 151. sz., 1740-ben 38. sz., 1759-ben 165—168. sz., 1760-ban 499—503. sz. alatt. Veszely, i. m. 111—113. l.

³⁵ Orsz. lvt. Erd. kanc. oszt. 1728-ban 72. sz., 1740-ben 38. sz., 1759-ben 165—168. sz. irataiban.

³⁶ U. o. 1728-ban 72. sz., 1740-ben 38. sz., 1759-ben 165—168. sz. alatt.

püspökségre legmegfelelőbbnek tartott. A háromnak neve, akik legtöbb szavazatot kaptak, a rájuk eső szavazatok sorrendjében került az uralkodó elé válogatás és kinevezés végett.

A felterjesztett névsorban többször eltérés volt, három helyett ugyanis közben felterjesztettek négyet, sőt hatot is. Az eltérés oka, amint a nevekből megállapítható, vagy az, hogy a jelölésben csak hatodik helyre került be erdélyi, vagy az, hogy a jelölteket két részre osztották: külön vettek három magyarországit és külön három erdélyit. Volt olyan eset, hogy három erdélyihez kellett csatolni egy nem erdélyit. Tehát a hármass jelölés szabadságából is engedtek, csakhogy az erdélyiek kerülhessenek előtérbe.

2.

Az egyes jelölések eredménye a következő:

1. Az erdélyiek a püspökség visszaállítását 1713-tól, Mártonfi György püspök kinevezésétől, számították. Hogy a püspökség visszaállítójának III. Károly királyt tartották és a püspökség kezdetét Mártonfira vezették vissza, azt a bécsi alkancelláriának az uralkodóhoz intézett irata mutatja. Amióta az erdélyi püspök, — írta a kancellária 1759-ben, — Károlynak vallásosságából és apostoli buzgóságából az ősi székebe, amelyből egy századnál hosszabb ideig a nem-katholikus fejedelmek miatt távol maradni kényszerült, visszaült, most hatodik alkalommal kérnek a királynőtől, Mária Teréziától, püspököt. Ezek közül legalább kettő erdélyi volt, a többi a magyar királyság egyházmegyéiből került ide.³⁷ Vagyis Mártonfi után számítva, most hatodszor kértek püspököt, a hetediket Mária Terézia ez évben ki is nevezte, gróf Batthyány József személyében.

Az idézett kancelláriai iratból úgy látszik, mintha a Katolikus Státus az első alkalommal még nem kért volna a felségtől püspököt, tehát az első alkalmat elszalasztotta autonómiájából következő püspökjelölő joga gyakorlásához. A magyar király legfőbb kegyúri jogáért aggodalmaskodó egy-két író éppen e ponton keres gyökeret, hogy abba kapaszkodva, az erdélyi püspökjelölő jogtól való ijedelmét igazolja. Hivatkoznak arra, hogy sem Ilyés, sem Mártonfi kinevezésekor az erdélyiek nem szólaltak fel az ellen, hogy a király az ő megkérdezésük nélkül tette őket püspökökké. Ilyés kinevezéséhez azonban az erdélyiek nem szólhattak hozzá. Kinevezésekor ugyanis még nem volt több, mint

³⁷ „...Et haec spes patriae filiorum ecclesiasticorum praemissa humilima relatione expressa eo magis intendi videretur, quod iam inde, ex quo pietate et apostolico zelo divi quondam Romanorum imperatoris Caroli Sexti, desideratissimi Majestatis Vestrae Genitoris, Transylvaniensis episcopus sedi avitae, ex qua ultra saeculum exesse iubebatur sub acatholicis principibus, restitutus esset, sextus nunc a Majestate Vestra Apostolica Regina peteretur episcopus, haecenusque duo saltem patriae filii praefuerant, reliquos ex regni Hungariae dioecibus illuc mittere altissimis ordinationibus visum fuisset.“ Orsz. lvt. Erd. kanc. oszt. 1739-ben 165—168. sz. Keltezés 1759. ápr. 3. Bécs.

az úgynevezett választott püspökök, akiket az erdélyiek nem ismertek el. Mint mondtuk, utóbb kiküldötték őt Erdélyből. Az első püspök, Mártonfi György, kinevezésével is más a helyzet, mintsem hogy az emez elhamarkodott véleménynyilvánításra támasztékot nyújtana. Az történt ugyanis, hogy Ilyés halála után a Katholikus Státus vezetői megfelelő egyházi személy jelölésére megbeszélést tartottak. Nem tudtak megegyezni, mivel az erdélyiek között a püspökségre nem találtak elég képzett papot, a külsőket meg nem ismerték. Megbízták tehát az erdélyi alkancellárt, hogy nevükben kérje meg az esztergomi érseket, Keresztély Ágost szász herceget, hogy ő jelöljön alkalmasokat. Hangsúlyozták, hogy a jelölt elsősorban erdélyi legyen; az érsek legyen tekintettel a jelölendő nemes származására is, mivel itt arra is ügyelni kell.

Az érsek ajánlása a következő volt: 1. Mártonfi György esztergomi kanonok, 2. Ghillány György esztergomi kanonok, 3. Sigray János szepesi prépost, 4. Liptay János pozsonyi kanonok. Az érsek a király figyelmét elsősorban az első helyen ajánlott Mártonfi Györgyre hívta fel, mint aki Erdély szülötte, buzgó, békeszerető, hűséges alattvaló. A többi jelölthöz is fűzött ajánló szokat. Az erdélyiek Mártonfi jelölését nagyon szívesen fogadták és kinevezését óhajtották.³⁸

Nyilvánvaló tehát, hogy a Katholikus Státus már az első alkalommal autonómiájának szellemében járt el. Kezdeményezéséből jelölendő püspökről gondoskodott, annak kinevezését természetesen, kifogáselés nélkül tudomásul vette. Az egyházmegye szervezéséhez idő kellett, a püspökjelöléssel szemben még meglehetősen tájékozatlanul állottak. Az erdélyi papság szeminárium hiányában megfelelő nevelést nem kaphatott, a Rómában, Bécsben, Nagyszombatban, Olmützben, a pápai és Pázmány-féle alapítványon tanuló erdélyiek meg rendszerint a magyarországi klérusban helyezkedtek el. Ilyen körülmények között fordultak az esztergomi érsekhez, hogy ez esetben ajánljon nevükben püspököt. Erdély a fejedelemség korában egyébként is az esztergomi érsek gondoskodása alatt állott, oda fordultak tehát most is. A jelöléshez való jogukat és igényüket a primás felkérésével ez első alkalommal is bizonyították.

Amikor az uralkodó apostoli királyi joga alapján Mártonfit erdélyi püspökké kinevezte, a kinevező irat az erdélyiek ilyen jelöléséről nem tett említést. De nem tett később sem, amikor pedig szavazás útján kerültek eléje a jelöltek. Általában a püspökök kinevező iratából a püspökjelölésre vagy nem jelölésre nézve semminemű következtetést nem lehet levonni, mivel a kinevező irat formája állandó szokott lenni. Olyan esetben is, amikor a király erdélyi püspököt nem a Státus jelöltjei közül tett, hanem azt vagy mások ajánlották, vagy a maga elhatározásából tette püspökké, a szokott kifejezés: ... több hitelt érdemlő

³⁸ Az Orsz. lvt. Erd. kanc. oszt. 1713-ik évi 7. sz. alatt lévő primási felterjesztés alapján e jelölést részletesen leírja Dr. Temesváry János, *Öt erdélyi püspök rangemlése c. értekezésében*. Erd. Múzeum, 1910. 254–256. l.

híve tanuskodásából és különös ajánlásából ismeri.³⁹ Világos tehát, hogy akik Mártonfi püspök jelölésének elmaradását az ő püspöki kinevező iratával akarnák bizonyítani, éppen úgy elveszítenék maguk alatt a talajt, mint akik rossz néven veszik, hogy az erdélyiek nem tiltakoztak — szerintük — jelölés nélkül való kinevezése ellen.

2. Mártonfi püspöksége alatt az uralkodó visszaállította a püspöki javadalmakat, a káptalant. Ő 1716-ban jött be Erdélybe és 1722-ben bekövetkezett haláláig eltelt annyi idő, hogy az alatt a Katholikus Státus szervezkedett és püspökjelölő jogával élhetett.

A püspökjelölő gyűlés 1722. február végén vagy március elején Szebenben zajlott le. Az 1722. március 1-ről szóló irat szerint ugyanis a Katholikus Státus ekkor egyértelműleg (communi voto) a következőket ajánlotta:⁴⁰ 1. báró Mednyánszky Ferenc püspök, esztergomi nagyprépost, 2. Spáczai Pál püspök, esztergomi vikárius, 3. Olasz Pál püspök, esztergomi kanonok, 4. Kántor István győri kanonok, 5. Kis János püspök, egri nagyprépost, 6. Antalfi János gyulafehérvári nagyprépost.

A feltüntetett névsor elárulja, hogy az erdélyiek a legelőkelőbbek közül válogathattak. Közük megkülönböztetéseket tenni nehéz lehetett. Öt magyarországi, köztük négy egyházmegye nélkül való püspök került be a jelöltek közé, csak a hatodik helyre jutott be az erdélyi Antalfi János nagyprépost. Nem nehéz felismerni, hogy három helyett éppen azért terjesztettek fel hatot, hogy a jelöltek közül erdélyi is bekerüljön. Az uralkodó az első helyen felterjesztett Mednyánszky Ferencet nevezte ki, ez azonban betegségére való hivatkozással a püspöki széket nem fogadta el. Fájdalommal értesültek, írta a Katholikus Státus 1722. december 29-én, hogy báró Mednyánszky püspök, kit a felség apostoli királyi jogából az ő legalázatosabb kérésükre erdélyi püspökké kinevezett, egészségi állapota miatt magáról e tisztelet elhárította.⁴¹

3. Helyébe három jelöltet terjesztettek fel:⁴² 1. Olasz Mihályt, 2. Antalfi János gyulafehérvári nagyprépostot, 3. Létai István gyulafehérvári kanonokot. Antalfi, aki már előzőleg is a jelöltek között szerepelt, nyerte el a püspökséget.

4. Antalfi halála után a Katholikus Státus 1728. szeptember 8-ra Kolozsvárra püspökjelölő gyűlésre jött össze. A gyűlés jelöltjei az erdélyiek közül: 1. Demeter Márton gyulafehérvári nagyprépost (38), 2. Létai István gyulafehérvári vikárius (20), 3. Csató Elek szentferenc-rendi provinciális (27); a künn lévők közül: 1. Spáczai Pál (18), 2. Lúcsy István (16), 3. Zorger (Sorger) György (7 szavazattal).⁴³

³⁹ Pl. Sztojka Antal, gr. Batthyány Ignác, Kovács Miklós püspökök kinevező iratában is e kifejezések szerepelnek, holott ezeket nem a Katholikus Státus jelölte. Orsz. lvt. Erd. kanc. 1749-ben 115. sz., 1780-ban 847. sz. és 1827-ben 1853. sz. alatt. Nincs szó a státusgyűlés jelöléséről a pápához küldött írásban sem, viszont a pápa a király kinevezési jogát nem említi a püspök megerősítő iratában. (U. o. 1760-ban 499–503. sz.)

⁴⁰ 1722. március 1-én Szebenben kelt kísérő irat másolata Orsz. lvt. Erd. kanc. oszt. 1724-ben 60. sz.

⁴¹ U. o. a Kath. Státusnak 1722. dec. 29-én Kolozsvárról a felséghez és a kancelláriához küldött felterjesztésében. — ⁴² U. o.

⁴³ U. o. A felséghez és kancelláriához e napról küldött felterjesztésekben. 1728-ban 72. sz.

A szavazás eredményének teljes kimutatása egyébként a következő: az erdélyiek közül Demeter Márton nagyprépost 38, Létai István vikárius 20, Lukács András kanonok 16, Nagy Pál kanonok 1, Szabó Mihály kolozsi főesperes 6, Cseh Mihály háromszéki főesperes 4, Vikári Ferenc kolozsi plébános 1, Csató Elek ferencrendi provinciális 27, Körmendi Imre jezsuita 1, Antalfi István kolozsvári ferencrendi házfőnök 1 szavazatot kapott. A külsők közül: Spáczai Pál 18, Lusinczy István 16, Sorger György 7, Illyés János 2, Bartakovics 6, Hosdoviczki 1, Kebell Mihály 1, gróf Forgách Pál 1, Görgei Imre jezsuita 9 szavazatot nyert.⁴⁴ Összeolvasták tehát, hogy kik kaptak legtöbb szavazatot, és a felséghez küldött felterjesztésben az erdélyiek és a külsők közül is hármat-hármat terjesztettek föl. Itt tehát a hármas jelölésnek a választottak két csoportra osztásával tettek eleget. Mindenesetre érdekes ötlet annak elérésére, hogy az erdélyi jelöltek számát növeljék.

A felség Sorger Györgyöt tette püspökké, aki ilyenformán csekély 7 szavazattal lett Erdély főpásztora.

5. Sorger után a Katholikus Státus újra a jelölés megengedését kérte. Az engedély birtokában a státusgyűlés 1740. január 25-én a szavazást megtartotta. Ennek eredményeképpen ifj. gróf Forgách Pál 11, gróf Zichy Ferenc 7, Nazdreviczki István 5, Torma István 17, Kastal János 24, Cseh Mihály 2, gróf Barkóczy Ferenc 6, Demeter Márton 22, Csató Elek 19, Biró János 5, gróf Berényi Zsigmond 2, gróf Esterházy Imre 1, Vikári Ferenc 2 szavazatot kapott.⁴⁵ A státusgyűlés hármat terjesztett a felség elé, mint akik a legtöbb szavazatot kapták.⁴⁶ Ezek: 1. Demeter Márton gyulafehérvári nagyprépost, 2. Kastal János gyulafehérvári vikárius, 3. Csató Elek ferencrendi tartományfőnök.

A sorrendben feltűnő, hogy azt nem a szavazatok számarányában állították össze, így Demetert tették első helyre, holott e hely Kastalt illette meg. Ugyanígy tettek már az előző püspökválasztáskor Csató Elekkel. A jelöltek csak erdélyiek voltak, holott eddig külsők is mindig szerepeltek. Ez a körülmény lényegesen belejátszhatott, hogy Mária Terézia királynő az autonómiának immár gyakorlattal is szentesített jogát mellőzve, nem a jelöltek közül nevezett ki püspököt. Első ütés a megszerzett szabadságon és veszedelmes előjel a kinevezés gyakorlásában!

6. Ugyanez az eljárás ismétlődött a következő püspök kinevezésében is. A státusgyűlés jelöltjei: 1. Kastal János erdélyi nagyprépost (58), 2. Biró János kolozsvári plébános (38), 3. Torma István gyulafehérvári kanonok (37 szavazattal).⁴⁷

Az erdélyiek megint abba a hibába estek, hogy csak erdélyit jelöltek. A királynő azonban a megindult katolikus restauráció fellendítésére, úgy látszik, az erdélyieket nem tartotta elég erőseknek, s er-

⁴⁴ U. o. megvan a szavazásról szóló katalogus keltezés nélkül.

⁴⁵ U. o. 1740-ben 38. sz. alatt van a szavazásról szóló katalogus január 25-iki keltezéssel.

⁴⁶ A január 24—26-ról szóló megyesi státusgyűlési felterjesztést l. u. o.

⁴⁷ Beke Antal, *Az erdélyi egyházmegyei papnövelde történeti vázlata*, 18. l.

délyit sohasem nevezett ki püspöknek, holott hétszer töltötte be az erdélyi püspöki széket. 1749. április havában Stojka Zsigmond Antal egri kanonokot tette meg erdélyi püspökké,⁴⁸ aki mint konvertita a királynő különös kegyét bírta.

7. Stojka Zsigmond püspök lemondása után új püspökről kellett gondoskodni (1759). A jelölés eredményeképpen: 1. Salbeck Mátyás gyulafehérvári nagyprépost 46, 2. gróf Batthyány József pozsonyi nagyprépost 32, 3. gróf Kemény László 19 szavazatot kapott. A királynő a második helyen jelölt gr. Batthyány Józsefet nevezte ki püspökké.⁴⁹

8. Mivel Batthyány rövidesen a kalocsai érseki székbe ment át, már a következő 1760-iki évben új püspökre lett szükség. A státusgyűlésen a legtöbb szavazatot kaptak: 1. Salbeck Mátyás nagyváradai nagyprépost (26), 2. Biró János gyulafehérvári nagyprépost (22), 3. gr. Kemény László (22), 4. Bajtay Antal piarista rendfőnök (20 szavazatot).⁵⁰ Az előző példákön okulva most a negyedik helyen magyarországi jelöltet is helyeztek e felterjesztettek közé. Salbeck ugyan átment a nagyváradai káptalanba, de Erdélyből került ki és az erdélyiek is mellette, mint az erdélyi viszonyokkal ismerős mellett, foglaltak állást. Kemény László is erdélyi származású volt. A királynő választása a negyedik helyen levő Bajtay József Antalra esett.

Mária Terézia királynő még három erdélyi püspököt nevezett ki: Manzador Pius püspököt, barbanita generalis minisztert (1773.), ennek halála után gróf Kollonitz László nagyváradai kanonokot (1774.), amikor meg ez nagyváradai püspök lett, gróf Batthyány Ignác egri nagyprépostot (1780.). De ezeket már nem a Katholikus Státus jelölése alapján, sőt senkit meg nem kérdezve, közvetlenül, „proprio motu“, amint azt a bécsi tanács kifejezte.⁵¹

Európában ez időben az egyház és az állam viszonyának rendezéséről sok szó esett. Az úgynevezett felvilágosodás szellemében lefolyt viták az egyházi álláspontra nem mindig voltak kedvezőek. Kollár János Ádám könyvei, amelyek a nemzeti egyházban a királyi hatalom felsőbbségét hangoztatták, éppen ez időben jelentek meg (1762., 1763.). A korviszonyok hatása alatt állott a királynő is, felvette az apostoli királyi címet és hatalmának egyoldalú magyarozatával az erdélyi püspöki szék betöltésénél szokásos gyakorlatot mellőzte. Állami érdekek vélt újításai (catholica commissio behozatala, a püspökjelölés mellőzése) az erdélyi Katholikus Státus autonómiáján érzékeny sebeket ütöttek. E sebek gyógyítására irányuló szándék meg-megújuló méltatlankodást váltott ki a katolikusokból.

⁴⁸ Kinevező iratát l. Orsz. lvt. Erd. kane. oszt. 1749-ben 115. sz. alatt.

⁴⁹ U. o. 1759-ben 165–168. sz.

⁵⁰ U. o. 1760-ban 499–503. sz. alatt.

⁵¹ U. o. 1799-ben 239. sz. alatt 1799. jan. 4-én Bécsből keltezett tanácsi felterjesztésben.

3.

A Katholikus Státus a püspökjelölés eredményét felterjesztette a királyhoz. A felterjesztést jegyzőkönyvszerűleg állították össze. A császár iratához képest, — mondják — amelyben a püspökjelölő gyűlés megtartását megengedi és megparancsolja és három alkalmas személy jelölését kívánja, a gyűlés tagjai a kitűzött napra és helyen összejöttek és a régi idő óta szokásos eljárás szerint a jelölést végrehajtván, a felsoroltak a nevük mellé írt szavazatot kapták. Kérték a felséget, hogy tegyen resolútiót vagyis hozzon végzést.⁵²

A felterjesztést a bécsi alkancellária útján tették meg, ahová a jegyzőkönyvet kísérő irattal küldték. E kísérő iratban jegyzőkönyvük továbbküldésére szólították fel a kancelláriát, kiemelve, hogy a továbbítást ne húzza-halassza hosszú ideig. Eleinte a kancelláriának küldött kísérő irat bővebb volt, azonos a királynak küldött irással. Māskor ez irat csak a gyűlés menetének lefolyását tartalmazta.⁵³ A helyzetet, amelyet a kancellária a püspökjelölés ügyében elfoglalt, legjobban az 1728-iki státusi irat világítja meg. Nem kételkednek, — írta a Katholikus Státus a kancelláriához, — hogy vallásuk iránt érzett szeretetből ő felségének olyant igyekeznek beajánlani, aki az egész vallásnak tükörképe lesz. E szövegezés mutatja, hogy a Státus a kancellária kath. tagjainak vallási együttérzésére számított. Az lett volna a természetes, hogy a püspökjelölésről szóló írást az alkancellár minden megjegyzés nélkül a királyhoz juttatja, hogy az valamelyik jelöltet legjobban belátása szerint kinevezhesse. A távoleső Erdély ügyeinek nem ismerése eredményezte, hogy az uralkodó a kancelláriától most külön információra is szorult. Legnagyobb hiba az volt, hogy a Katholikus Státus a felküldött névsor mellé semmiféle magyarázó írást nem küldött, a megjelölt személyek érdemeire, korára, bizonyos szempontok szerint vett alkalmas voltára, a katolikus restauráció korában óhajtott tetterejükre nézve felvilágosítást nem nyújtott. Csak az történt meg több ízben, hogy a gubernátor vagy a káptalan egy-egy jelölt mellett síkra szállott és annak kinevezését kérte. De kérésük is csak egyet emelt ki a több közül, anélkül hogy érdemeit a többivel való összehasonlítás révén mutatta volna be.

A Katholikus Státusnak az információban való szűkszavúsága, helyesebben hallgatása eredményezte, hogy a püspökkinevezésben más kívül álló testület, amilyen volt a bécsi alkancellária, jelentékeny szerephez jutott. Nélküle az uralkodó valóban a legtöbb esetben tanács-talanul állott volna, hogy az eléje terjesztett nevek közül melyiket válassza. A kancellária tehát a Katholikus Státusnak a felséghez küldött irásához tette a maga felterjesztését is. E felterjesztés a Státus jegyzőkönyve alapján hosszabb-rövidebb leírását adta a püspökjelölő gyűlés-

⁵² Ilyen státusgyűlésről szóló felterjesztések fennmaradtak 1728., 1740., 1759., 1760-ból. Orsz. lvt. Erd. kanc. oszt. 1728-ban 72., 1740-ben 38., 1759-ben 165—168., 1760-ban 499—503. sz. alatt.

⁵³ U. o. 1722-ben 60. sz., 1728-ban 72. sz., 1740-ben 38. sz. alatt.

nek, felsorolta a jelöltek és személyükre nézve felvilágosítással szolgált. Sőt közben-közben ennél tovább ment és egy-egy jelölt mellett állást is foglalt. Pártfogását az előtérbe helyezettnek kiváló tulajdonságaival, vagy az erdélyi közszükséglettel, közóhajtással indokolta meg.⁵⁴ Volt olyan jelölt, aki a maga érdekében külön is írt a kancelláriának, másokat az erdélyi papság, káptalan ajánlott a kancellária figyelmébe.⁵⁵ A felség a jelöltek arravalóságát mérlegelve, a megfelelőséget belátása szerint állapította meg. A kancellária iratára 1759-ben ráírta például: *Nomino Batthyány iuxta etiam votum cancellarii*. A kancellária e végzés alapján kiállította a kinevező okiratot, amelyet a felség és a kancellár írtak alá.

Alkotmányosabb világban a kancelláriának e beleszólása is méltán szemet szúrt volna, most az önkényes uralkodás még azzal a ferdeséggel is fokozódott, hogy az erdélyi gyűlés jelölését az alkancellár előterjesztése alapján a bécsi minisztertanács is tárgyalta és a kinevezésre vonatkozólag véleményt terjesztett az uralkodó elé. Közbeékelődésének erőszakosságát növelte, hogy az erdélyi gyűléstől jelöltek mellett olyanokat is számításba vett, akik a Katholikus Státus megkerülésével püspöki kinevezésüket közvetlenül a császár-királytól kérték. A bécsi minisztertanács, amelyet előkelő pártfogók is támogattak, ez érvényesülést keresőket közben az erdélyi jelöltek rovására is kinevezésre ajánlotta. Ha a püspökséget valaki a Státus mellőzésével a kancellária útján gondolta elérhetőnek, annak kérése is most a bécsi minisztertanács elé került. Azokban az esetekben, amikor a felség az erdélyi alkancelláriát közvetlenül hallgatta meg és a bécsi minisztériumot mellőzte, ilyen önmagukért folyamodók nevei nem tűnnek elő. Ez a körülmény azt sejteti, hogy a kancellária ilyen esetben kérésüket nem vette tekintetbe. Ilyen minisztertanácsról följegyzés az 1723., 1729. és 1741-ik évből maradt fenn. Ez esetekben a bécsi minisztertanács erdélyi ügyeket tárgyalt s köztük az erdélyi alkancellár a be nem töltött erdélyi püspökség ügyét is előadta. A minisztertanács a püspökjelölés kérdésében véleményt formált, hármas jelölést tett, azonfelül felemlítette azokat is, akik önmaguk kérték a püspökséget.⁵⁵ E gyűlésen az erdélyi alkancellária az erdélyi álláspontot képviselte és a bécsi minisztertanácsot is ez irányban igyekezett hangolni. Az ajánlásokban, amelyekkel a minisztertanács a felség előtt érvelt, a papi kellekek mellett az erdélyi főkormányzszéki tanácsosságra való alkalmaság is szerepelt. Ez utóbbi szempont kiemelése az erdélyi alkancellária felvilágosításának eredménye. Megállapítható, hogy a bécsi minisztertanács általában a kancellária véleményét támogatta.

A király döntése teljesen szabad volt és esetenként megfigyelhető, hogy az egyes kinevezéseknél mi hathatott reá legjobban. Észérint: 1. Mártonfi György kinevezésekor, amikor az erdélyiek kérésére az esztergomi primás terjesztett a felség elé alkalmas egyéneket, az első

⁵⁴ U. o. 1759-ben 165–168., 1760-ban 499–503. sz.

⁵⁵ U. o. 1723. dec. 30-án (U. o. 1724-ben 60. sz.), 1729. febr. 25-én (U. o. 1729-ben 27. sz.), 1741. febr. 7-én (U. o. 1741-ben 23. sz.).

helyen ajánlott Mártonfi érdemei a többi előterjesztett kiválóságait erősen felülmúlták.⁵⁶ 2. Mednyánszky Ferenc kinevezésével, akit a Katholikus Státus első helyen terjesztett fel, a felség ennek kívánságát teljesítette. 3. Mednyánszky nem foglalta el a püspöki széket, amire a Katholikus Státus Olasz Mihályt, Antalfi Jánost és Létai Istvánt jelölte.

A minisztertanács 1723. december 30-án foglalkozott a püspökség betöltésével. Ez év április 26-án benyújtott véleményére hivatkozva, megismételte akkor tett ajánlatát. E szerint az erdélyi és a Magyarországból ajánlottak közül a következő jelölést tette: 1. Táhi Károly leleszi prépost, 2. Antalfi János gyulafehérvári nagyprépost, 3. Barbácsi Ferenc kalocsai kanonok, vikárius. Az erdélyi jelöltek közül a minisztertanács tehát csak Antalfi Jánost tartotta meg, akit a Katholikus Státus két ízben is jelölt. Táhi Károly mellett a minisztertanács felhozta, hogy öt két bitoros, Magyarország érsekei, a nádor és több egyházi és világi méltóság ajánlja. A király azonban az erdélyiek jelöltjét, Antalfi Jánost, nevezte ki püspökké. A miniszteri iratra ráírta: *Nomino Ioannem Antalfi, Carolus.*⁵⁷ Tekintélyének növelésére, miként már Mártonfi György püspökkel is tette, őt báróvá nevezte ki. E címet utódjai is jó darabig megtartották. Megemlítendő, hogy Barbácsi Ferenc a felséget érdemeire való hivatkozással kérte, hogy nevezze ki őt püspökké. Ugyanezt kérte Vernich József c. püspök.⁵⁸

4. Antalfi János után a püspökjelölő gyűlés hat jelöltet terjesztett a felség elé, három erdélyit és három magyarországit. Az erdélyiek: Demeter Márton, Létai István, Csató Elek; a künn valók: Spáczai Pál, Lusinczky István, Sorger György. A jelöltek között Erdélyben Demeter Márton nagyprépostnak volt legnagyobb pártja. Érdekében felírt az erdélyi papság is, kérve, hogy a felség őt nevezze ki. Iratukban kifejtették, hogy a nagyprépost koros, feddhetetlen jellemű, lelkes, tanult, a többieket jó tulajdonságokban felülmúlja, egyedüli, aki a jelöltek közül az erdélyi nehéz vallásviszonyok között megfelel.⁵⁹ A minisztertanács a felséghez küldött ajánlásában az erdélyi alkancellár előterjesztésére hivatkozva, a Katholikus Státus jelöltjeit a jelölés sorrendjében felsorolta. Ezekon kívül előszámlálta azokat, akik a jelölteken kívül kinevezésüket kérték. Ezek: Kebell Mihály váradi nagyprépost, püspök, ajánlja hg. Esterházy Imre; br. Pechman Antal győri kanonok, c. püspök, ajánlja gr. Sinczendorff Fülöp bitoros, győri püspök; Máriaágy Sándor c. püspök, egri kanonok, ajánlja gr. Erdődy egri püspök; Hornisk Miksa apát; P. Sebach János ferencendi provinciális Magyarországon. A jelölést a minisztertanács így változtatta meg: 1. Spáczai Pál püspök, esztergomi vikárius, 2. Sorger György püspök, egri kanonok, 3. Csató Elek ferencendi provinciális Erdélyben.

⁵⁶ A primás felterjesztésére ezt írta: teljesen tetszik. L. a 38. jegyzetet.

⁵⁷ Orsz. lvt. Erd. kanc. oszt. 1724-ben 60. sz. Kinevező okirata u. o. 1724. márc. 13-án.

⁵⁸ U. o.

⁵⁹ U. o. 1728-ban 72. sz. alatt. 1728. szept. 10. Kolozsvár.

A jelöltek ismertetésében kiemelte, hogy a guberniumban szükséges tevékenység, a katolikus ügy előrehaladása és a felség szolgálata miatt a püspökségre Spáczai Pál a legalkalmasabb, mint aki politikai és vallási téren egyaránt forgolódott. Sorger mellett felhozta, hogy a politikai és vallási ügyekben hasonlóképen kiismeri magát, erényeivel és egyéb lelki tulajdonságaival kitűnik. A király az erdélyiek jelöltjét, Sorger Györgyöt, nevezte ki.⁶⁰

5. A következő püspök jelölésére a státuszgyűlés 1740. január havában ült össze; e gyűlésen Demeter Márton nagyprépost, Kastal János vikárius és Csató Elek ferencendi rendfőnök kerültek ki legtöbb szavazattal.

Demeter Márton arra való hivatkozással, hogy ismételten legtöbb szavazatot kapott, kérte, hogy most legyen reá tekintet. Habár, — mondja, — kényelmesebb lenne püspöki terhek nélkül élnie, de nem utasítja vissza a munkát, sőt vérét ontani és életét feláldozni is kész. Csató Elek provinciális kinevezése érdekében gr. Haller János gubernátor írt fel a királyhoz. Hangsúlyozta, hogy a közóhajtás Csató mellett van, nevét a határokon túl is jól ismerik, Isten dicsőségének előmozdítására ő lenne a legjobb püspök. Megvan br. Klobusiczky Ferenc püspök, esztergomi vikárius folyamodása is a felséghez, amelyben ősei érdemeire, képzettségére és a lelkiekben tett fáradozására való hivatkozással kérte a püspökséget.⁶¹

A minisztertanács Kozma József erdélyi kancelláriai referens ismertetése alapján foglalkozott az erdélyi püspökjelölés kérdésével. A felséghez küldött előterjesztésében az erdélyi szavazás eredményének ismertetése után még a következő pályázókat mutatta be: gr. Engel Ferenc püspök, gr. Batthyány Pál győri nagyprépost, Halleivel Ferdinánd osztrák plébános, br. Klobusiczky Ferenc esztergomi vikárius, Bukovsky Vencel püspök, Fábry Jakab nagyváradi kanonok, Kovács Pál nagyváradi kanonok, Máriásy Sándor egri kanonok folyamodtak a püspökség elnyeréséért. A minisztertanács felsorolta a nehézségeket is, amelyek egy erdélyi püspökre várnak. Kormányszéki tanácsosságra való alkalmasság, annyi nemzet és vallás között való helytállás, a törvények ismerete a legfőbb követelmények. A püspök legyen nyelveket ismerő, szolgáljon a románság (egyesült) épülésére, a román püspök miatt legyen képzett ember. Ezek előre bocsátása után az erdélyi jelölteket ilyen sorrendben állították: 1. Demeter Márton, 2. Csató Elek, 3. Kastal János.⁶²

Fennmaradt egy német és latin nyelvű sorrend is az egyes püspökjelöltek és püspökségre pályázók jellemzésével. Ez arra mutat, hogy vagy a minisztertanács adott be külön titkos ismertetést is, vagy a ki-

⁶⁰ U. o. 1729-ben 27. sz.

⁶¹ Mindhárom iratot l. u. o. 1740-ben 38. sz. alatt. Demeter Márton arra hivatkozott, hogy már kétszer mellőzték, holott sok szavazatot kapott. E kétszeres jelölés azt sejteti, hogy Klobusiczky mostani kinevezése előtt volt jelölőgyűlés. Igaz, hogy III. Károly Klobusiczkyt ki akarta nevezni, de jelölőgyűlésnek nincs nyoma.

⁶² U. o. 1741-ben 23. sz.

rály a miniszteriumon kívül másokat is megkérdezett. Ennek példáját utóbb is tapasztaljuk. E német és latin nyelvű sorrend a következő csoportosítást tette: Első helyen állott br. Klobusiczky Ferenc, régi család sarja, teológus és jogász, jó bölcselelő, hű alattvaló, aki az erdélyiek pártoskodásaiba és rokonságaiba nincs belekeveredve. Utána következnek: gr. Batthyány Pál, Fábry, Kovács, Máriásy, Engel, Bukovsky, Demeter Márton, Kastal János, Csató Elek.⁶³

A királynő a Katholikus Státus jelölésének mellőzésével br. Klobusiczky Ferencet nevezte ki püspökké. Elhatározására vagy az hatott, hogy Klobusiczkyt már az előző király is ki akarta nevezni, vagy az imént közölt jellemzés volt reá befolyással. Minden körülmény amellet szól, hogy valláspolitikai céljai megvalósításához az erdélyieket nem látta eléggé alkalmasaknak, valószínűleg azért, mivel erdélyi rokonaik és pártállásuk miatt, véleménye szerint, nem tudtak olyan függetlenül eljárni, amint azt feltételezte. Hathattak rá Klobusiczky előkelő származása és kiváló tulajdonságai is.

6. A következő püspökjelölő gyűlés jelöltjei Kastal János erdélyi nagyprépost, Biró János kolozsvári plébános, Torma István gyulafehérvári kanonok. A királynő ez alkalommal is mellőzte az erdélyi jelölteket és a püspökséget 1749-ben Stojka Zsigmond egri kanonoknak adta.⁶⁴ Stojka Erdély legjelesebb püspökei közül való, a papnevelésre különös gondot fordított, Gyulafehérváron papnevelő intézetet alapított. Jeles tulajdonságai kinevezése előtt is bizonyosan ismertek voltak, amelyek a konvertita főpapot a királynő előtt kedvező színben tüntették föl. Ehhez járult, hogy az erdélyiek csak erdélyi jelölteket terjesztettek eléje, akik közül tervének megfelelőt kiválasztani nem tudott.

7. Stojka után a püspökjelölő gyűlés jelöltjei: Salbeck Mátyás gyulafehérvári nagyprépost, gr. Batthyány József pozsonyi nagyprépost és gr. Kemény László. Az erdélyi papság Salbeck kinevezése érdekében Bécsbe is felirt. Az erdélyi alkancellária is, amely most minisztertanács nélkül küldött felterjesztést az uralkodóhoz, Salbeck mellett foglalt állást. Kifejtette, hogy lovag családból való, régóta Erdélyben működik, németül, magyarul beszél, az országot és annak törvényeit ismeri, az erdélyiek őt honfitársuknak tekintik. Fellépése, tudománya miatt is ő lenne a legalkalmasabb. A királynő azonban a második helyen felterjesztett gr. Batthyány Józsefet tette Erdély püspökévé.⁶⁵

8. Batthyány távozása után a püspökjelölő gyűlés jelöltjei voltak: Salbeck Mátyás, most már nagyváradai nagyprépost, Biró János gyulafehérvári nagyprépost, gr. Kemény László és Bajtay Antal piarista rendfőnök. Ez esetben is a kancellária foglalkozott a királynőhöz küldött felterjesztéssel. A Státus jelöltjeit változatlan sorrendben feltüntetve, róluk véleményt mondott. A jellemzés Bajtayn kezdte, Biróval és Keménnyel folytatta, legtöbbet Salbeck jellemzésénél időzött,

⁶³ U. o. 1740-ben 38. sz.

⁶⁴ U. o. 1749-ben 115. sz.

⁶⁵ U. o. 1759-ben 165–168. sz. Az erdélyi alkancellária Bottyán-nak írta, de a királynő már jól írta a nevét.

dicséretekkel halmozva el őt. Bajtayról megírta, hogy rendjében érdemes ember, nem régen lett rendfőnök, kiválóan képzett, a királyi aulában, mint József herceg (a későbbi II. József) nevelője ismeretes. A királynő Bajtay piarista rendfőnököt nevezte ki.⁶⁶

II.

A catholica commissio jelölési kora.

(1799—1827)

A guberniumban levő katolikus tanácsosok a püspökjelölő gyűlés összehívásában eddig is szerephez jutottak. Minden szervezet nélkül ugyan, de mint katolikus tanács a katolikus ügyek tárgyalásába a guberniumban beleszóltak. Az államhatalom kibővítésén egyre erősödő tervszerűséggel dolgozó irányzat, amely célja érdekében az egyházi jogok megnyirbálásától sem idegenkedett, most a katolikus kormányzói tanácsosokat is számításba vette. Bizottságba szervezte, munkakörrel látta el őket és e bizottságnak állami jelleget adott. E bizottság munkabeosztása, szervezete fokozatosan fejlődött ki és idegenedett el a katolikus autonomiáról eddig alkotott egységes felfogástól és annak egységes gyakorlatától. Hatásköre kezdetben a luzitániai alap (a jezsuitáktól Portugáliában lefoglalt missziós pénz) kezelése volt, idővel a szebeni katolikus árvaház, majd 1773. után, a jezsuita rend feloszlata után, a rend erdélyi vagyonának igazgatása is kezébe került. Ez egyházi bizottsághoz tartozott mindennemű katolikus ügy, amely a guberniumban szóba jött.

E bizottság latin neve catholica commissio. Külön pecsétet kapott, iratait a gubernium nevében adta ki E (in publico ecclesiasticis) megkülönböztetéssel. Elnöke a gubernium elnöke, ha az kath. volt, egyébként a legöregebb kath. főkormányzói tanácsos vagy maga a püspök. Tagjai a megalakulástól (1767.) kezdve a gubernátor, a püspök, a kincstartó, a jegyző. Ugyancsak a királynő alatt még két főkormányzói katolikus tanácsos, egy kincstári tanácsos, utóbb még két katolikus tanácsos, titkár, fogalmazó és irnokok. Tagjainak száma a püspök által kinevezett egyházi férfiúval is bővült. II. József korában külön előadót kapott. Mint látható tehát, a catholica commissio a gubernium katolikus tanácsosait magában foglalta.

E catholica commissiot a Katolikus Státus autonómiájába nem illesztette bele, létezését sérelmesnek tartotta és fennállása ellen küzdött. Azonban az államhatalom azt a katolikusok képviselője gyanánt kezelte. Ugyanígy gondolkoztak a catholica commissio tagjai is. Ebbéli felfogásuknak írásos bizonyítéka is van, amint azt a felséghez intézett feliratuk igazolja. A püspökjelöléssel kapcsolatban a Katolikus Státust megillető jelölő jogot követelték maguknak olyan alapon, hogy ők

⁶⁶ U. o. 1760-ban 499—503. sz. A királynő a felterjesztésre sajátos kifejtés alapján így írta rá végzését: „nomino patay.“

a Státust képviselő kebelbeli bizottság.⁶⁷ A catholica commissio e felfogásában nem az a fontos, hogy a tény maga igaz-e, hanem az, hogy magát a Katholikus Státus képviselőténak tekintette és az uralkodó is azt látta benne. Az esetben ugyanis, hogyha a catholica commissio a püspökjelölésben szerephez jutott, az nemcsak az uralkodó előtt és ő előtte, hanem a katolikusság szemében is a Katholikus Státust megillető püspökjelölő jog elismerését jelentette.

A Katholikus Státus küzdött a catholica commissio ellen, mint jogi intézmény ellen, de nem harcolt egyben annak tagjai ellen is. A katolikus kormányzéken tanácsosok és mások is, akik a catholica commissio-ban voltak, a katolikusság válogatott emberei közül kerültek ki és általában a katolikus álláspont védelmezői. Így a Katholikus Státus a catholica commissio mint katolikus testület révén is hatni tudott. E helyzet magyarázza meg, hogy a Katholikus Státus a catholica commissio püspökjelölését is a maga javára írhatja és jogainak érvényesítésében érvül felhasználhatja.

Ez időszakban a következő püspökjelölések történtek:

1. Batthyány Ignác püspök 1798 őszén meghalt és új püspöktételle került a sor. Amennyiben az utolsó három püspököt Mária Terézia királynő a Katholikus Státus jelölésének mellőzésével nevezte ki, vagyis a Státus püspökjelölő jogát 1760 óta, Bajtay megválasztása óta, nem gyakorolta: a régi gyakorlat I. Ferencz király előtt nem állhatott kellő világosságban. Ez a körülmény arra indította az erdélyi alkancelláriát, hogy a püspökjelölés módját az uralkodó előtt felfedje és attól a további eljárásra utasítást kérjen. A nagy nevet szerzett gr. Teleki Sámuel volt ez időben a bécsi alkancellár. Az abszolutisztikus szellemnek megfelelően a bécsi udvari tanács előtt ismertette a választás körülményeit. Erre a tanács, az erdélyi ügyben benne a kancellár is, 1799. január 4-iki üléséből a felséghez feliratot intézett. Ez iratban kifejtette, hogy 1760-ig, azaz Bajtay megválasztásáig, az erdélyi püspökség üreseése esetén a felség a gubernátorhoz és a katolikus kormányzéken tanácsosokhoz leiratot intézett, amelyben megengedte és megparancsolta, hogy a választott papság és nemesség bizonyos helyre és időre összejövén, hármast jelölést tegyen. Erre a gubernátor, a katolikus főkormányzéken tanácsosok, a káptalan, a fő- és viceesperesek, környékbeli főtisztek, táblai assessorok és a regalisták összejöttek és a jelölést megtették. Mária Terézia azonban a három utolsó alkalommal közvetlenül (proprio motu) nevezett ki püspököket. Ezt feltárják a felség előtt, hogy annak akarata szerint javaslatot tehessenek.

A felség határozatképpen ráírta: A kancellária minden további nélkül javasoljon hármast.⁶⁸ E meghagyásból az következne, hogy az alkancellária önhatalmulag, az illetékes tényezők megkérdezése nélkül neveket terjesszen elő, akik közül a felség püspököt tegyen. A felség

⁶⁷ Az iratot l. Forster Gyula közlésében, i. m. 187-ik l. 7640/E. 222. főkormányzéken szám.

⁶⁸ Orsz. lvt. Erd. kanc. oszt. 1799-ben 239. sz. Ez esetben nem a minisztertanács szerepel. Tehát az udvari tanácsról vagy a bécsi német kancelláriáról lehet szó.

szavainak ilyen értelmezése azonban nem fedi a valóságot. Az alkancellár nem is volt katolikus és már csak ezért sem tarthatta magát illetékesnek arra, hogy katolikus püspököt az erdélyi katolikusság megkérdezése nélkül ajánljon. A catholica commissionak a felséghez küldött egyik felirata felvilágosítást nyújt a kérdés megoldásáról. 1827-ben ugyanis azt írta a királynak, hogy a Katolikus Státus jelölésének megszűnése óta a Státust képviselő kebelbeli bizottság vagyis a catholica commissio az uralkodó óhajta szerint már három alkalommal terjesztett fel püspökjelölteket.⁶⁹ E három közül pedig az első 1799-ben, vagyis a kancellárhoz intézett fennebb említett királyi intézkedés után lett püspök.

Lehet, hogy a kancellár maga kérte a catholica commissio belevonását, lehet, hogy a catholica commissio szólalt fel a Katolikus Státus joga megvédésében, tény az, hogy ettől kezdve a catholica commissio jelölt. A király tehát a szerzett joggal szemben így is tiszteletet mutatott. Hogy a jelölést nem egyenesen a Katolikus Státusnak engedte át, amint az törvényes lett volna, hanem a catholica commissionak, mint állami katolikus hatóságnak, az annak a gondolkozásmódnak továbbápolása, amely Mária Terézia királynőt is uralkodása végső éveiben vezette. De azzal, hogy a catholica commissionak, amelyet az állam a Katolikus Státus hivatalos képviselőjének állított be, jelölést engedett, az önkormányzat jogát ténylegesen elismerte. A király belátása az erdélyi katolikusok javára lényegesen több engedményt tett, mint az utolsó időben Mária Terézia. Három jelölt előterjesztése révén ugyanis az erdélyiek óhajta mégis kifejezésre juthatott. Mődjük volt arra, hogy a catholica commissionak adott felvilágosítással, személyes érintkezéssel, kéréssel, annak állásfoglalását irányítsák.

A kancellár tehát a catholica commissiotól kapott hármas jelölés eredményét a fennálló rendszernek megfelelően a bécsi udvari tanács elé terjesztette. Ez 1799. február 1-én foglalkozott az ügyvel. Esterházy Cronenthal, Redl, Somlyai tanácsosok és az alkancellár voltak jelen. A felséghez terjesztett irat szerint a püspökségért két kérés érkezett be. Az egyik br. Perényi Imre esztergomi, a másik gr. Haller Ferenc pozsonyi kanonoké. Azután a hármas jelölést tette meg, amely eszerint a catholica commissio javaslata. A jelöltek az erdélyi érdekeknek megfelelőek: 1. gróf Haller Ferenc pozsonyi kanonok, 2. Mártonfi József gyulafehérvári kanonok, c. püspök, a catholica commissio előadója, 3. Szeredai András gyulafehérvári kanonok.

Gr. Haller Ferencet erdélyi származása ajánlotta. Mártonfi József mellett felhozták, hogy volt tanár, lelki vezető, érdemei elismerésül eddig csak címekeket kapott. A király az előterjesztésre ráírta: Mártonfi lesz a püspök.⁷⁰

2. Mártonfi József után (1815-ben) új püspökről kellett gondoskodni. A jelölést a catholica commissio még ez évben megtette. Jelöltjei voltak: 1. Fangh István gyulafehérvári nagyprépost, 2. gr. Csáky

⁶⁹ L. lejjebb a 75-ik sz. jegyzetet.

⁷⁰ Orsz. lvt. Erd. kanc. oszt. 1799-ben 702. sz.

László nagyváradai nagyprépost.⁷¹ Vagy a jelölésről fennmaradt feljegyzés hiányos és nem minden jelöltet sorol fel, vagy a felterjesztetteket a felség nem fogadta el, amennyiben Rudnay Sándor, utóbb esztergomi érsek, lett a püspök.⁷² Kiszemeléséről Bécsben már 1815. decemberében tudtak és javadalmazását rendezték.⁷³ Rudnay kinevezése a következő évben következett be. Nagyon valószínű, hogy ő is a catholica commissio jelöltjei között állott, mivel nehezen hihető, hogy a catholica commissio csak két jelöltet terjesztett fel.

3. Rudnay távozása után (1819.) a catholica commissio újból jelölt. Az uralkodó ugyanis Rudnay áthelyezését tudatván, azt kívánta, hogy a püspökség betöltéséről szokás szerint (de more) terjesszenek elő javaslatot. Ez év augusztus havában a catholica commissio jelöltjei: 1. Fangh István gyulafehérvári nagyprépost, 2. gr. Csáky László nagyváradai nagyprépost, 3. br. Szepesy Ignác egri kanonok, 4. gr. Haller Ferenc pozsonyi kanonok.⁷⁴ A felség Szepesy Ignácot nevezte ki. Ez 1827-ben az erdélyit a pécsi püspökséggel cserélte fel.

III.

Püspöki kinevezés a Katholikus Státus jelölése nélkül.

(1827—)

Szepesy püspök távozása után a püspöki szék betöltésében változás állott be. Az az uralkodói irat ugyanis, amely Szepesy áthelyezését tudatta, egyszersmind a guberniumnak értésére adta, hogy az erdélyi püspökséget Kovács Miklós nagyváradai kanonokkal töltötte be. Ez az 1827-ik év eszerint az erdélyiekre nagy meglepetést hozott. Mária Terézia óta ugyanis olyan eset nem fordult elő, hogy az uralkodó az erdélyiektől véleményt ne kért volna. A catholica commissio három esetben jelölt püspököt, a Katholikus Státus nevében tévén meg előterjesztését, és így újabb joggyakorlat fejlődött ki. Az erdélyiek e megoldást is önkormányzatuk megbecsülésének tekintették, azért a catholica commissio jelölését túrték. Kovács püspök kinevezése e bebeszólásukat is megszüntette. Érthető tehát, hogy nem hagyták annyiban, hanem joguk védelmére felszólaltak. A catholica commissio 1827. szeptember 13-án előterjesztést tett az uralkodónak, amelyben kifejtette: „...miután az erdélyi fehérvári püspökségnek VI. Károly általi visszaállítása idejétől e nagyfejedelemségben azon császári királyi kegyelemnek örvend-

⁷¹ Forster Gyula közlése. i. m. 187. l. 4119/E. 126. főkormányzói szám.

⁷² Bochkor Mihály, *Az erdélyi katolikus autonómia* c. művében, a 334-ik lapon azt olvassuk, hogy Mártonfi halála után a Státus élt választási (kandidálási-jelölési) jogával, *anélkül, hogy erre az uralkodó felszólította volna*. Ez alkalommal a felség Rudnay Sándornak adta a püspökséget. Forrásul Pál István hírlapi cikkére hivatkozik: *Az erdélyi róm. kath. Státus püspökválasztási joga*, Közművelődés, 1902. 10. sz. Pál István apátkanonok úr azonban nem vállalja, hogy ő ezt állította volna. A cikkben sincs róla szó.

⁷³ Orsz. lvt. Erd. kanc. oszt. 1816-ban. 382. sz.

⁷⁴ Forster Gyula közlésében, i. m. 186. l. 3061—1819-ik szám.

tek állandóan a római katolikusok, hogy valahányszor a püspöki szék üresedésben vala, a kijelölés valaha a Státus közgyűléséből (e confluxu generali), ujabban pedig magát a Katolikus Státust képviselő kebelbeli katolikus bizottságból előterjesztetni legfelsőbbileg kívántatnék és az ily kegyelmet e királyi gubernium már Felsőged legszelidebb uralma alatt három alkalommal nyilván tapasztalta, e régi szokásnak a mi időnkben való eltörlése és a régi királyi jóakarattól kihagyása fájdalmasan esnék, úgy a királyi guberniumnak, mint az egész Katolikus Státusnak.⁷⁵ A catholica commissio kérte tehát, hogy jelölő joga a jövőben maradjon meg.

Az uralkodó 1828. április 25-én kelt válasza a felküldött kérésre határozott visszautasítást tartalmazott: „azon jognál fogva, amely az ország legfőbb fejét megilleti, az erdélyi püspökség adományozása a jövőben is azzal a méltányossággal fog történni, amely Isten egyházának körülményei és az állam közjáva szerint nekem és utódaimnak a legmegfelelőbbnek fog látszani.⁷⁶ A catholica commissio, mint állami hatóság, mit tehetett? 1829. július 4-én 6106. szám alatt a határozatot tudomásul vette.⁷⁷

Azóta hasonló módon nyertek püspöki kinevezést: Haynald Lajos (1853.), Fogarasy Mihály (1865.), Lönhart Ferenc (1882.) és gr. Majláth Gusztáv Károly (1897.). E püspökök kinevezése az erdélyiekben közmelegnyugvást keltett, valamennyit szeretettel fogadták és valamennyit tisztelettel övezték. Mindamellett püspökjelölő joguk megszüntetését szó nélkül tudomásul nem vehették, hanem jogfenntartással élve, a jogukhoz való ragaszkodásukat leszögezték. Így 1882-ben a gyulafehérvári státusgyűlés alkalmával dr. Groisz Gusztáv státusgyűlési tag ez ügyben fel akart szólalni és csak a státusgyűlési tagok rábeszélésére állott el szándékától, nehogy a kinevezett püspök a felszólalást félreértse. Gr. Majláth Gusztáv Károly, akit a király 1897. január havában erdélyi segédpüspökké nevezett ki, püspökké szentelésén, május 1-én, az igazgatótanács képviselőleg tisztelettel megjelent és őt őszinte lelkesüléssel üdvözölte. Mindamellett a június havában tartott igazgatótanács ülésen jogfenntartása céljából a következő kijelentést tette: „Mivel a segédpüspök úr utódlási joggal van kinevezve, kijelenti az igazgatótanács jegyzőkönyvileg, hogy az Erdélyi Római Katolikus Státusnak tételes hazai törvényekben biztosított automatikus joga lévén a püspöki szék betöltésére *befolyjni*, ezen jogának a gyakorlásához ezen alkalommal sem jutott, mindazonáltal a kinevezett püspök személyét örömmel, teljes bizalommal és illő tisztelettel fogadja.“⁷⁸

⁷⁵ Forster Gyula közlésében. i. m. 187. l. 7640/E. 222. főkörmányszéki szám.

⁷⁶ „Pro illo, quod summo terrae principi competit, iure, collatio episcopatus Transilvaniae etiam in futurum illa modalitate subsequutura est, quae pro ratione circumstantiarum ecclesiae Dei et status publici bono quam maxime accommodata mihi et successoribus meis videbitur.“ Közli Pál István, i. h.

⁷⁷ U. o.

⁷⁸ U. o. Az említett tételestörvény az 1868. évi XLIII. tc. 14. §, amely az Erdélyben levő egyházak vallási, önkormányzati szabadságát sértetlenül fenntartja.

Az előadottakból világosan látható, hogy a Katolikus Státus 1713-tól kezdve püspökjelölő (candidatio) joggal élt. Jogát az abszolutisztikus uralkodási rendszer közben korlátozta, mindamellett 1827-ig a püspökjelölés tényleg megvolt. A Katolikus Státus jogának elvétele ellen már ez évben, 1827-ben, felszólalt, még határozottabban a legújabb időben, 1897-ben. E jogfenntartásával tehát a püspökjelöléshez való jogát külön is hangsúlyozta és annak gyakorlásáról nem mondott le.

A romániai katolikus püspököket a pápa nevezi ki. A Szentszék és Románia között 1927-ben megkötött és 1929-ben szentesített konkordátum szerint azonban a püspökségek betöltésekor „a Szentszék kinevezésük előtt jelezni fogja a kinevezendő személyeket a királyi kormánynak, hogy közös megegyezéssel megállapíttassék, vajjon nincsenek-e ellenük politikai természetű kifogások.”

Most tehát az a kérdés, hogy az erdélyi püspökjelölés a meglévő jogokat tiszteletben tartó legújabb kánonjoggal, a konkordátum és a külföldi államok joggyakorlatának figyelembe vételével miképpen egyeztethető össze.

A marosmenti hiteleshelyek legrégibb emlékei.

Irta: Dr. Juhász Kálmán.

I.

A hiteleshelyek megalakulása előtt a *pristaldusok* intézménye kölcsönzött az oklevelek nélkül létrejött jogügyleteknek némi bizonytságot. *Dezső* csanádi püspök (1202—29.) korában a püspöki székvárosból való *György* pristaldus képviselte a váradi istenítéleteken a pankotai apátot és kegyurat. Ismeretes, hogy a latin „pristaldus“ szó a szláv „pristáv“ szóból származik. Jelentése: jelen lenni, mellette állani. Mint bírósági személy e korszakban kétféle minőségben szerepel: mint a bíró hivatali segédje, állandó bírósági alkalmazott és mint esetről-esetre, egyes ügyekben megbízott személy. Mint a bíró segédje megidézi a feleket, elkíséri őket az eskü letetéséhez, az istenítélet színhelyére. Végrehajtja az ítéleteket és ezért nevét megjelöli az ítéletlevél. A bíró mindjárt az eljárás kezdetén kinevezi a pör egész tartamára. Ez „oklevél nélküli“ korszakban a pristaldus volt ama hiteles személy, mely a tőle vagy jelenlétében végrehajtott jogügyleteknél tanuskodhatott. (Eckhart, *Die glaubwürdigen Orte Ungarns im Mittelalter*. Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung. Ergänzungsband IX. 395—558.)

Midőn később a tényállítások bizonyítására szokásba jött a tanuk helyett az *oklevelek* alkalmazása, a pristaldusok intézménye vesztett jelentőségéből. Az írásbeli bizonytságot — az oklevél — sokkal biztosabban megőrzi a jogügyletet, mert a bizonyítást függetlenítette a tanu, a pristaldus személyétől. Ismételten találunk okleveleinkben arengákat, melyek szerint az oklevél feladata, hogy a jogügyletet a feledéstől megóvja. Így, midőn Imre király *Richard aradi prépost* kérelmére a prépostság alapítólevelének egy részét 1202. körül átírja, a királyi kancellária ezt az arengát használja: „Mivel idő multával és az emlékezet elhomályosultával a változékony mulandóság és az elme vetélytársa, a feledés, fel szokták forgatni a dolgok rendjét, azért gondoskodva magáról későbbi időre is az emberi okos eszélyesség elhatározta, hogy célszerű okiratok segélyével távolítja el az emlékezetből az elfeledtetés veszélyét.“ Ezután következik a promulgatio: „Tudva legyen tehát úgy a jelen, mint a jövő nemzedék előtt, hogy szeretett hívünk Richard aradi prépost kérelmére az aradi Szent-Márton egyházat összes birtokaiban, melyeket Erdélyben és a Dunántúl falvakban, halastavakban és bárminő állapotú emberekben bír, megerősíteni jónak tartottuk.“ (*Arpádkori új okmánytár* I. 85—86).

A bizonyítási eljárásban legfontosabb szerepet a *pecsét* játssza,

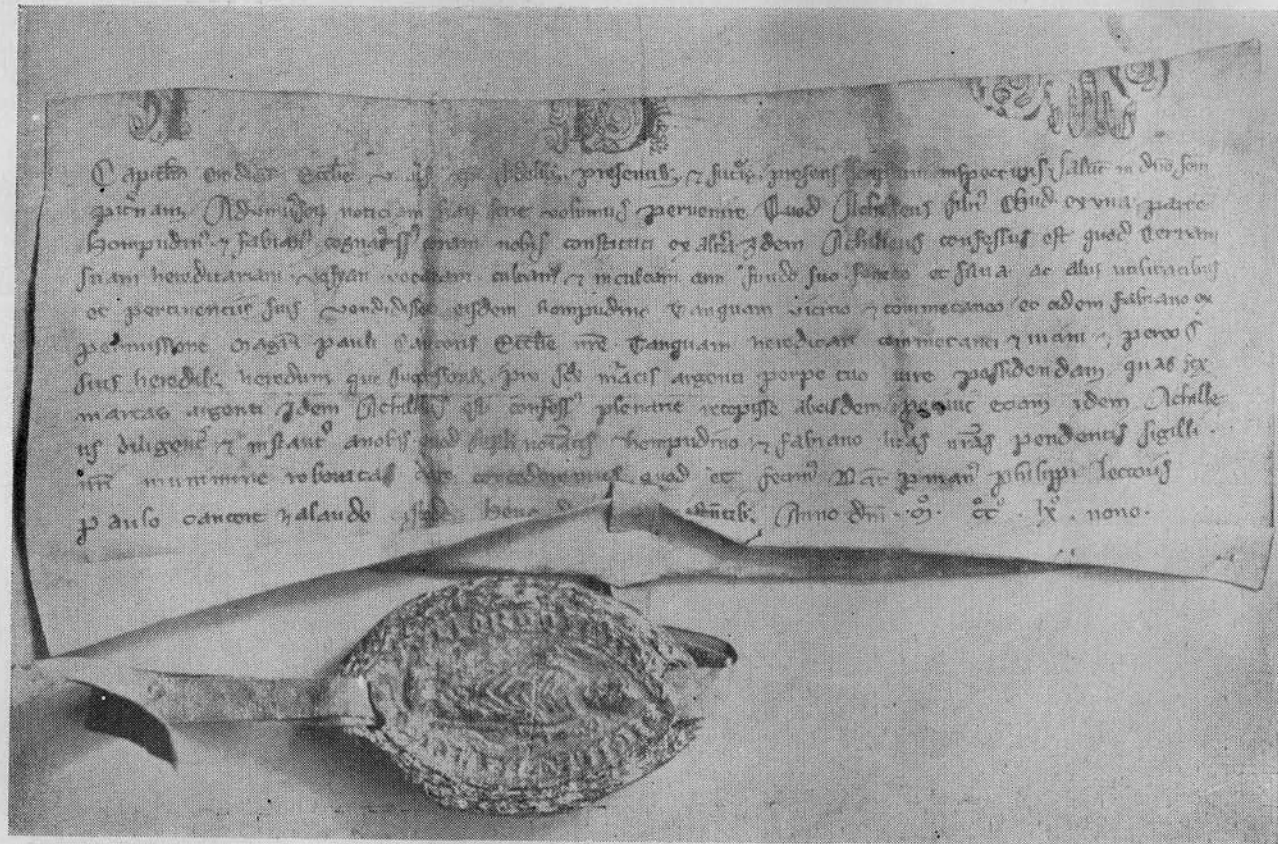
lévén az írás-olvasás a legtöbbször számára ismeretlen fogalom. Pecséttel hívták a feleket az egyházi és világi bíróság elé.

A pecséthasználat módját és terjedelmét nálunk nem vizsgálhatjuk lépésről-lépésre, mint Nyugaton, mert a vonatkozó oklevelekről a pecsét sokszor hiányzik, és a szövegből nem vehető ki, vajjon volt-e pecsét rajta. Bizonyos mégis, hogy a XIII. század eleje óta a püspökök, káptalanok, konventek és a világi nagyok saját pecsétjüket használták okleveleik megerősítésére. Az első *csanádi püspök-pecsét* 1213-ból való: Dezső püspök pecsétje. (A püspök mint választott bíró két falut visszaítél a szentmártoni apátságnak és az alpereseket kárterítésre ítéli. Ez oklevélre függesztette Dezső püspök ítéletének bizonyosságául pecsétjét, mely az oklevéllel együtt fönnmaradt a pannonhalmi rendi levéltárban.) Piros-fehér-sárga selyemfonaton függ, ülő főpapot ábrázol; köriratából kivehető e szó: CENADIENSIS. A legrégebb ismert *csanádi székeskáptalani pecsét* 1285-ből való az *Erdélyi Múzeum* levéltárában. A pecséten lóháton ülő Szent György vitéz látható, amint lándzsájával a sárkányt leszúrja. A pecsét körirata: S. CAPITULI CENADIENSIS. A legrégebb *aradi káptalani pecsét* 1269-ből maradt fönn. A káptalan védőszentjét, Szent-Márton püspököt, ábrázolja, amint balkezzével a pásztorbotot tartja, jobbajával áldást oszt. Körirata: SIGILLUM CAPITULI ORODIENSIS. A *rahoncai monostor* pecsétje szintén a monostor védőszentjét, Szent-Mihályt, tünteti föl szárnyas angyal alakjában. Jóllehet az *egresi ciszterci konventnek* még 1239-ben sem volt külön pecsétje, és ezért oklevelét az apát pecsétjével látja el, mégis azt kell elfogadnunk, hogy a XIII. század második felétől kezdve valamennyi itteni nagyobb egyházi intézménynek külön pecsétje volt. *Hitelesnek* csak azt a pecsétet nevezték, amely közismert volt. Ilyenek voltak a káptalanoké és a nagyobb szerzetesmonostoroké. A kisebb monostorok pecsétjei nem voltak közismertek és így nem voltak hitelesek; ezért e monostorok sem váltak hiteleshelyekké. Az írásbeli bizonyítás elterjedésével a káptalanok és más egyházi testületek ügyforgalma egyre gyarapodott és ennek következtében a pecsét használata egyre gyakoribb lett. Dezső püspök korában a káptalanok pecsétjét az istentiszteleteken is használták: ezzel pecsételték meg a tüzesvas érintése után a begöngyölt kezét, a pecséttel tanúsították az istenítélet lefolyását. Az oklevélvizsgálat lényeges tárgyát szintén a pecsét, annak alakja, körirata, anyaga, megerősítési módja képezte. Midőn a Csanád-nemzetségbeli Tamás mester a kúnok gyűjtogatása közben megmentette a Csanád-nemzetség 1256-iki osztálylevelét és a lángok a rajta függő királyi pecsét egy részét megolvasztották: a királyi kancelláriában az oklevél hitelességének megállapítása végett ezt a pecsétet vizsgálták meg. A vizsgálat folyamán a pecsétet szétérték. Ez a magyarázata, hogy az *Erdélyi Múzeum-Egyesület* levéltárában őrzött oklevélről a pecsét hiányzik.

II.

A bíróságok előtti bizonyítási eljárásnál kezdettől fogva nevezetes szerep jutott az egyházi testületeknek. A káptalanok tanuskodását,

kivált az alsóbbrendű birák vették igénybe, akik egyrészt pecsét hijján maguk nem állíthattak ki okleveleket, másrészt azonban az élőszó-bizonyossággal, a pristaldusok vallomásával, nem érték be. A bíró a pristaldus közvetítésével szerezte be a per kimeneteléről szóló bizonyosságot. Különösen e létrejött jogügyleteknél a pristaldus előtt volt szükség oklevelekre a bíróságon kívül. A káptalanok előtt folytak le az istenítéletek, melyek bizonyító ereje nagyobb volt, mint a tanuvallomásoké. Kálmán király megtűtötte, hogy istenítéleteket máshol, mint püspökségek és nagyobb prépostságok székhelyein tartsanak. Jellemző, hogy utóbbiak közül az egész országban Budán kívül csak a csanádi egyházmegye területén fekvő *Aradon* tartottak istenítéleteket. Cesar békési várparancsnok és századosai László bácsi ispán és országbíró előtt Miska fia Mártonnal perlekedtek Kechen nevű föld miatt. Azt állították, hogy az a békési vár birtoka. Miska fia, Márton, azzal védekezett, hogy ezt már a felperesek jogelődjei is vitatták. Midőn azonban ez az ügy Márton apja idejében Gyula nádorispán elé került, utóbbi a pörös feleket a Dran faluból való Illés fia Eusi poroszló útján *tüzesvasítéletekre Aradra utasította*. Márton, szavainak igazolására felmutatta az *aradi káptalan bizonyító levelét*. Ennek a felperesek nem mertek ellentmondani. László ispán, mint bíró, ezért elmarasztalta őket, hogy pedig e jogügylet kimenetele eltörölhetetlenül fönmaradjon, mind a két pörös félt Váradra rendelte. A perbeli eljárást azután a váradi káptalan bizonyítványával megörökítette. (*Reg. Var.* 291.) Ez a becses följegyzés nemcsak azt mutatja, hogy Aradon tüzesvasítélet tartatott, hanem szemlélteti, hogy az aradi káptalan már ekkor jogosult volt bizonyító oklevelek kiadására. A csanádi székeskáptalan szintén már a tatárjárás előtt állított ki okleveleket. (*Árpád-kori új okmánytár*, VIII. 76—77.) 1231-ben törvénybe iktatták, hogy mivel a poroszlók sérelmes eljárása sokaknak kárt okozott: idézéseik és bizonyosságaik csak akkor érvényesek, ha hitelességüket a megyéspüspök vagy a káptalan igazolja. Ezek bizonyosságával volt köteles a poroszló személyes jogosítványát nagyobb ügyekben igazolni, kisebb ügyekben pedig a szomszédos konventével vagy kolostoréval. Általában azt tartják, hogy a káptalanok ekkor váltak hiteleshelyekké. Azonban *e törvény csak írásba foglalta a már eddig is életben levő szokást*. A káptalanok bizonyító joga a század első évtizedeiben fejlődött ki. Jóllehet az említett 1231. évi törvény csak azt írja elő, hogy a pristaldus a megyéspüspökkel vagy káptalannal erősítse meg kijelentéseit: a felek is gyakran megjelentek poroszlóikkal, sőt lassankint szokásba jött, hogy poroszló nélkül is fordultak a felek a konventekhez. Oly fogalmazású káptalani kiadványokkal is találkozunk, amelyek azt a látszatot keltik, mintha a vallomást tevő állította volna ki az oklevelet, a káptalan pedig csak pecsétjét függesztette rá. A század harmadik és negyedik évtizedében már általános szokássá vált, hogy a káptalan tekintélye és „hiteles” pecsétje miatt a felek jogügyleteikről a káptalannal oklevelet állítottak ki. Amíg a káptalanok első kiadványai — a *bizonyító oklevelek* — semmiféle szorosabb vonatkozásban nem állottak a jogügylettel, a XIII. század végén az ok-

Az aradi társaskáptalan legrégebb hiteles kiadványa.
A gróf Zichy család levéltárában. (Zsély, Csehszlovákia.)

levelek egyes kifejezései arra utalnak, hogy a jogügylet csak az oklevél kiállításával fejeződött be és vált jogerőssé, az oklevél tehát *dispositiv*, *ügyleti oklevéllé* fejlődött.

A hiteleshelyek feladata kezdetben ugyan arra szorítkozott, hogy a vallomásokat oklevélbe foglalják, később azonban az igazságszolgáltatásban és közigazgatásban közvetlenül résztvesznek és az idézéstől kezdve az ítélet végrehajtásáig közreműködnek. A király is fölhasználja a hiteleshelyeket, mint a tanubizonyosság tényezőit. Minthogy az 1231-iki törvény a poroszlókat a káptalanok bizonyosságainak igénybevételére kötelezte, jelenlétük elkerülhetetlen volt mindama jogügyleteknél, amelyek írásbeli bizonyosságot követeltek. Ennek természetes következménye volt, hogy a káptalan kiküldötte szerepel valamennyi oly esetben, amelyekre nézve, mint a határjárásoknál, írásbeli bizonyítvány volt szukséges. Az első eset IV. Béla (1235—70) idejéből azt mutatja, hogy a hiteleshelyek kiküldöttei határjárásoknál, bírói vizsgálatnál, majd tanuidézéseknél résztvettek. Ebből a korszakból ismeretes az első királyi parancs, amely ily eljárásoknál a hiteleshelyhez intéztetett. Nemsokára kizárólag a káptalanok előtt történtek az elidegenítésekről szóló vallomások, úgyhogy a hiteleshelyek (*loca credibilia*) nélkül sem bírói természetű, sem magánjellegű jogügylet nem jöhetett létre. Jogkörük nem változott meg: csupán tanuskodnak arról, amit a király képviselője, a poroszló, előttük bevall. Innen a királynak és a legfőbb bírónak tett jelentéseik neve: bizonyító levelek (*litterae testimoniales*). A poroszlók önálló bizonyító működésének megszűnésével hatáskörüik csak annyiban módosult, hogy a poroszlóval a hiteleshely képviselője is kiküldetett és utóbbinak az eljárás befejezése után a hiteleshely előtt a király képviselőjének vallomásánál jelen kellett lennie és azt megerősítenie. A poroszlók intézménye ily módon a király emberében, a *homoregius*-ban, tovább élt. A bírói eljárásokhoz a király vagy a legfőbb bíró képviselőjét küldi ki, aki „*homo regius, palatinalis*“, Erdélyben legtöbbször „*homo voyvodae*“ nevet viselt, aszerint, hogy mely hatóság küldte ki. A hiteleshely az *általános igazság* (*communis iustitia*) *őre és szolgája* volt. Kiváltképen kifejezésre jutott ez olyankor, midőn jogtalanság ellen tiltakoztak a káptalan előtt. Minthogy a hiteleshelynek nemcsak joga, de kötelessége is volt az előtte lebonyolított jogügyletekről és tett vallomásokról pecsétje alatt okleveleket kiállítani, óvakodnia kellett attól, nehogy törvényellenes intézkedésről állítson ki oklevelet. Másrészt kötelessége volt a király és a legfőbb bíró parancsait teljesíteni és az érdekelt felek számára az eljárásról oklevelet kiadni.

A hiteleshely *működésköre* kiterjedt *saját területére*. Illetékesége ugyan nem volt szabatosan körülírva, azonban már kezdetől fogva általában ahhoz a hiteleshelyhez fordultak, amelynek kerületében a szóban forgó birtokok feküdtek. Innen fejlődött ki lassankint illetékességük. Általában ama káptalan okleveleinek tulajdonították a legnagyobb bizonyító erőt, amelynek egyházmegyéjében a szóban forgó birtok elterült. Így a csanádi székeskáptalan illetékessége egybeesett a püspökség — Csanád, Temes, Krassó, Arad, Keve (Torontál) vár-

megyék — területével; kivételesen azonban kiterjedt a csanádi püspökséggel határos területekre is, Csongrád, Békés és Bodrog vármegyékre. A székeskáptalanon kívül az aradi társaskáptalan Arad, Zaránd, Békés, Csongrád, Csanád, Szörény, Krassó, Temes, Keve (Torontál) vármegyékben, továbbá az egresi és a rahoncai monostorok is végeztek hiteleshelyi teendőket a csanádi egyházmegyében. *Saját érdekeltség esetében* mint magánfelek a helybeli, vagy a legközelebbi hiteleshelyhez kellett fordulniok. A csanádi székeskáptalan bizonyára az aradi káptalant vette igénybe. Azonban egyes tagjainak jogügyletéről adhattott a káptalan, mint hiteleshely oklevelet. Hasonlóképpen oklevelet állíthatott ki a közte és jobbágyai közt létrejött jogügyletekről, úgyszintén püspöke ügyeiről.

A hiteleshely kancelláriájának belső szervezetére a szomszédos területek káptalanainak statutumai vetnek némi világot. Kancelláriai följegyzések teljesen hiányoznak az oklevelekről, kancelláriai szabályok nem maradtak fenn sem a csanádi, sem a szomszédos káptalanookról. A káptalani statutumok is csak annyiban foglalkoznak a káptalan hiteleshelyi működésével, amennyiben a káptalan belső életét szabályozzák. Így meghatározzák a káptalan egyes tagjainak föladatát az oklevelek kiállításánál. *A hiteleshely feje* az olvasókanonok volt. Mint a káptalani iskola vezetője, a legjáratosabb volt az írásművészetben. Már a Váradi Regestrum úgy tünteti föl az olvasókanonokot, mint akinek a káptalan hiteleshelyi működésében legfontosabb szerepe van. A püspökön és az országnagyokon kívül a káptalan tagjai közül egyedül az olvasókanonok nevét említi 1217-ben és 1235-ben. Utóbbi a hiteleshelyi kiadványok datariususa; őt említi a keltezési formula. Ez arra vall, hogy ő is írta az okleveleket. A legtöbb káptalanban az olvasókanonoknak volt segédje, a *sublector*. A váradi egyházmegye székhelyén több hiteleshely volt és székeskáptalanában mégis volt *sublector*. Az örkanonok volt a „hiteles“ *pecsét és a hiteleshelyi levéltár őre*. Távollétében nem lehetett a „hiteles“ pecsétet használni, mert ez nem a káptalan egyes tagjait, hanem csak az egész testületet illette meg. A kanonokoknak lehetett saját pecsétjük, mint az egresi ciszterci apátnak, aki ezt 1239-ben egy oklevélre függesztette. Pecsételéskor először letörték a pecsétet arról a szekrényről, mely a pecsétnyomót őrizte, onnan utóbbit kiemelték, elvégezték a pecsételést, azután haladéktalanul visszahelyezték a szekrénybe és azt ismét lepecsételték.

Az oklevél kiállításánál nem volt nagy különbség, vajjon magánfelek vallomásaikat, vagy a király — vagy valamely legfelső bíró — parancsára végrehajtott eljárásról szóló káptalani jelentést foglalt magában. Mindkét oklevél vallomások alapján állíttatott ki. Csak abban állott a különbség, hogy utóbbi esetben nem magánszemélyek, hanem a király és a káptalan kiküldötte, — a *homo regius* és a *testimonium fidedignum* — tették a vallomást. E személyek hivatalos állása folytán vallomásuk nem követelt akkora nyilvánosságot, mint a magánszemélyek vallomásai.

III.

A *csanádi székeskáptalan* kiadványai közül az Árpád-korból hat oklevél maradt fenn. Minthogy az 1247-i hamisítványnak bizonyult, a legrégebb 1285-ből való: A székeskáptalan mindenkinek tudtára adja, hogy Germen fia, Egyed — Sena fia, Miklós rokona és György fia Jakab, szomszédai jelenlétében — a káptalan előtt előadta, hogy a Karasó mellett fekvő földének felét rokonai és szomszédai beleegyezésével vejenek Jakab fia Fülöpnek adta. Erről a káptalan mindkét fél kérelmére, a szóban forgó adomány megerősítésére, pecsétjével ellátott oklevelet állít ki. Ez oklevél eredetije megmaradt a gróf Toldalagi család levéltárában, ahonnan az *Erdélyi Múzeum-Egyesület* tulajdonába ment át.

1288-ban a Borchovl nembeli Keyran kún főúr fiai, Vchugan és Juanchuch szomszédjukkal, Porobuch ispán fiával, Istvánnal egyfelől, továbbá a Mena nemzetségbeli Péter fia János másfelől megjelentek a káptalan előtt és azt vallották, hogy Vchugan és Juanchich Popd föld részét, — melyet atyjuk Béla királytól nyert adományul — Péter fia Jánosnak adták el tizenöt márkáért. Egyúttal élőszóval nyugtatták az összeg átvételét. A jelenlevő István szomszédjuk az adás-vételnek nem mondott ellene. Hogy tehát az adásvétel szilárd maradjon és sem atyafijuk, sem bárki más által meg ne változtassék, a káptalan a felek kérelmére pecsétes levelet állít ki erről.

1296-ban a csanádi káptalan emlékül adja, hogy a Csanád-nemzetségbeli Pongrác fia, Tamás ispán, fiával Lőrinc mesterrel egyfelől, és a „Turnus“-nak nevezett Miklós ispán fiával, Bezyról nevezett Mihállyal és Bezzel másfelől, a káptalan előtt megjelentek és Barabás fiai, Barabás, Csanád fia György, Dénes fia István, továbbá a szintén Csanád-nemzetségbeli Fülöp fia Benedek jelenlétében és az ő beleegyezésükkel Palata nevű öröklött jószágukról intézkedtek.

1299-ből fennmaradt a csanádi káptalannak a Haraszt-nemzetségbeli Barnabás fia, Leustach, és Loránd fia, Lothard, közti Adrian helység felezésére vonatkozó egyezséget tartalmazó bizonyáglevele. Lothard a Haraszt-nemzetségbeli Mikow fia Lászlótól megvette az említett hely felerészét Leustach tudta és beleegyezése nélkül. Emiatt utóbbi, István ispán, udvarbíró előtt pört indított ellene, mely oly értelmű ítélettel végződött, hogy a kérdésben forgó birtok a király és a káptalan kiküldötté jelenlétében fölbecsültessék és a becsösszegért fölperesnek átadassék. A birtok kilenc márkára becsültetett, mely összeget Leustach lefizetvén, annak tulajdonába lépett. Erről a káptalan pecsétes oklevelet állít ki.

Az Árpádkor utolsó ismert káptalani kiadványa 1300-ban kelt: A csanádi káptalan tudtul adja, hogy Parabuch fia István egyfelől, Péter fia János mester és Wayai Benedek ispán másfelől a káptalan színe elé járulván, Parabuch fia István élőszóval előadta, hogy apjától örökölt valamennyi jószágát — melyek nevei István ifjabb király oklevélben felsoroltatnak — János mesternek és Benedek ispánnak ajándékozta. A felek kérelmére a káptalan István király említett oklevelét saját pecsétje alatt átírja.

Az *aradi káptalan* hiteleshelyi működésének legrégibb emléke 1269-ből a gróf Zichy-család zsélyi (Csehország) levéltárában maradt fenn. Ez oklevél értelmében Achilleus, Chud fia, az aradi káptalan előtt megjelenvén, varsányi részbirtokát hat ezüst márkáért eladja Ompudnak és Fábiának.

1290-ben az aradi káptalan előtt a Csanád-nemzetségbeli Csanád fiai Simánd nevű birtokukat Szállás ispánnak és társainak 36 ezüst-márkáért eladják.

1291-ben az aradi káptalan átírja Lóránt erdélyi vajda oklevelét, melynek értelmében Szilasi Arnold és társai Cubli nevű birtokukat Gergely bábnai ispánnak visszaadták.

Az oklevelek eme faja, az *átirat* (*transsumptum*), volt a leggyakoribb. A belső zavarok, a felek viszálya bizonytalanná tették az utakat, úgyhogy nem volt tanácsos az eredeti okleveleket a tárgyalásokra elvinni. Ez okból („ad majorem cautelam“) történt a legtöbb oklevél átírása. Az átirat az eredeti oklevelet nem pótolta. A bíróság előtt az ellenfélnek jogában állott az oklevél eredetijének felmutatását kérni. Ez a felfogás uralkodott az egyházi bíróság előtt is.

Az egresi és rahoncai konvent valamennyi hiteleshelyi kiadványai közül csak egy-egy maradt ránk. Az egresi apát 1239-ben tanuskodik Miklós ispán végrendeletéről, a rahoncai monostor pedig — ugyancsak 1239 körül — bizonyítja azt az egyezséget, mely Miklós ispán özvegye és az elsőszülött fia, Izsák, közt az örökösödési ügyből kifolyóan létrejött.

IV.

Belső tartalmuk szerint a hiteleshelyi kiadványokat két osztályba sorozhatjuk: *vallomásokra* (*fassiones*) és *jelentésekre* (*relationes*). A csanádi székeskáptalan Árpád-kori kiadványai közül négy vallomás és egy jelentés maradt ránk.

A *vallomások*-ról hiányzik az oklevélben *invocatio* néven ismert bevezető rész és az *intitulatio*-, vagy *inscriptio*-val kezdődnek. Ez olykor „Nos“ megjelöléssel kezdődik, mint az 1290.-i és az 1296.-i oklevélben, többnyire azonban, — mint az 1285.-i, 1288.-i, 1299.-i és 1300.-i oklevelekben — e nélkül, egyszerűen csak „*Capitulum ecclesiae Chana-diensis* (*Chenadiensis*)“, az 1269-i aradi oklevélben: „*Capitulum Oro-diensis ecclesiae*“. A konventek kiadványai megemlítik a konvent fejének, az apát- vagy priornak nevét. Így az egresi monostor 1239. évi oklevelében „*Frater A. dictus abbas de Egres et eiusdem loci conventus*“, a rahoncai konvent ugyanekkor kiállított oklevelében: „*Frater Adam prior de Rahonca, totusque eiusdem loci conventus*“. Az intitulációhoz fűződik többnyire a *salutatio*. Ezt követi rendszerint az *arenga*. A káptalanok arengái rendszerint azt a gondolatot fejezik ki, mint a Richard aradi prépost kérelmére kiállított oklevél: a történetet föl kell jegyezni, hogy feledésbe ne menjenek. A marosmenti hiteleshelyek tárgyalt okleveleiből azonban hiányzik az *arenga*.

Az *inscriptio* és a *salutatio* után közvetlenül a *promulgatio* vagy

publicatio következik, vagyis az oklevelek ama formulája, mely az oklevélben foglalt ügyet az összes érdeklődőknek tudtúl adja. Az 1285-iki oklevélben *ad universorum notitiam harum serie litterarum volumus pervenire*, az 1288., 1299. és 1300-ik évi oklevelekben, úgyszintén az aradi káptalan 1269-i kiadványában: „*ad universorum notitiam harum serie volumus pervenire*“. A székeskáptalan 1296-i és az aradi káptalan 1290-i okleveleiben, melyekből a *salutatio* hiányzik, röviden csak ennyiből áll a *publicatio*: „*damus pro memoria*“. Az egresi konvent oklevelében: „*Noverit universitas vestra*“, a rahoncai monostorében: „*Universitati vestrae volumus manifestum*.“

A *narratio* — vagyis az oklevél ama része, mely a jogügyletet vagy annak írásbafoglalását beszéli el, — rendszeren *quod* (= hogy) szóval kezdődik. Ezt követi egy formula, mely a feleknek a hiteleshely előtt való megjelenését mondja el. A vallomást többnyire ez a formula vezeti be: „*confessus est viva voce, coram nobis et dixit*.“ Így az 1300-i oklevélben. Az 1269-i oklevélben csupán: „*confessus est*“: az 1285. évi kiadványban: „*retulit*“, az 1288. és 1299. évi oklevelekben szintén csak röviden: „*dixerunt*“. Az 1296. évi kiadványban: „*viva voce hoc dixerunt*“.

Az ezután következő *dispositio*, mely a jogügylet magvát, a kiállító akaratnyilvánítását tanúsítja, nehezen szorítható változatlan formulákba. Vagy az *accusativus cum infinitivo* szerkezetet használja, — mint az 1285., 1288. oklevelekben, vagy *quod* kötőszó vezeti be, mint az 1269., 1291., 1299. és 1300. évi kiadványokban. A fölsorolt oklevelekben — az 1299-ikit kivéve — aránylag rövid, az egresi és rahoncai kiadványokban azonban kimerítő és éppenséggel nem sablónszerű.

A *corroboratio*, mely a hitelesítés végrehajtását nyilvánította ki, e korszakban *ut* vagy *ne* szócskával kezdődő mondatból állott és azt fejezte ki, hogy az oklevél kiállítása a fél kérelmére történt, mint az 1285. kiadványban; továbbá, hogy a hiteleshely azt pecsétjével látta el, „hogy a vallomás állandó emlékül szolgáljon“. Némely oklevél, mint az 1269., 1288., 1299., 1300., úgyszintén az egresi és a rahoncai kiadvány, kiemeli, hogy a pecséttel való megerősítés azért történt, hogy a jogügylet ne legyen megtámadható.

Az oklevelet bezárta a *kelet*. Ehhez szintén a királyi kancelláriától átvett formula szolgált alapul. Az 1269. oklevélben: „*Datum per manus Philippi lectoris*“, 1299: „*Datum per manus B. lectoris ecclesiae praenotatae*“, 1300: „*Datum per manus magistri Benedicti lectoris nostri*.“ Az 1285., 1288., 1921. és 1296. évi oklevelekben csupán „*Datum anno Domini millesimo etc.*“ Az év megjelölése minden körülírás nélkül a XIII. század második felében honosodott meg. Ugyene század első felében még a megtestesülés éve (*anno ab incarnatione Domini*) volt szokásban, mint ezt az egresi konvent kiadványából látjuk. Az „*actum et datum*“ közt nem tétetett különbség. Az egresi oklevélben a *kelet*: *Actum in Egres, anno dominicae incarnationis M C C tricesimo nono*. Azonban ugyanekkor (1243.) az esztergomi káptalan egy oklevelében: „*Actum et datum Strigoni in ecclesie b. Alberti in pleno capitulo*.“ Mint a királyi, úgy a hiteleshelyi oklevelek eleinte nem jelölik meg a napot. Előbbiek II. András uralkodásának utolsó éveiben tüntetik föl először a napi kel-

tet, mégpedig a római kalendák szerint. A marosmenti hiteleshelyek említett kiadványai mind havi és napi keltezés nélkül állították ki, sőt a rahoncai konvent oklevele teljesen nélkülözi a keltezt. A keltezéshez számíthatjuk a *kortanuk fölsorolását*. Amint a királyi oklevelek (privilegiumok) az ország egyházi és világi nagyjait, úgy a hiteleshelyek privilegium-alakban kiállított oklevelei fölsorolják a káptalan, — illetve szerzeteskonvent — előkelőbb tagjait. A szomszédos területek kiadványaiban a sorrend általában a következő: prépost, olvasókanonok, — amennyiben a keltezési formulában nem említettet, — azután az éneklő- és örkanonok, végezetül esetleg a főesperesek. Jóllehet más káptalanoknál is találunk eltéréseket, a csanádi hiteleshely kiadványai lényeges eltérést mutatnak: a kisprépost (a csanádi Salvator társaskáptalan fejét) is főlemlítik. Az 1285-i oklevélben a káptalani tagok sorozata a következő: András prépost, Ágoston Salvator prépost, Péter éneklőkanonok, Simon krassói, Miklós marosontúli főesperes, György örkanonok, János és Sebestyén mesterkanonokok. Az 1288. évi oklevélben: Ágoston Salvator-prépost, Péter éneklő, György örkanonok, Simon krassói, Pál kevei főesperes, Sebestyén áldozópap. Az 1299-i oklevélben: György székesegyházi, Miklós Salvator-prépost, Péter éneklő, Gergely örkanonok, Simon krassói főesperes, Sebestyén és Máté áldozópapok. Az 1300-i oklevélben: Gergely székesegyházi, Miklós Salvator-prépost (Benedek olvasó), Péter éneklő, Gergely örkanonok, Miklós aradi, Pál marosontúli főesperes. Az 1285. oklevél eléggé szemlélteti, hogy e sorrendre igen sok súlyt nem fektethetünk és abból merész következtetéseket nem vonhatunk. Az idézett oklevél u. i. a krassói és a marosontúli főespereseket az éneklő- és az örkanonok közt említi meg. Eszerint — káptalani rangfokozatukat tekintve — az említett két kanonok közt foglaltak volna helyet. Valószínűbb, hogy a főesperesek az oszloposkanonokok után, utóbbiak és a mester kanonokok közt foglaltak helyet, mint azt az 1288., 1299. és 1300-i oklevelek föltüntetik. E felsorolások kétségtelenné teszik, hogy a csanádi társaskáptalan is segédkezett a székeskáptalannak a hiteleshelyi teendők végzésében.

Az 1291. és az 1296-i oklevél nem említi a káptalani tagokat. Az oklevélrészek vizsgálatánál is kitűnt, hogy eltér a többi káptalani kiadványoktól. Ennek magyarázata, hogy míg amazok privilegiális alakban vannak kiállítva, ezek (1291., 1296.) nyitott vagy zárt (patentes, clausae) oklevélformában vannak fogalmazva (litterae memoriales). Az intitulatio „Nos“ megjelöléssel kezdődik, a salutatio és az arenga hiányzik, a publicatio egyszerű és rövid: „damus pro memoria“, a narratio és dispositio után közvetlenül — a corroboratio elhagyásával — a legegyszerűbb keltezési formula zárja be az oklevelet: *datum anno domini M C C nonagesimo VI*. Hiányzik tehát az úgynevezett kiállító (datarius) formula (*Datum per manus N.*) és az időt meghatározó tanuk (káptalani tagok) fölsorolása.

V.

A csanádi székeskáptalan öt (1285., 1288., 1296., 1299., 1300.) vallomása (fassiones), valamint az aradi káptalané (1269.) *ingatlanok el-*

adására vonatkoznak. E jogügyleteknél kezesekre nem volt szükség, mert az eladó jótállott az átruházott ingatlanért. Midőn Ugrin fia, Kelemen, Basarág nevű jószágát Miklós főesperesnek és csanádi kanonoknak eladta és utóbbi tulajdonjogát az aradi várjobbágyok kétségbevonták, az előbbi birtokos Kelemen síkra szállt a főesperes jogai mellett. E kiadványok továbbá azt is bizonyítják, hogy a vallomást mindig az eladó tette le, jöllehet mindkét fél megjelent a hiteleshely előtt.

A vallomás magában foglalja az *adás-vétel tárgyát, a jószág nevét és fekvését, az előző tulajdonos jogcímét, a szomszédok beleegyezését, az adás árát és annak nyugtázását, végül a vételt.*

Ami a *jogcímet* illeti, a hiteleshelyi kiadványok háromféle birtokot különböztetnek meg: öröklött (*terra, possessio haereditaria*), a királytól adományképpen nyert (*terra, possessio donata*) és vétel útján szerzett (*terra, possessio empti*) jószágokat. Az elsővel az 1269., 1285. és az 1296. évi oklevélben találkozunk; királytól adományozott birtokkal foglalkozik az 1288. évi oklevél; vétel útján szerzett jószágokról az 1300-ik évi oklevélben van szó; végül öröklött és vétel útján szerzett ingatlanokról szól az 1299-i oklevél. *Öröklött birtok* csak a nemzetség hozzájárulásával volt eladható. Ezért emeli ki az 1285. évi oklevél, hogy az ott említett birtokrész eladása a rokonok jelenlétében és beleegyezésével történt. Ugyanígy az 1296-i oklevél, midőn a Csanád nemzetségbeli Pongrác fia, Tamás, a nemzetség tagjainak jelenlétében és beleegyezésével intézkedik öröklött birtoka felől. A királytól adományozott jószágok elidegenítéséhez a király beleegyezése volt szükséges. bár ennek az 1288. évi oklevélben. mely ilyen jószág eladását igazolja, nincs semmi nyoma. A vásárolt birtok jogcímét a birtokos adás-vételi szerződéssel igazolta a hiteleshely előtt. Az úgynevezett tartozék-formula (Pertinenz-Formel) az 1285. évi és az aradi káptalan kiadványában fordul elő. („*Cum omnibus utilitatibus et pertinentiis suis*“; „*cum fundo suo, feneto, silva ac aliis utilitatibus et pertinentiis suis.*“). A *szomszédok beleegyezésére* azért volt szükség, mert elővételi joguk volt, akár jószág-eladásról, akár elzálogosításról volt szó, hogy módjukban legyen kellemetlen szomszéd ellen védekezniök. Minthogy e joguk figyelmen kívül hagyása esetén jogorvosláshoz folyamodhattak, a csanádi és aradi káptalanok kiadványai kiemelik a szomszédok jelentését és kijelentéseit.

A *vételárat* az 1288., 1290. és 1299-i kiadványok tüntetik föl. Vagy közvetlenül a hiteleshely színe előtt fizették, vagy még mielőtt a hiteleshelyen megjelentek. tehát a vallomás előtt. Fizetési eszköz a márka volt. Ennek megfelelő volt a nyugtázási formula is. Ha a fizetés a káptalan előtt történt, akkor formulája a következő: „*pro x marcis coram nobis plenarie receptis*“. A Mena nemzetségbeli Péter fia János azonban, aki az 1288-i káptalani kiadványban mint vevő szerepel, már előbb lefizette a vételárt. Minthogy az eladók, Keyran fiai, ezt vallják a hiteleshely előtt, utóbbi ezt a nyugta mintát használja: „*quas (marcus) ab eodem professi sunt plenarie recepisse*“. A XIII. század végétől kezdve azonban a szokásos nyugtaformula igen egyszerű: *pro x marcis plenarie receptis*. A vételár lefizetéséig az adás-vétel nem volt jogerős és a hiteleshely nem állított ki privilegium alakjában oklevelet,

legfőbb ideiglenes, zárt oklevelet, amelyben privilegium kiállítását helyezte kilátásba, vagy pedig a már kiállított privilegiumot az eladónak kézbesítette, aki azt csak a vételár átvétele után adta át a vevőnek.

Az u. n. *adásvételi formulát* a káptalanok szintén a királyi kancelláriától kölcsönözték. A XIII. század második felében a formula azzal a hozzáadással bővül ki, hogy a birtok nemcsak a vevő, hanem utódai tulajdonába is átmeny. Így az 1300. évi oklevélben: „*dedit, donavit (oretenus) et contulit iure perpetuo possidendas et habendas in filios filiorum*“.

VI.

Jóllehet a kiadványok másik fajából, a *jelentések*-ből, az Árpád-korból fennmaradt egyetlen oklevél (1247.) hamisítványnak bizonyult, ez oklevélfaj tárgyalásánál utóbbira is tekintettel lehetünk. A történészek azt a legujabb időig hitelesnek fogadták el. Ez a körülmény azt bizonyítja, hogy szövegezése általában megegyezik e kor okleveleivel.

A jelentés magában foglalja a királyi parancs (*mandatum*) teljes szövegét, mellyel a király vagy a legfőbb bíró a káptalant utasította, hogy meghatalmazottját küldje ki, aki a királyi ember, a *homo regius* számára mint hites tanu, *testimonium fidedignum* szerepeljen. A királyi *mandatum* megnevezte azokat, akiknek soraiból a homo regius vétesék. Utóbbiakat vagy maga az érdekelt fél hozta javaslatba, vagy talán az udvar és a legfőbb bíróságok előtt ismeretesek voltak minden vármegyéből az erre alkalmas, megbízható férfiak, mert az ugyanarra a vidékre vonatkozó oklevelek többnyire ugyanazokat a személyeket sorolják fel, mint olyanokat, akik közül a homo regius választassék. Oly ügyekben, melyekben több fél érdekelve volt, mint határjárásoknál, becsléseknél, méréseknél, mindegyik fél „királyi ember“-e jelen volt az eljárásnál az illetékes hiteleshely képviselőjével. A *mandatum*ot pergamentszalaggal zárták le és a király kis pecsétjével, vagy az illető bírói hatóságéval pecsételték le. Kívül a hiteleshely címe és a tárgy, illetve a fél megnevezése állott. A királyi parancsal a fél a címzett hiteleshelyhez fordult. Nagyobb biztonság okáért több káptalan egyidejűen nyert megbízatást, amelyek az eljárást külön-külön vagy együttesen lefolytatták. A szóban forgó 1247.-i oklevél szerint így történt Pongrácz ispán jószágainak határjárása: a király 1247 február 9.-én a csanádi és aradi káptalanoknak meghagyta, hogy maguk kebeléből küldjenek egy-egy káptalani tagot, úgynevezett hites bizonytságot, kik a királyi emberrel Pongrácz ispán birtokait a nemzetség többi tagjainak jelenlétében járják be, újítsák meg a határokat, s ahol szükségesnek mutatkozik, állítsanak újakat.

A király, illetve a legfőbb bírónak a káptalanhoz intézett parancsát (*mandatum*) a prépost a káptalanban felbontotta és fölolvasta. Ezután következett a káptalan képviselőjének kiküldése, az ő és a királyi ember megesketése, majd a hiteleshelyi eljárás. A káptalan általában egy kanonokját (*socium et concanonicum nostrum N.*), később csupán karbeli papját („*N. sacerdotem, presbyterum, clericum de choro*“)

nostro“) küldötte ki, mint hites bizonyságát (*testimonium fidedignum*). A kiküldött azután kiküldetése helyére, többnyire lóháton, kiment a király emberével, vagy ottan találkozott vele. Midőn megbízatása teljesítése után a homo regius akadályozva volt a visszatérésben ahhoz a hiteleshelyhez, melynek hites bizonyságával ki volt küldve, akkor utóbbival más hiteleshelyhez fordult s ott tette meg eljárása eredményéről vallomását. Erről a hiteleshely oklevelet állított ki és átadta a másik megbízottnak, a káptalan képviselőjének, aki azt átadta saját káptalanának. A homo regius írásba foglalt jelentése pótolta élőlőszóbeli vallomását. Oly jelentés, mely csupán a káptalantól kiküldött hites bizonyságra támaszkodott, nélkülözötte a bizonyító erőt. A király és a káptalan embereinek egybehangzó vallomását mindegyik hiteles kiadvány kiemeli: „akik hozzánk visszatérve egyértelműen jelentették“. A hiteleshelyi eljárás után legott le kellett fizetni az illetéket, máskülönben a király embere nem tette meg vallomását és a hiteleshely nem állíthatta ki jelentését. A hiteleshely jelentésének (relatio) fogalmazványát a káptalan jegyzője (az olvasókanonok) a királyi meghagyásra (mandatumra) írta. Följegyezte a kiküldöttek neveit és az oklevél kiállításához szükséges egyéb adatokat: az idézés és a hiteleshelyi eljárás időpontját, beiktatásnál az ellenmondók neveit, vizsgálatnál a vizsgálat helyét, határjárásnál a határok leírását. A fogalmazvány végére jegyzett kelt: a királyi ember vallomásának időpontja volt, mely egybeesett a káptalani kiküldött vallomásának időpontjával. A káptalani jelentéssel a fél visszatért a királyhoz, vagy az illetékes bíróhoz, akihez az oklevél címezve volt. A hiteleshelyi eljárás aránylag rövid ideig tartott. Átlag két-három hetet vett igénybe, ritkán hat hétnél többet.

VII.

Ami mindkét oklevélfaj, a vallomások (fessiones) és a jelentések (relationes) külső ismertető jeleit illeti, az okleveleket e korban kizáróan hártýára írták. Az oklevél írása a királyi, utóbbi pedig a pápai kancellária befolyása alatt áll. A privilegiális alakban írt oklevelek általában gondosabb írást árulnak el, mint a cursiv írással kiállított jelentések (relationes). Pecsételeésre állandóan sárgaviaszt használtak. Eleinte a pecsét hártýaszalagokon, majd a XIII. század második felétől kezdve különböző színű selyemzsinóron függött.

Az oklevelek megerősítése kezdetben a *chirografálás* útján nyert másodpéldány eltevésével történt. A chirografálás, mint ismeretes, abból állott, hogy az oklevelet kétszer ugyanarra a pergamentlapra leírták és a két példány közé az abc három első betűjét írták. E pergamentlapot aztán kettévágták, úgyhogy a betűk egyik fele az egyik, másik fele a másik oklevélre jutott és mindkét oklevélre pecsétet függesztettek. Az első példányt a fél kapta, a másodpéldány a hiteleshelyi levéltárban őriztetett. Ha az oklevél több félnek volt kiadandó, a szükséges számú példányok ugyanily módon állítottak elő. Idővel a káptalannál őrzött példány csupán arra szolgált, hogy annak alapján új oklevelet állítsanak ki. E második példány megőrzése oly fontos volt, hogy an-

nak elkallódása a félnél levő eredeti oklevél hitelességét csökkenthette. Az oklevél újbóli kiállítása szószerinti átirás (transsumptum) alakjában történt. A chirografáláson kívül az oklevelek megőrzésére szolgáltak a *registrumok*. Ilyen a már többször említett *Registrum Varadiense*. Eleinte az istenítéletek lefolyását vezették be, később azonban különböző jogügyleteket, csaknem egész oklevélszövegeket. Minthogy más káptalanok is vezettek *registrumot*, bizonyosra vehetjük, hogy a marosmenti hiteleshelyeknek is voltak *registrumai*. Az aradi társaskáptalan jegyzőkönyvének egy töredékét csak a középkor végéről (1504—1515) ismerjük. Mivel a fönmaradt *registrumok*ban a bejegyzések nem történtek időrendben, valószínűleg a bevallásokat külön cédulákra jegyezték és ezeket később egyszerre jegyzőkönyvbe iktatták.

A káptalanoknak és a szerzeteskonventeknek a hiteleshelyen kívül magánlevéltáruk is volt. A *hiteleshelyi levéltárban* őriztették a magánfelek is okleveleiket. Előfordult, hogy éppen megőrzés céljából átirattak okleveleket és az átiratokat a hiteleshelyi levéltárban elhelyezték. Kivált végrendeleteket helyeztek el gyakran a hiteleshelyeknél, hogy az örökösök akadály nélkül az örökségbe léphessenek, továbbá oly okleveleket, melyek több felet érdekeltek, hogy ily módon mindegyik számára hozzáférhetőek legyenek. Így az erdélyi nemesek az erdélyi egyházmegye székeskáptalanánál helyezték el III. András királynak azt az oklevelét, amely kiváltságaikat megerősítette. Nemcsak okleveleket, pénzt is helyeztek letétbe a hiteleshelyeknél. „A hiteleshelyek pártatlanságát és becsületességét nem támadhatták meg: az ott letétbe helyezett összegek a legjobb őrizetben voltak.“ (*Eckhart.*)

Egy ismert és egy ismeretlen kuruckori ének.

Jegyzetekkel közli: Szabó T. Attila.

Az Erdélyi Múzeum 1908-ik évfolyamában (173—175. l.) Kanyaró Ferenc közölte Felvinczi Györgynek (?) egy Kolozsvár veszedelméről írott siránkozó énekét, amelyet 1707-ből valónak gondolt az utolsó versszakban megjelölt időpont alapján. A Szilágyi Sándor nyomán¹ megrajzolt történeti bevezetés kétségtelenné teszi az ének keletkezési idejére vonatkozó állítását. De módszertani hibája, hogy nem közli a forrást, melyből az éneket merítette, s a helyet, ahol ez a forrás feltalálható. Így csak sejtjük, hogy a közölt éneket a kolozsvári unitárius kollégium valamelyik kézírata őrzi.

Most az EME. kézírattárában a XVIII. sz. második felében másolt kézíratra akadunk (Kézírtár 2685. sz.), amely egy unitárius diáké lehetett,² aki a kolozsvári és tordai unit. kollégiumban tanulhatott, mert a 47—56/a és 56/b—64/a leveleken ilyen vonatkozású két historia van. E kézirat 21—24. lev. magában foglalja a Kanyaró által közölt éneket jelentéktelen eltérésekkel, a sorok és szavak feleserélésével. Ezzel a Kanyaró változata is hitelesnek bizonyul, azonkívül fontos ez a változat azért is, mert egy olyan versszakot is tartalmaz, mely a Felvinczinek tulajdonított énekben nincs meg. Itt adjuk:³

*Elesett fejetek ekés koronája
Ekességgel Díszes regi nemzetsége
Nemes virtusokkal tiszta fenyessege
Homályban öltözöt Tsillagod szépsége*

E kéziratban levő változat minden külsőleg látható csonkulás nélkül, de épen olyan összefüggés nélküli döccenéssel megy át a 10 vszk-ról a 11.-re, mint Kanyaró változata a 9.-ről a 10.-re. Továbbá érdekes s egy kissé feltűnő mindkét ének változatánál az, hogy utolsó versszakuk egyezik az általunk ezután közlendő kuruc ének utolsó versszakával.⁴ Változatunk utolsó versszakában levő kormeghatározás (1740.) csak annak a kéziratnak hibás utóbb keltezését bizonyítja, melyet kéziratunk másolója használt, vagy talán szándékos elírást, hogy az eseményt korához közelebb hozza.

¹ *Erdélyország története*, Pest, 1866. II. 402. l.

² A több helyt bejegyzett *Biró Mózes* név csak a sokkal későbbi tulajdonos neve.

³ A versszak a Kanyaró változatának 6—7. versszaka között van.

⁴ Erre nézve l. az ottani jegyzetet.

Mindenesetre érdekes egy ilyen, bizonyos tekintetben kérszéletűen aktuális ének változatát legalább ötven évvel később készült másolatban látni. Valami adalékot ez is szolgáltat a kuruckori költészet elterjedtségének s későbbi életének bizonyítására. Csak hálásak lehetünk az ismeretlen unitárius diáknak e másolatért.

*

Az a kézirat, melyből az ismeretlen kuruckori versszakot közöltük, egy másik énekével is meglepett. Ez a holdvilági harcokról szóló, irodalomtörténetünkben eddig ismeretlen ének. E harcokról már Thaly is közölt egy éneket (*Gyászének a holdvilági és feketehalmi harcokról — 1704. februárban*)⁵ a csíkszentléleki (Bocskor János-féle) codexből,⁶ énekünk azonban ettől teljesen független változat. Hangulatában ugyan sok hasonlóság van a Thaly által közlöttel, de ez természetes, ha meggondoljuk, hogy az ugyanolyan érzelmi alapon álló két énekíró szerzeményében kell lennie legalább ennyi közös vonásnak.

Mielőtt az éneket magát közölnök, nem lesz érdektelen dolog a történeti háttér megrajzolása során egy kronológiai kérdést is tisztázni. Thaly a holdvilági harcokról igen röviden emlékezik meg,⁷ nem épen történeti források hiányában. Igaz ugyan, hogy az ő idejében a ma ismeretes kuruckori források legnagyobb része még kiadatlan volt, de ismerte és — épen a holdvilági harcokról szóló énekének jegyzeteiben is — használta Csereit és Szakál Ferencet.⁸ Hogy mégis csak a kronologia feletti meglehetősen bukdácsoló logikájú fejtegetésekbe bocsátkozik, ezt könnyű magyaráznunk azzal, hogy eléggé kényelmetlenül érezhette magát a kurucbarátsággal épen nem vádolható Cserei (328. l.) semmit sem szépitő előadása olvasásakor. Milyenre azonban még ő sem ment el, hogy a holdvilági szégyenletes kudarcot mentegesse. Ugyanis az erejét rendszertelen guerilla harcokban s fosztogatásokban fogyató kurucság az egyik legérzékenyebb veszteséget épen Holdvilágnál szenvedte. „Szebenből baron This (azaz Baron de Tige császári ezredes) feles lovas és gyalog németekkel Segesvár felé indulván egész munitióval, Gúthi István (kuruc kapitány) is az ő rendetlen hadával eleiben megyen, de nem tudta a német ilyen készülettel jövését és midőn Holdvilágra [Halwelegen] jött volna, bizonyosan meghallja az német jövetelét és nagy nehezen, mint olyan harera szokatlan gyűlevés(z) népet, összevervén, kimégyen az faluból eleiben, az holott is első lövésre az székelység megszalad, az kiket is a rác, némettel együtt, megűzvé, igen felesen levágnak ennek, többet négyszáznál...“⁹ A harc tehát még az elfogulatlan Szaniszló száraz leírásban sem hoz valami nagy dicsőséget a kurucásra.

⁵ *Adalékok*. II. 31—35. l.

⁶ Ma *Bocskor-Dalokönyv* néven a kéziratár A. 12. sz. alatt.

⁷ I. m. II. 35—36. l.

⁸ *Nagyajtai Cserei Mihály Historiája*. A szerző eredeti (?) kéziratából Kazinczy Gábor által Pest, MDCCCLII. és Szakáll Ferenc naplója 1698—1728. Kiadják Szabó Károly és Szilágyi Sándor. (Történeti emlékek a magyar nép községi és magánéletéből.) Pest, 1860.

⁹ Torma Károly: *Szaniszló Zs. Naplója*. Tört. Tár, 1890. 315—16. l.

Hát még a sokkal színesebben s drámaian író Csereiében, vagy a Szakálében (58. l.), a hazája nyugalmát a kurucoktól féltő Vas Györgyében¹⁰ vagy a Bethlen Miklóséban.¹¹ Náluk a veszteség is sokkal nagyobb, 1300—3000 ember között ingadozó, de 1300 ember veszteség — Cserei véleménye szerint is — valószínű.

Hátramarad még a csata időpontjának pontos megállapítása. Thaly még nem volt abban a helyzetben, hogy forrásai (Cserei és Szakál) alapján meghatározhassa a pontos dátumot, ezért, január vége és február eleje között ingadozva, ez utóbbinál állapodik meg. Ez tévedés. Az igaz, hogy ő forrásai segítségével nem is dönthette el ezt a kérdést. A pontos időmegállapításnál két forrás jöhet számításba: *Vas György s egy névtelen brassói krónikás*. Az előbbi már 30 Januárii tett bejegyzésében *Tordáru*l és *Szebenbül* veszi a hírt az ütközetről.¹² A brassói krónikás meg 29-én beszél Baron de Tige Segesvár melletti győzelméről.¹³ Szaniszlót s a többi forrást már nem használhatjuk fel az időpont meghatározásánál, mert ide vonatkozó jegyzeteik nem naplószerűek. E két biztos adat alapján tehát január 29-ike előttre kell tennünk a dátumot. Vas György e tájt valahol Kolos környékén lehetett, mint 24-i bejegyzéséből következtethetjük s hozzá a hír 2—3 nap alatt juthatott el; a brassói krónikás már hamarabb tudhatott róla. Így a holdvilági harc levalószínűbb időpontja a Thaly által is sejtett¹⁴ jan. 27-ike. Ez előtt igen, de ez után aligha lehetett „az holdvilági mérszárlás”,¹⁵ mely után irtózatoss pusztítás következett Háromszékre.

Ha valaki a harcra vonatkozó s általunk idézett forrásokat végig futja, egyáltalában nem csudálkozhatik azon a sírángozó, gyászos hangon, mely az itt következő énekünk alaphangját teszi.

A Holdvilági Veszede Lemről Való Ének

- (1.) Hol vagyon magyarság szived batorsaga,
Regi hired s neved sebes solyom szarnya,
Majdan el huldagol szép aranyas tolla,
Ha szemeid azért hamar fel nem nyita
- (2.) Mint Pasztor nelkul ju neped hultul tsak hull,
Elöl tüz hátul víz nines gyamolod sohul,
Nagy nyomoruságunk, mint tenger ugy todul
Jaj mely kesérvesén¹⁶ nyoma bennünk hatul

¹⁰ *Czegezi Vas György Naplója*. Mon. Hung. Hist. Script. XXXV. 377. l.

¹¹ *Önéletleírása*. II. 346. l.

¹² I. m. 377. l.

¹³ *Quellen zur Geschichte der Stadt Brassó*. VI. k. 351. l. így ír: „Die 29 (t. i. Januárii 1704) schlägt der Obriste Baron de Tige die Zeckel bei Schässburg.“

¹⁴ I. m. II. 32. és 35. l.

¹⁵ Bethlen i. m. II. 346. l.

¹⁶ Az ének székely tájszólású, másutt is megfigyelhető.

(3.) Nem regen siráltak a' tohany¹⁷ pusztáját,
 Most im //
 Most immár jajgattyuk hold világ háтарát¹⁸
 Hol Egi madarak szagattyák az husát,
 Szagdtyak a' vadak oldalát és tsantját,

(4.) Oh keserves Anyák jaj mire szültetek¹⁹
 Kedves szép fiaikat mire neveltetek
 Jaj sok szegény árvák, mint esék szivetek
 Oh mint tsipegetik mint árva pislenyek.²⁰

(5.) Szomoru özvegyek tü is magatokat
 Mint árva Görlitze az ként meg vantátok
 Elesék fejetek ékes koronája²¹
 Árva fejeteket már hova hajtjátok

(6.) Hold homalyossága Nap gyászban öltözöt,
 Ez szomoru //

*

Itt a kéziratból egy levél hiányzik. De a 25—27. levélen levő ének kétségtelen folytatása az eddig közöltnek. Felvehetnők ugyan azt a lehetőséget is, hogy a hiányzó levél a/ vagy b/ felén bevégeződött énekünk s még ott egy új ének kezdődött, melynek folytatása a 25/a—27/a lev. most meglevő énektöredéke volna. De ez nem valószínű, mert így az egész, *A Holdvilági Veszedelemről Való Ének*' legfeljebb 7—8. vszakot foglalt volna magában. Már pedig, aki az ilyenfajta énekek jellemző terjedelmességét ismeri, ezt szinte lehetetlennek tartja (Thalynak az *Adalékok*-ban közölt minden hasonló tárgyú éneke jóval hosszabb: az egyik, legkisebb terjedelmű csonkán is 14 vszk, a többi 18, 24, 25, sőt 144 vszkos. V. ö. i. m. I. 275—278. és 281—284 l., II. 30—35., 46—51., 60—62., 151—182. l.). Különben is, ha kiszámítjuk a hiányzó sorok feltehető számát — egy oldalra 12 sort számítva, mint ahogy az előbbi s azután következő levelek egy oldalán ennyi van, kivéve a cím miatt kevesebb sort magában foglaló 24a-t s az egészen be nem írt 27a-t — pontosan kijő a folytatás. Feltevésünk ugyanis ez²²: a hiányzó lev. a/ fe-

¹⁷ Előbb *Tokajra* gondoltunk, melynek veszedelméről Thalynál két ének is található (*Adalékok*. II. 275—278. és 281—284. l.) De valószínűbb a *zernyesti ütközet* alkalmával (1690.) felégetett *Tohán* vagy *Tohány*. Ez a pusztulás mindenesetre volt olyan nagy, hogy 1704-ben, tehát 14 évvel utána, mint „nem regen“ megtörtént pusztulásról írjanak. Az ütközetre vonatkozó leírásnál előnyben részesítendő a szemtanú Cserei (199—205. l.) a hallomásból író Vas György (98. l.) s a többi kuruckori forrás másodkézből vett értesülése mellett.

¹⁸ V. ö. Erdélyi Múzeum 1908. 174. l. 7. vszk.

¹⁹ U. o. 175. l. 3. vszk.

²⁰ *Pisleny*, *pislen* a székelyek között s szlovonia magyar népénél használt tájszó: jelentése *kis csirke* (V. ö. *Nyt. Sz.*, M. Tsz.)

²¹ E sor világosan valami hasonló kifejezés helyett került be ide. Bibliára visszamenő közhely lévén, egyáltalában nem feltűnő az, hogy az általunk előbb kiegészítésként közölt énekekben is szerepel.

²² A *-gal jelzett számok a vszkok feltett voltára utalnak.

lén lehetett a 24 b-n megkezdett 6 vszk most hiányzó 2—4 + a 7.* vszk 1—4 + a 8.* vszk 1—4 + a 9.* vszk 1. sora (= 12 sor); a b/ felén a 9.* vszk 2—4. + a 10.* vszk 1—4. + a 11.* 1—4. + a 12.* vszk 1 sora (= 12 sor); e 24 sornyi hiánnyal folytatódott az ének a most is meglevő 25 lev. a/ felén a kéziratban jelenleg csonka 12. vszk 2—4. sorával. Ha még hozzátesszük ehhez az érveléshez azt is, hogy a kéziratban, ezen a helyen, csak egyetlen levélnyi csonkulás állapítható meg: feltetésünkben szinte lehetetlen tévednünk. Lássuk tehát a folytatást.

*

Mind föld sok helyt szele mind rakva volt velle,
Elhullat testekkel hegy vögy meg volt rakva,
Sirathattak volna ez romlást zokogva,

- (13.) Oh melly nagy siralomt és szörnyű jajgatást,
Minden fele hallek nagy fegyver sattagást,
Nagy puska ropogást es sok hivolkodást,²³
Hadaknak felelme lón a' nagy verontást,
- (14.) Azt lesve szegenyek veletlen szaladtak,
Szabádulást soha egy felé sem lattak
Oh mind remenkedtek Egbe kiáltattak,
Istenem Istenem melly sokan romlattak
- (15.) Ez gonosz hir szárnyon hamar hogy erkezik²⁴
Kit //
Kit nem veltünk volna Istenem hogy essek,
Jaj melly nagy felelem rettenetes terének,
Im minden Utokon a' sok jaj hallátek,
- (16.) Ki Atyát sirattya ki szép Hazas Tarsát,²⁵
Ki kedvesen nevelt szerelmes mágzattyát,
Mint szeme világot eleset Istapját
Bankodvan sirattya kedves Atyafiat.
- (17.) Minden Alátoknak nehez árvaság
Melly nagy dolog legyen az Gyamoltalanság
Jaj szegeny arvaknak éltek nyomoruság
Mert ökök követi halal s nyomoruság
Örvende //
- (18.) Örvende hirtelen ismet elszakadván
Ha meg szomorodik ő rajta bankodván
És Isten ellenis ismet zugalodván
János feje felett nőtt szép borostyán fán²⁶

²³ V. ö. Thaly i. m. 34. o. 19. vszk.

²⁴ V. ö. Thaly i. m. II. 32. l. 7. vszk.

²⁵ V. ö. Thaly i. m. I. 176. l. 11. vszk. Erd. Múz. 1908. 175. l. 5. vszk.

²⁶ E versszak egészen zavaros, akár mint különállót, akár mint az egységbe beletartozót nézzük. Utolsó két sorában valószínűleg az író Jónás (és nem János!) esetére utal, aki fölé „az Úr Isten... egy tőköt renделе..., hogy árnyékot tartson a feje felett“. (V. ö. Jónás 4. rész.)

- (19.) Hat sok szegeny arvák kik fejek felett,
Edes rejtekinek mint szép ag ki terjet,
Kinek arnyekaban hajtottak fejeket,
Hogy ne bankodnanak Atyak hogy elesett
- (20.) Melly sok szegeny Atyak az hartzon el estek,
Sok gyaszt és siralmat tseledekre hadtak,
Atyak Anyak holti(g) sirathattak volnak,
Sok virág Ifiak mind oda maradtak
Hegy //
- (21.) Hegy Vögy Erdő Mező hat jaj szoval zendül
Sionnak Leanya Fekete gyazban üllü
Ez mi romlásunkan Istenünk könyörűly
Nyomoruságunknak ablakara kerűly
- (22.) Ezer hetszaz utan hetedik Esztendő
Sok siralom romlás lön réank Jövendő
Sok but és banatott hoz reank az üdö
Az Farsangnak farkan banattal meg gyözö
- (23.) Már barentis²⁷ hada nemzetünk fogyattya,
Hazank ékességet tűzzel elrontattya
Meg maradot nepet szejjel el oszlattya
Mind //
Mind a' Sidoságot szejjel el pusztittya
- (24.) Ezen Barentisnek köztek bele Jovese,
Fen marad mind vegig ő Emlkezete,
Mint az Pharahonak Tengerben veszese,
Sziveteknek szörnyen meg kemenyítése,
- (25.) Ez siralmat szerzem az ebres hegyen
Hol ezt Nemzetünknek szép piros vereben
Az szomorü Atyak a' Panunla²⁸ földén
Nyugtassa meg Isten Lelkeket az Menyegben.
Amen.

Enekünk első része olyan széles érzelmi alapon induló síralom, hogy legfeljebb az elveszett levelen kezdhetett az énekíró a csata nagy

²⁷ Azaz Baron Tige helyesebben Baron de Tige, akinek nevét franciául így ejtik. Még a műveltebb osztályokban is többször fonetikusán írták le, mint az idegen neveket általában. Így: *Baron Tis vagy Tys* (Cserei pl. 329. és 344. l.) ill. *bárá Tis vagy Tise* (Vas Gy. i. m. 377. és 372. l.) *Baron This* (Szaniszló Zs. i. m. 315. i.) Megérthetjük így a népies etimológiával keletkezett *Barentis*-t (l. alább is!) Ilyen elferdített névre akadhatni Thalynál is (pl. a *Vit. Én.* I. 107. l.): Dampierre: Tompér, Busquoi: Bucco stb. s épen a fennebb használatra is (*Adalékok.* II. 33. l. 17. vszk.)

²⁸ Pannonia; ezt értette félre a már amúgy is valószínűleg hibás kéziratról másoló. A 14 a lev. e. h. Panolia-t ír.

vonásaiban való leírásába, ami a nyilvánvalóan épen egy csataleírás első felét nélkülöző második énektöredékünkben folytatódik. Ha elfogadjuk a két töredék feltétlen egybetartozását, fennmarad még egy nehézség. Az általunk (22.)-nek jelzett vszk ugyanis „*Ezerhetszáz után hetedik Esztendő*“-re utal, holott a holdvilági harc, mint már előbb láttuk, 1704-ben volt. Ezt az ellenmondást azonban nem nehéz megcáfolni. Ha tekintetbe vesszük a kézirat pontatlan és következetlen helyesírását, továbbá azt, hogy kéziratunk maga is sokkal — legalább 50 évvel — későbbi s így valószínűleg másodkézből való, gyatra másolat, s ha meggondoljuk, hogy a *negyedik* és *hetedik* a leírásban mindössze két betűben (vagy ha a másoló tollbamondás után írt) a gyors kiejtésben még annyira sem érzékelhető két hangzóban különbözik, — könnyű arra a feltevésre jutnunk, hogy itt csak a másoló tévedéséről lehet szó. Egy 50 évvel később író s nem pontosságra, hanem a lényeg visszaadására törekvő másoló előtt 1704 és 1707 igazán mindegy volt.

A felsorolt érvek alapján a közlött kuruckori költői terméket az 1704-iki holdvilági harcról szóló — közepén töredékes — éneknek fogadjuk el. Volt ugyan 1707. elején Kocsárd mellett is egy ütközet,²⁹ mely a kurucokra nézve épen ilyen szerencsétlen kimenetelű volt, de legfőképpen csak az ének második részét vonatkoztathatjuk erre, mert az elsőnek címe világosan a holdvilági harera utal.

Az ének szerzőjéről semmit sem tudunk. Valószínűleg az eseményhez közelálló írhatta. Sok apró hasonlósága a Kanyaró-féle változattal, amelyre már rámutattunk, továbbá a négyes, de nem egyhangú rímek s a sorok 12-es szótagszáma könnyen csábít arra a feltevésre, hogy ugyanegy szerzőtől származtassuk. Nem kell ugyanis elfelednünk azt, hogy a Kanyarótól közölt ének ugyane kéziratban feltalált változata közvetlenül megelőzi a holdvilági harcról szóló éneket s így egész joggal feltehető, hogy mindkettőt egy kéziratról — ugyanazon szerzőnek legalább e két énekét tartalmazó (sajátkezű vagy másolt) kéziratából másolta kéziratunk leírója s így — legyen az az író Felvinczi, mint Kanyaró hiszi vagy ismeretlen, mint mi véljük, — egy szerzőnek két különböző alkalommal írt két énekéről van szó. A két költői termék ugyanazon lelkesége is támogatja e feltevés valószínűségét.

Bármint legyen is a dolog, az itt közölt éneket nyereségnek kell tekintenünk, amely egy újabb adattal gazdagítja irodalmunk kuruckori népies jellegű korszakát.

²⁹ Cserei i. m. 373—374. l. Szakál i. m. 105—106. l. Szaniszló i. m. 322. l.

ADATOK AZ EME. TÖRTÉNETÉHEZ

Elnöki megnyitó.

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület vándorgyűlésén Marosvásárhelyt 1930. augusztus 28-án tartotta:

Dr. Boros György.

Mélyen tisztelt Diszkozgyűlés!

Tapsolnom kellene örömben, hogy nemes Marosvásárhely város művelt közönségét, rövid hat hét alatt, most másodszer üdvözölhetem elnöki minőségemben. Először a hitélet művelésére épült szép templomban, most az E. M. E. jelen közgyűlésén. De nem teljes az örömem, mert ez a székes Egyesületünk választott elnökét, gr. Wass Béla urat, illeti meg. Őt beteges állapota gátolja a megjelenésben és elnöki tisztje betöltésében. Egyhangulag megválasztott két alelnökünk — mély fájdalomunkra — nem nyerte meg kormányunk előterjesztését a királyi jóváhagyásra. Tehát én, mint Egyesületünk és választmányunk egyik legrégibb tagja, köszöntöm a közgyűlésre összesereglett tagtársakat és a nagybecsű közönséget.

Mínthogy a rendőrhatalom engedélyt megnyertük és Marosvásárhely város szíves meghívását és vendégszeretetét élvezzük, mellőzzük az aggasztó gondokat s irányítsuk figyelmünket azokra a magasztosan szép, az emberi művelődés legfőbb érdekeit szolgáló eszmékre és földadatokra, melyekért az E. M. E. lobogója alatt Erdély legjobbjai lelkesedtek, és áldozni idvezítő gyönyörűségnek tartották.

Ha az E. M. E. multja, s ha az itt oly nagy számmal megjelent fajtestvérek arcáról kisugárzó lélek nem volna kellő bizonyosság, akkor hívatkoznám e kis földrészes ezeréves életére és ujuló meggyőződésével vallanám, hogy Erdélynek olyan egyéni lelke volt, van és lesz, amilyen a földtekén sehol föl nem található. Ennek az erdélyi léleknek az E. M. E. mindig legfőbb exponense volt.

Az a nemzet, amely Körösi Csoma Sándorokat és bölöni Farkas Sándorokat, Bólyaiakat meg Brassaiakat termel, sorsát nem bizza a vak véletlenre. Erdély népe a Kárpátok kis medencéjében megtanulta a sástól, hogy ha látni akar, felül kell emelkednie a bércek és hegyek krlátain. Nem elégedett meg azzal, hogy a maga alapította iskolákba küldheti ifjúságát, hanem nagy bőséggel vándoroltatja őket a művelt nyugat iskoláiba és népei között. Itthon népe veleszületett tehetségeit úgy kimíveli, hogy ne szoruljon idegenre akkor se, ha ekére van szüksége, akkor se, ha templomot akar építeni.

Ez a lelki adottság szolgál magyarázatul ahhoz a világtünetemény-

hez, hogy itt a vallásreform idejében a *hítségabszolutizmust* törvénybe iktatták, s ahhoz is, hogy *Erdély aranykoráról* lehet beszélni.

Az a kétszáz esztendő, amely ilyen fénykévekkel vonul el szemünk előtt, bizonyítja, hogy itt minden készség, minden tehetség megvolt arra, hogy Erdély népe érvényesítse magát a világ nagy versenyében. Az a száz esztendő, amely e kettőre következett az idegen szellem elleni harcban, hol elcsüggedve, hol elernyedve, már-már nem is várta a jobb kort, mely után buzgó imádság epedett százezrek ajakán, hanem a nagyszerű halált, hol a temetkezés fölött egy ország gyászban állt.

De a lélek nem ismer halált. Lám Erdély lelke szárnyára veszi Csoma Sándort és elindítja az ősök után a távoli keletre. Farkas Sándor egy lelkes erdélyi főúrral ráteszi életét egy rozoga vitorlásra, hogy a mívelt nyugatról hozzon új ismereteket hazájának.

Ha a testvér-országot vállalja Széchenyi, hogy ha még nem volt, már legyen, Erdélyünkben megfújja a harsonát a mi Széchenyink, Mikó Imre, mert tudja mit mond a próféta: ha megharsan a kürt a városban, megriad a nép.

Nem a véletlen műve, mt. Díszközgyűlés, hogy az Erdélyi Múzeum-Egyesület ma száz éves létezését ünnepelhetné, miután épen száz éve, hogy az Amerikából hazatért Farkas Sándor a Múzeum-Egyesület felállítására tervet készített és indítványt tett.

De az sem volt a véletlen műve, hogy az Erdélyi Országgyűlés már 1841—43. évi ülészakájában kimondotta az Erdélyi Múzeum felállítását, s mégis tíz évet kellett várni, hogy újból megszólaljon a harsona.

Erdély lelke teremtő képességének önmagához méltó eredménye az a fogalom és eszme, melyet a *gróf Mikó Imre* név alá tömörített az eltelt ötven esztendő, azért, hogy Erdélynek Múzeuma, míveltséget kereső népének Egyesülete legyen.

Mint ahogy én az ember egyéni értékét minden fölé emelem, mert a világ szépségét, gazdagságát az Isten teremtő hatalma mellett az emberi lélek alkotó erejének tulajdonítom, e perc hangulatát fölhasználva gróf Mikó Imrét kellene bemutatnom, hadd lássa ebben a viszonylatban mindenki, mit vihet ki nemes szívláng alatt az elszántság hatalma és az ére akarat.

Mikó életének egyik főcéljává tűzte ki a Múzeum megteremtését. Az erdélyi főúr a családi örökség drága kincseit őriző magánvár helyett a nyilvánosság napfényére, összes embertársai oktatására és gyönyörködtetésére kívánta kitárni a magáét és másokét, azt is, amit a föld kebele rejteget, azt is, amit a föld színe termel s a tudás és a művészet öltöztet új alakba.

Nemcsak Mikó Imre, hanem Erdély népének színe-java kívánta és akarta, hogy Erdélynek Múzeuma legyen, „nem költőileg színezett, hanem valódi fényképezett, tanulságos panorámája, az Egyesület múzeuma és tudományos működése által,“ s mégis csak 1859-ben alakult meg.

Mennyi tűz, mennyi nagy akarás, mennyi áldozat egyszerre egy célért! Minden kurián megmozdult valami, de a gróf Kemény József

hagyatéka, egy rendkívül gazdag könyvtár lett 1854-ben az igazi alapvető tőke.

Erdélyért minden! „Az ország lelkesedése kitört és pedig annál hatalmasabban, mennél tovább és mennél erősebben volt lefojtva“ (Az E. M. E. és a Múzeum, írta Kelemen Lajos). Mikó ajándékol adja házat és tíz hold kertjét, melyet Múzeum-kertnek ismertünk.

Marosvásárhely Mikót tiszteletbeli polgárává választja s küldöttsége 1856-ban 4000 frt-tal gyarapítja már is szépen növekedő alapját.

Aki meg akarja fűroszteni lelkét a nagy lelkek megszentelt keresztvizében, lapozzon vissza évkönyveinkben, nézze végig gr. Mikó leveleit és beszédeit és azt a négy napig zajgó és lelkesedő Erdélyt, amely 1859. novemberben együtt volt Kolozsvár redutjában a Múzeum alakuló gyűlésén. Nemcsak Erdély, Magyarország is ott volt lélekben és szólott báró Eötvös József szavaival. Szólottak gyönyörű beszédekben, és mikor sor került arra, hogy milyen nyelvet használjon a Múzeum-Egylet, egy test egy szájjal hangoztatta a *magyart*. De az elnök, gr. Mikó, titkos szavazást kívánt és az eredmény 383 szavazat a magyar nyelv mellett. Ezt az eredményt bekoronázta a kormányzó, Lichtenstein herceg, szavazata a magyar nyelv mellett, és egyetlen egy sem ellene.

Kardok csörögtek, kendők lobogtak, süvegeket ráztak. A lelkesedés határtalanná lett. (U. o. 34. l.)

Ha kérdezi a mai tudakozó, hogy miért kellett erre az eredményre olyan soká várni, vegye emlékezetébe, hogy 1848. után 1849. következett, ezután az 50-es évek s a turul-madár tört szárnyal vergődött 16 síralmas esztendő alatt az idegen színnel átfestett anyaföldön.

De a Múzeum a megkezdett úton hatalmas léptekkel és öntudatos célkitűzéssel haladt s már 1861-ben igazgatója, Brassai Sámuel, jelentheti, hogy a Múzeum a közönség előtt megnyílt s az Egylet első évében 9 nyilvános előadást tartott.

Új élet, új munkásság és céltudatos előretörés minden irányban, oly annyira, hogy midőn a második egyetem eszméje 1869–70-ben megpendült, Kolozsvárral egy város sem versenyezhetett, mert jogakadémiája mellett az Erdélyi Múzeum hatalmas könyv- és levéltára. ásvány-, növény- és régiséggyűjteményei febecsülhetetlen értékkel hívták ide a tudományért alakuló egyetemet.

Akkor is hittük, s most is azt gondoljuk, hogy a Múzeum és az egyetem mint édes testvérek kezét fogva működhetnek együtt. A Múzeum a magyar állammal készséggel és örömmel lépett szerződésre, mert hisz minden törekvése a tudomány művelése és Erdély közkincsének forgalomba hozása és gyarapítása volt.

A két intézmény között voltak félreértések, de a kapcsolat létrejött. A Múzeum megtartotta vagyonát s az egyetemet felhatalmazta használatára. A szaktanárokat elfogadta a tárak őreinek. A választmányba bevezette őket és ezzel biztosította magának a Múzeum vagyonának ellenőrzését és gyarapítását is, amennyiben az állam haszonélvezeti segítséget szavazott meg.

E pontnál kezdődik egy hatalmas kiterjedésű mező, melyen a tu-

dománynak minden ágát, a régészetet, az ásvány-, a növény-, az állatvilágot, még a művészetet is szemlélni s egy gazdag könyvtárat tanulmányozni lehetett.

Aki ismeri az Erdélyi Múzeum különböző című vagyont, azt nem lepi meg, hogy többször esett szó arról is az egyetemi tanárok és múzeumi tagok körében, hogy tudományos akadémiává kellene átalakítani. Ezt azért kell figyelembe ajánlanom, mert a fennebb vázolt viszony megelőtti 12 esztendővel gyökeresen megváltozott. A kolozsvári tudomány-egyetem a magyar állam tulajdonából áttétetett a román állam kezébe. Egy nemzet életében oly rövid tizenkét esztendő, s az Erdélyi Múzeum-Egyesület és a román állam közötti viszony még annyira kezdetleges és rendezetlen, hogy mi mint Erdélyi Múzeum-Egyesület ma még a megértés, a helyes, jogos és igazságos kibontakozás reményével és lehetőségével vigasztaljuk magunkat.

A román állam kell, hogy méltányolja azt a felbecsülhetetlen előnyt, melyet a Múzeum különböző gazdag táraiban a tudomány szolgálatában már tizenkét éve élvez. Méltányolást követel az az óriás áldozat, melyet közelebről hozott Egyesületünk, midőn az Apahidai aranyleletet is őrizetébe bocsátotta, és hajlandónak nyilatkozott arra is, hogy szerződéses viszonyba lép a román állammal mint tulajdonos, a tulajdonjog fenntartása mellett azzal az önként kínálkozó, de elengedhetetlen fenntartásával a mi alapszabályaink *sine qua non*-jának, hogy adminisztrációjában, tudományos működésében, mint eddig, ezután is a magyar nyelvet fogja használni. Hiszen semmi kétség nem forog fenn az iránt, hogy az Erdélyi Múzeumot és az Erdélyi Múzeum-Egyesületet elődeink a magyar tudományosság művelésére s a tudományos ismeretek népszerűsítésére állították föl. Elődeink jó példák után indultak el, mert nemcsak Magyarország teremtette meg Magyar Nemzeti Múzeumát, hanem az erdélyi szász testvéreink megelőzték a maguk „*Verein für Siebenbürgische Landeskunde*“-jük felállításával, román testvéreink pedig nyomunkba léptek az 1861-ben felállított *Astra*-jokkal. Közöttünk senki sem akadt, aki ezek ellen az intézmények ellen akár féltékenységből, akár rosszindulatból lépéseket tett, akadályokat gördített volna. Sőt a különböző városokban fölállított magyar és székely tárakat, gyűjteményeket, múzeumokat, bár csekély erőnk szétforgácsolásának látszottak, testvéri jóindulatban és tudományos támogatásban részesítette.

Minél tovább halad a világ, annál általánosabb közkinccs lesz az emberiség kezében a tudomány minden vivmánya. A tudományért áldozni tudó és áldozó román állam önmagához és kitűzött céljaihoz híven fog eljárni, ha az állam mostani polgárai által a multban megteremtett kulturális intézményeket, ezek között a múzeumokat, nemcsak védelemben részesíti, hanem közérdekű nemes törekvéseikben támogatni is fogja, hogy az állam területén élő polgárok tudása és művelése több oldalról jövő áldásos forrásokból gyarapodjék.

Fájó érzéssel gondolunk vissza a világháború után eltelt tizenkét évre, mert Egyesületünk nem tudott olyan munkásságot folytatni, amilyent közönségünk elvárhatott volna. Erőnk nagy részét e jogvi-

szony tisztázásáért folytatott jórészt meddő harc, újra meg újra kezdett magyarázatok, küldöttségek emésztették fel. Sőt, amint már beszédem kezdetén kijelentettem, még azért is hálásnak érezzük magunkat, hogy vándorgyűlésünk megtartására engedélyt kaptunk.

De hála az isteni gondviselésnek, hogy együtt lehetünk. Hála Marosvásárhely város közönségének, hogy létezésünk kezdetén megmutatót áldozatos jóságát megismételte 1906-ban vándorgyűlésünk befo-gadásakor s most újból megnyitotta előttünk kapuit és ajtait. A nemes város hű volt multjához, hű az Erdélyi Múzeumhoz és az Egyesülethez, s remélem, hogy mostani gyűlésünk a tudományak, a népmíveltségnek, a haladásnak teendő szolgálataival némileg viszonzni fogja a nagy szívességet és hozzájárul egy új adattal a város szép és dicsőséges történelméhez.

Újból üdvözlöm a nagyérdemű hallgatóságot, a városi rendező bizottságot, tagtársainkat és ezzel vándorgyűlésünket megnyitom.

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület marosvásárhelyi vándorgyűlésének története.

A sok viszontagság ellenére is saját erejéből megújhódott E. M. E. ez évben sokat ígérő jelekkel adta tanúbizonyságát önmagáralálásának és cáfolatát a kishitűek és rosszindulatuak beállításának. Folyóirata életrekeltesén kívül az Egyesület ez évi legjelentősebb megnyilvánulása a vándorgyűlés volt.

Az 1913-ban tartott tordai vándorgyűlés után tizenhat éves szünet állott be a vándorgyűlések rendezésében. A közbejött világháború és a bekövetkezett imperiumváltozás elsősorban anyagiak hiánya miatt tette lehetetlenné ilyen működés kifejtését. Az Egyesület vezetősége azonban nem tett le a reményről, hogy az alapszabály e nagyfontosságú követelményének ismét eleget fog tehetni. Csak az anyagi lehetőségek jobbrafordulását várta, melyet a minden téren való szigorú takarékoság keresztülvitelével el is ért annyira, hogy vándorgyűlés rendezését javasolta a választmány folyó évi január 13-iki ülésén. A választmány a javaslatot elfogadta, a vándorgyűlést felvette ez évi programjába, melyet a február 2-án tartott közgyűlés is jóváhagyott.

A vezetőség kezdetben valamelyik távolabbi városra gondolt, hogy az E. M. E. kultúrtevékenysége iránt oly helyen is érdeklődést keltsen, mely az imperiumváltozás előtt természetszerűleg kiesett az E. M. E. tevékenységi körletéből. A mai nehéz gazdasági helyzet azonban kényszerítette a választmányt, hogy előbbi tervét feladja. A siker érdekében ugyanis nem volt tanácsos az Egyesület tagjait nagyobb

anyagi megterheletésnek kitenni. Így született meg a gondolat, hogy ismét annak a városnak vendégszeretét fogjuk kérni, amely 1906-ban az E. M. E. nagyobb újjászervezkedése után is először látta vendégül vándorgyűlésező Egyesületünket.

A székely főváros lelkes magyarságához fűzött reményünkben nem is csalatkoztunk. Miután a választmány június 30-iki ülésén véglegesen megállapította a vándorgyűlés idejét és programját, s miután a tartományi igazgatóságtól sikerült megszerezni a vándorgyűlés engedélyét, melynek kiadását dr. Moldován Valér miniszter úr személyes közbelépésének köszönhetjük, a felkért marosvásárhelyi előkészítő bizottság derek és szívesen vállalt munkát végzett. A bizottság élén álló dr. Ferencz Mihály Zsigmond ügyvéd mellett egyforma buzgalommal vették ki részüket a rendezés sok fáradozást kívánó munkájában dr. Czakó Lajos szanatóriumi igazgató, Halmágyi János unit. esperes, Jaros Béla apátplébános, Lóky Jenő róm. kath. főgimn. igazgató, dr. Nagy Endre ref. koll. igazgató, Sényi László hírlapíró, Spániel Vince tanár, gr. Teleki Domokos, gróf Toldalaghy József, Tóthfalussy József ref. lelkész és még igen sokan. Az orvosi szakosztály érdekében különösen elismerésre méltó tevékenységet fejtett ki Gyalui Zsigmond gyógyszerész.

Az augusztus 27-én déli 12 óra 30 perckor induló vonattal Kolozsvárról egy egész III. osztályú kocsit kitevő társaság indult a vándorgyűlésre, élükön az ősz unitárius püspökkel, dr. Boros Györggyel, mint választmányunk legrégebbi tagjával, kit a választmány a vándorgyűlés elnökéül kért fel. A társaságban nagy számban voltak nők is. Szép számban csatlakoztak a társasághoz a Szamosvölgyéből érkező tagok és vendégek. Impozáns jeelenség volt az E. M. E. jelvényét viselő társaság fogadása a marosvásárhelyi állomáson. A nagyszámú fogadó bizottság nevében dr. Agyagágy Károly alkalmi ódában üdvözölte az érkezetteket. A vándorgyűlési elnök meghatottan mondott köszönetet a meleg fogadtatásért. Ezután a fogadó bizottság mindenkinek megadta elszállásolási címét. Este a Tornakert helyiségében ismerkedési est volt, amelyen Marosvásárhely magyar intelligenciájának színe-java részt vett.

Augusztus 28-án délelőtt 11 órakor volt a városháza közgyűlési termében a vándorgyűlés díszközgyűlése. Az Egyesület tagjai és az érdeklődők zsúfolásig megtöltötték a nagy befogadóképességű gyönyörű közgyűlési termet. Az érdeklődők között kb. 100, messze vidékről jött vendég emelte a díszközgyűlés külső hatását. Egyesületünk vándorgyűlésének kulturális hatása felbecsülhetetlenül növekedett az által, hogy az E. M. E. törekvéseiről s nagyértékű előadásairól a vendégek hírt vittek Erdély legkülönbözőbb helyeire.

Dr. Boros György elnök mélyenszántó értekezésben ismertette az E. M. E. megalakulásának küzdelmeit, történetét és hivatását.

A nagy tetszéssel fogadott felolvasás után dr. Kántor Lajos titkár előterjesztést tett Ófelsége a király, a miniszterelnök, a vallás- és közoktatásügyi miniszter és dr. Moldován Valér tartományi igazgató üdvözlésére.

Az üdvözlő táviratok szövege a következő volt:

Ófelsége kabinetirodájának, Bukarest.

Kérjük, kegyeskedjék tolmácsolni Ófelségének, a Királynak, az Erdélyi Múzeum-Egyesület Marosvásárhelyt tartott vándorgyűlése hódolatát. Adjon az Isten Ófelségének hosszú, boldog és szerencsés életet. Adja Isten, hogy Ófelsége uralkodása a tudomány előbbrevitelének és terjesztésének pártfogásával, melynek szolgálatában Egyesületünk is áll, az ország összlakóinak javára legyen.

Maniu miniszterelnök úrnak, Bukarest.

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület marosvásárhelyi vándorgyűlése Önnek, Miniszterelnök Úr, tiszteletteljes üdvözlését küldi. Az Erdélyi Múzeum-Egyesület, mint hetvenegy éves magyar tudományos és társadalmi egyesület, egyetlen célt követ: a tudománynak anyanyelvükön való előbbrevitelét és terjesztését, így tehát az ország általános kultúrájának emelését. Tiszteletteljesen kérjük, kegyeskedjék segíteni, hogy a kulturális működés akadályai elháríttatván, Egyesületünk törvényes jogai elismertessenek.

Costachescu vallás- és közoktatásügyi miniszter úrnak, Bukarest.

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület Marosvásárhelyt tartott vándorgyűlése tiszteletteljesen üdvözlöi Önt, Miniszter Úr. A tudománynak magyar nyelven való előbbrevitelével és terjesztésével Egyesületünk az ország általános kultúráját viszi előbbre. Tisztelettel kérjük, kegyeskedjék az Erdélyi Múzeum-Egyesület törvényes igényeit megoldani, hogy teljes erejével dolgozhassék az összes polgárok javán.

Dr. Moldovan Valér tartomány-igazgató úrnak, Kolozsvár.

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület marosvásárhelyi vándorgyűlése tiszteletteljes üdvözlését és hálás köszönetét küldi Önnek, Miniszter Úr, ama jóakaró megértésért, melyet több ízben kegyeskedett az Erdélyi Múzeum-Egyesülettel szemben tanúsítani. Kérjük, kegyeskedjék a tudomány terjesztésének érdekében és az ország általános kultúrájának javára, amely cél Egyesületünk előtt lebeg, e jóakaratot megőrizni. Kérjük, kegyeskedjék az Erdélyi Múzeum-Egyesület törvényes igényeinek megoldásában minket segíteni.

A javaslatot a díszközgyűlés osztatlan helyesléssel fogadta és Ófelségét lelkesen élienezte.

Az Egyesület titkára köszönetet mondva a marosvásárhelyi előkészítő-bizottság lelkes munkájáért, mellyel tanújelét adta az E. M. E. törekvései és hivatása átérzésének, indítványt tett, hogy dr. Ferencz Mihály Zsigmond ügyvéd, mint az előkészítő bizottság elnöke, a vándorgyűlés tiszteletbeli elnökévé választassék, amit a díszközgyűlés egyhangú ovációval fogadott. Dr. Ferencz Mihály Zsigmond elfoglalta a számára fenntartott díszhelyet a vándorgyűlés elnöke mellett.

Majd az *üdvözlések* hosszú sora következett.

Dr. Ferencz Mihály Zsigmond a vándorgyűlést előkészítő bizottság és az ősi marosszéki ref. egyházmegye nevében mondott köszönetet és üdvözölte az E. M. E.-t, hogy vándorgyűlését Marosvásárhelyt rendezte meg. Az emberiség — úgymond — a tudománytól várja az általános kultúra emelkedésével a világnézeti különbségek kiegyenlítődsét. Az E. M. E. a tudomány harcosa s üdítő harmatot hoz a meglankadt lelkekre.

Sziogyártó Gábor a városi tanács megbízásából és annak nevében üdvözli a vándorgyűlést. Az emberiség életében — mondja — két erő jelenti a haladást: a gazdasági munka és a kultúrtevékenység. A gazdasági munka nagy eredményt érhet el, de szembeállíthatja nemcsak az egyéneket, hanem az államokat is és nagy rombolást idézhet elő. Ekkor jelenik meg a kultúrmunka, mint a fehér rózsa, s békét igyekszik hozni a lelkekbe, helyreállítja a megingott rendet. Mint ilyen kultúrmunkát végző egyesületet üdvözli az E. M. E.-t a városi tanács nevében.

A marosvásárhelyi kisebbségi egyházak nevében *Tóthfalussy József ref. lelkész* üdvözli vándorgyűlése alkalmából az E. M. E. kiküldötteit. A kisebbségi felekezetek lelkületét akarja dokumentálni és a történelmi múlt szellemét kívánja idézni. „Az E. M. E.-t az a szent tűz hozta létre, mely gróf Mikó Imre lelkét hevítette. E szent tűz érintse meg mindazok lelkét, kik a kultúra terjedésétől várják a boldogulást.“

A marosvásárhelyi összes keresztény nőszövetségek és jótékony egyletek nevében *dr. Ferencz Mihály Zsigmondné, a Kemény Zsigmond-Társaság* nevében *Tróznér Lajos* alelnök, *a marosvásárhelyi magyar sajtó* nevében *Sebestyén László* hírlapíró, *a marosvásárhelyi ref. koll.* nevében *dr. Nagy Endre* igazgató, *a Teleki-théka* nevében *Gulyás Károly, a marosvásárhelyi Kaszinó és Torna-Egylet* nevében *dr. Csiky Kálmán* üdvözlők az E. M. E.-t és kiküldötteit s meleg szavakkal mondanak köszönetet az E. M. E. vezetőségének, hogy a vándorgyűlést Marosvásárhelyt rendezte.

Titkár felolvassa a Debreceni Tisza István-Egyetem testvéri szeretettel küldött üdvözlő táviratát és Ugron István levelét, melyben kiminti távollétét. minthogy közügyekben Genfben kellett mennie: lélekben azonban a vándorgyűléssel van s a legszebb erkölcsi sikert kívánja.

A díszközgyűlés minden szónokot lelkes éljenzéssel honorál. Az üdvözlésekre *dr. Boros György* elnök válaszolt. Elnézést kért, hogy az idő rövidségére való tekintettel az összes üdvözlésekre egyszerre válaszol. „Ha nem is lenne más eredménye a marosvásárhelyi vándorgyűlésnek, — mondja válaszában — a különböző kulturális intézmények kiküldöttei részéről elhangzott meleg szavak azt mutatják, hogy érdekes volt idejönni... Az E. M. E. mindeme egyesületeket és intézményeket testvéreinek tekinti s a vándorgyűlés kiküldöttei megerősödvé térnek vissza, erőt nyertek, hogy a rájuk bízott felelősséget elődeikhez híven hordozzák.“

Ezek után *dr. Tavaszy Sándor*, a Bölcsészeti-, nyelv- és történet-tudományi szakosztály elnöke, olvasta fel értékes, mindvégig lebilincselő szép tanulmányát „Magyar tudományos törekvések Erdélyben“ címmel. A hallgatóság kitörő tetszéssel ünnepelte a kiváló előadót.

Az elnök berekesztő szavai után szép számban vonultunk ki a református temetőbe a két Bólyai egymás mellett lévő sírjához, ahol Dóczy Ferenc nagyenyedi ref. kollégiumi tanár megható szavakkal emlékezett meg a két nagy magyar tudósról és sírjukra helyezte az E. M. E. két babérkoszorúját, melyeken a következő felirat állott: „A tudomány halhatatlanjának — az Erdélyi Múzeum-Egyesület.”

Augusztus 28-án este 9 órakor a Kultúrpalota nagy termében nagyszámú és díszes közönség jelenlétében a marosvásárhelyiek koncertet rendeztek az E. M. E. tiszteletére és javára a következő műsorral:

1. Händel—Halvorsen: Passacaglia. Duett.
Violin: Haják Károly hegedűművész.
Cello: Kozma Géza gordonkaművész.
2. Halévy: Zsidó nő.
Strauss R.: Ständchen.
Énekelte Köllőné Vojtekovits Olga.
3. Dvorak: Vonósnégyes. F-dur Op. 96.
Violin I. Haják Károly, violin II. Haják Sárka, viola Niculescu Mihály, cello: Marthy Pál.
4. Tartini: Variation.
Kreisler: Caprice Viennois.
Hubay: Hejre Kati.
Violin solo: Haják Károly hegedűművész.
5. Fráter-dalok:
 - a) Fráter—Haják: Elmentem ablakod alatt...
Előadta a Református Dalárda férfikara.
 - b) Fráter—Haják: Azt beszél a faluban...
Előadta a Református Dalárda vegyeskara.
Zongoránál volt: Dr. Láni Oszkár.

A művészi est minden számát a közönség tapsviharral jutalmazta, újrázni, sőt ráadásokat is kellett adniok a művészeknek.

*

A Bölcsélet-, nyelv- és történettudományi és a Természettudományi Szakosztályok összes előadásait, valamint az Orvostudományi szakosztály népszerűsítő előadásait időrendben úgy osztottuk be, hogy össze ne ütközzenek, hanem az érdeklődők mindegyiket akadálytalanul hallgathassák. Az Orvostudományi Szakosztály nagyszámú előadására való tekintettel szakelőadásait kénytelen volt már augusztus 28-án a díszközgyűlés előtt megkezdeni, míg a másik két szakosztály rendszeres előadásait augusztus 29.-én és 30.-án tartotta.

A Bölcsészlet-, nyelv- és történettudományi szakosztály a következő előadásokat tartotta:

Aug. 29.-én d. e. 9 órakor: *Gróf Teleki Domokos*, A marosvásárhelyi gróf Teleki-théka.

Aug. 29.-én d. e. 10 órakor: *Dr. Biró Vencel*, Erdély pénzügyei a gubernium első éveiben.

Aug. 29.-én d. u. 6 órakor: *Dr. Csüry Bálint*, Aggodalmak nyelvünk épsége körül. (Népszerű előadás.)

Aug. 30.-án d. e. 11 órakor: *Dr. Gál Kelemen*, A demokratikus nevelés.

Aug. 30.-án d. e. 12 órakor: *Gyallay-Pap Domokos*, Az iskolán kívüli népnevelés.

A *Természettudományi szakosztály* hirdetett előadásai közül, sajnos, a Bányai János és dr. Boga Lajos előadásai az előadók külföldön tartózkodása miatt elmaradtak. Így a szakosztály csak a következő előadásokat tartotta:

Aug. 29.-én d. e. 11 órakor: *Dr. Szádeczky K. Gyula*, Erdély különös helyzete és szerepe a föld testén.

Aug. 30.-án d. e. 9 órakor: *Dr. Tulogy János*, Kolozsvár környékének morfológiai kialakulása.

Aug. 30.-án d. u. 6 órakor: *Dr. Balogh Ernő*, A világ vége (népszerű előadás).

Az *Orvostudományi Szakosztály* vándorgyűlési szereplése a körülmények hatása alatt dicséretre méltóan kiszélesült s csaknem orvostudományi kongresszussá nőtte ki magát. A kérdés historikumához tartozik, hogy az Orvostudományi Szakosztály 1930 július havának első felére magyarországi hírneves orvostanárok előadásaival orvosi továbbképző tanfolyam rendezését tervezte. Ilyen tanfolyam szükségességét erdélyi magyar orvostársadalmunk már régóta érzi, tekintettel arra, hogy orvosaink kiszorulván az egyetemről, csak kivételesen vannak közülük egyesek abban a helyzetben, hogy külföldi tanulmányutakkal vagy laboratóriumi munkássággal tudják a klinikai gyakorlat hiányát részben pótolni s magukat az orvostudomány mai színvonalán tartani. A Szakosztály említett tervét az Egyesület választmányi ülése elé, majd a közgyűlés elé terjesztette. Mindkét fórum jóváhagyólag tudomásul vette e szándékot. A Szakosztály tehát hozzáfogott az előkészületekhez. Az előadásokra felkért orvostanárok készséggel vállalták az előadásokat. Azonban váratlanul kiderült, hogy ilyen tanfolyam tartása elháríthatatlan akadályokba ütközik. Önként adódott tehát, hogy a szakosztály a vándorgyűlés keretében igyekezett a kérdést tőle telhetőleg megoldani. Az előadók ilyen körülmények között természetesen csak hazai kisebbségi orvosaink közül kerültek ki. Ha az előadások természetszerűleg általában nem hozhatták azt az eredményt orvosaink számára, mit a tervezett továbbképző tanfolyamon európai hírű orvostanároktól nyerhettek volna, az a lelkes odaadás, mellyel orvosaink az ügy mellé állottak, felemelő érzéssel töltötte el az embert. Mindenki tudása legjavát igyekezett a köz kincsévé tenni. Sok nívós előadást hallottunk s köztük néhányat, melyek bármely egyetemnek díszet hoznának. Az egyetemi katedrán volt orvosprofesszorainkon kívül sok fiatalabb orvosunk is meglepően imponáló szaktudást mutatott.

A szakosztály a következő népszerű előadásokat tartotta:

Aug. 29.-én d. u. 7 órakor: *Dr. Szigethy Imre*, A tuberkulózisról.

Aug. 30.-án d. u. 8 órakor: *Dr. Veress Ferenc*, A nő és a sport (csak nők számára).

Szakelőadások a következők voltak:

Aug. 28.-án délután, az I. tudományos ülésen:

Dr. Jancsó Ödön: Skarlátvédőoltások az iskola-orvosi gyakorlatban. Hozzászólott dr. Szigethy Imre.

Dr. Porsche Ferenc, Az idegrendszeri lues korai diagnózisa s legújabb gyógy módjai. Az előadó igazolt távolléte miatt az értekezést dr. Koronka István olvasta fel. Hozzászóltak: Dr. Elekes Miklós, dr. Veress Ferenc, dr. Szentmiklóssy Ödön és dr. Schmidt Béla.

Dr. Elekes Miklós, Az autonom idegrendszer kérdésének mai állása.

Dr. Szedlák Ödön, A mindennapi orvosgyakorlat psychotherápiája.

Dr. Blatt Miklós, Az ophtalmologia modern kérdései és heroikus eredményei. Hozzászóltak: Dr. Koleszár László és dr. Fekete Samu, zárszó jogán dr. Blatt Miklós.

Dr. Ujhelyi József, Prostata hyperteraphia és diverticulum. Hozzászóltak: Dr. Gergely József és dr. Veress Ferenc, zárszó jogán dr. Ujhelyi József.

Dr. Veress Ferenc, Varixkezelés. Hozzászóltak: Dr. Czakó József, dr. Hüttl Lajos, dr. Ujhelyi József, dr. Koleszár László és zárszó jogán dr. Veress Ferenc.

Dr. Koleszár László, Tonsillaprobléma.

II. szakülés előadásai aug. 29.-én délelőtt 9-től d. u. 2 óráig:

Dr. Steiner Pál, A vesesebészet újabb haladásáról. Hozzászóltak: Dr. Ujhelyi József, dr. Weisz Fülöp, dr. Herschkovits I. és zárszó jogán dr. Steiner Pál.

Dr. Ujhelyi József, Mikor kell a vesekövet műtételeg eltávolítani? Hozzászóltak: Dr. Steiner Pál, dr. Koleszár László és zárszó jogán dr. Ujhelyi József.

Dr. Gyergyay Árpád, A fülkürt működésének vizsgálási módja. Hozzászóltak: Dr. Koleszár László, dr. Blatt Miklós és zárszó jogán dr. Gyergyay Árpád.

Dr. Veress Ferenc, A kozmetika legújabb irányai. Hozzászólott dr. Blatt Miklós.

Dr. Koleszár László, A gégerák műtéti kezeléséről (saját operált esetei kapcsán beteg-bemutatással). Hozzászóltak: Dr. Gruber F., dr. Gyergyay Á. és zárszó jogán dr. Koleszár L.

Dr. Koleszár László, A vértranszfúzióról. Hozzászólott dr. Weisz Fülöp.

Dr. Török Imre, Ritka lelet és atypikus tünetek vakbélgyulladással kapcsolatosan (készítmények bemutatásával). Hozzászólott dr. Szilágyi János.

III. szakülés aug. 29.én d. u. 1/2-től 10 óráig:

Dr. Török Imre, A csonttörések modern kezelése.

Dr. Burger Dezső (vendég): Az élesztő szerepe az orvoslásban. Hozzászóltak: Dr. Schmidt Béla, dr. Stern Vilmos.

Dr. Walter Leó, Tanulmány egy új mikrobiológiai felfogás kialakulásához.

Dr. Friedmann I., A hypertoniás magas vérnyomás csoportjába tartozó betegségek újabb kórismertéről és gyógyításáról. Hozzászóltak: Dr. Traub Vilmos és dr. Koleszár László, a zárszó jogán dr. Friedmann I.

Dr. Stern Vilmos, A belső secretioról, különösebb tekintettel a hypophysisre. Hozzászóltak: Dr. Koleszár és dr. Kállay.

Dr. Márkos György, A skarláttan mai állása. Hozzászóltak: Dr. Stern Vilmos, dr. Leitner Fülöp és dr. Kállay.

Dr. Traub Vilmos, Az elektrokardiografiáról.

Dr. Leitner Fülöp, A szamárköhögés és kórismérése harmatologiai alapon és modern kezelése. Hozzászóltak: Dr. Kállay, dr. Márkus.

Dr. Vértés Oszkár, A terhességi toxicoziákról. Hozzászóltak: Dr. Veress Ferenc, dr. Koleszár László.

Dr. Büchler Dezső, A méhvérzések az endocria alteratiókra való tekintettel.

Dr. Simon Aladár, A méh és függelékének heveny megbetegedése. Hozzászólt: Dr. Büchler Dezső.

IV. szakülés aug. 30.-án d. e. 9-től 1/23 óráig:

Dr. Török Rezső, A röntgenvizsgálat dyagnostikai értékelése, különös tekintettel a diagnostikus tévedésekre. Hozzászóltak: Dr. Gruber, dr. Herschkovits I., dr. Schmidt.

Dr. Herskovits Izidor, A röntgenképek kritikai értékelése, különös tekintettel a diagnostikus tévedésekre. Hozzászóltak: Dr. Török Dezső, dr. Blatt Miklós, dr. Ujhelyi József, dr. Hirsch Simon, dr. Feszt György, dr. Veress Ferenc, zárszó jogán dr. Herschkovits Izidor.

Dr. Gruber F., A rádium fizikai és biológiai tulajdonságairól, gyógykezelési módjáról és gyógyjavaslatairól. Hozzászóltak: Dr. Feszt György, dr. Friedmann, dr. Herschkovits, dr. Weisz Fülöp.

Dr. Kappel Izidor, A Calmette-féle prophylactikus eljárásról.

Dr. Szigethy Imre, A tüdő tbc. pneumothoraxos és frenicotomiás kezeléséről.

Dr. Hirsch Simon, Pneumothorax és spontan-pneumothorax.

Dr. Traub Vilmos, Jakobeus-féle thoraco-caustica, oleothorax, plomb, thoraco-plastica. Hozzászólt: Dr. Koleszár László, zárszó jogán dr. Traub Vilmos.

V. szakülés aug. 30.-án d. u. 1/24-től 8 óráig.

Dr. Feszt György, Extrapulmonális tbc.

Dr. Boskovits Henrik, A gégetuberkulózisról.

Dr. Veress Ferenc, A bőrtuberkulózis.

Dr. Lebedy János, A karyon a tbc. gyógyításában. Előadó indiszpozíciója miatt értekezését dr. Szigethy Imre olvasta fel. Hozzászólt: Dr. Weisz Fülöp.

Dr. Jakobi József, Az állati száj- és körömfájás emberi vonatkozásairól. Hozzászolt: Dr. Koralek Gyula.

Dr. Goldberger Ede, A syphilis diagnostikája és therápiája.

Dr. Veress Ferenc, Fontosabb dermatovenereás kérdések gyakorlati fejtegetése.

Dr. Pártos Ervin, Bőripari megbetegedések 10 évi tapasztalatai alapján.

Dr. Elfer Aladár, A gyomorrákról.

Dr. Engelberg József, Gyomorpathológia és próbareggeli.

Kalló József mérnök (vendég).

Dr. Hüttel Lajos, Allergiás betegségek az általános orvosi gyakorlatban.

Dr. Weisz Mendel, Az anaemia perniciosa néhány esetének bemutatása.

Dr. Koronka István, A rheuma-probléma mai állása.

Dr. Farkas Imre, A basedowkór diff. diagnózisa és therápiája.

*

Augusztus 29.-én délelőtt dr. Boros György vándorgyűlési elnök címére Ófelségétől, a Királytól, a díszközgyűlésről küldött üdvözlő táviratra köszönő távirat érkezett, melynek magyar fordítása a következő:

Peles-kastély.

Ófelsége, a Király, kegyeskedett felhatalmazni, hogy az Erdélyi Múzeum-Egyesület nevében önök által kifejezett szép érzésekért Ófelsége meleg köszönését hozzam tudomásukra.

Ófelsége magántitkára:

C. Dimitrescu.

Ófelsége táviratát az Orvostudományi Szakosztály elnöke rögtön a távirat megérkezése után tudomására hozta a szakosztálynak a szakosztály népes ülésén, titkár pedig a táviratot felolvasta a Bölcsészeti-, nyelv- és történettudományi szakosztály aug. 29.-én d. u. 6 órakor a városháza közgyűlési termében tartott népszerű ülésén.

Mindkét alkalommal a hallgatóság lelkes éljenzéssel adott kifejezést Ófelségé iránti hódolatának.

A vándorgyűlés összes szakelőadásai a református kollégium helyiségeiben voltak, míg az összes szakosztályok délutáni népszerű előadásait a városháza közgyűlési termében tartották. A szíves vendéglátók fogadják ez úton is az Egyesület hálás köszönését.

Az augusztus 31.-ére tervezett gernyeszegi és szovátai kirándulás iránt az esőre fordult hűvös idő miatt nem nagy érdeklődés mutatkozott s ezért a közös kirándulás elmaradt, csupán egy kb. 25 főnyi társaság rándult ki Szovátára.

*

Egyesületünknek az impériumváltozás után rendezett eme első vándorgyűlése szinte várakozáson felül sikerült. Őszintén szólva, aggodalommal néztünk elébe, mert Egyesületünk szűkös anyagi viszonyai nem

engedik meg, hogy ilyen vándorgyűlés terheinek viselésében a szakosztályokat és tagokat az Egyesület jelentékenyebben támogathassa. Dicséretére válik azonban a szakosztályoknak és a tagoknak, hogy ilyen igényekkel nem is léptek fel, hanem egyénileg hozták meg áldozataikat a siker érdekében. Az általánosan megnyilvánult lelkesedés és érdeklődés meghozta az eredményt: hisszük, hogy aki résztvett az Erdélyi Múzeum-Egyesület marosvásárhelyi vándorgyűlésén, bizakodva tekint az Egyesület jövője elé, mert az E. M. E. hivatásának tudatában hihetetlen erőfeszítéseket tesz, hogy méltó legyen multjához.

Dr. Kántor Lajos.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

Valkai András életéhez.

Alig tudunk valami személyes dolgot Valkai András erdélyi históriás énekszerzőről, aki többek között Bonfinius nyomán 1574-ben *Az Nagysagos Bank Ban Historia*-ját is versekbe szedte. Irodalomtörténeti érdeme, hogy e világhírű tárgyat először foglalta költői formába, így a Katona-centenárium őt is némi figyelemben részesítette (L. Erdős Károly szövegkiadását, Bp. 1930). Szorgalmas versíró volt. Nevével a régi magyar irodalomban még többször találkozunk. De csak a nevével, mert arról, hogy ki és mi volt, ma sem tud semmi közelebbit mondani az irodalomtörténet. Kénytelen bizonytalan sejdítésekre szorítkozni, valahányszor neve előkerül vagy irodalmi működése méltatást kíván. Szabó Károly csupán annyit állapított meg róla, hogy valószínűleg unitárius lehetett (RMK. 48. l.), de Dézsi Lajos szerint ez nem bizonyos, sőt vitatható feltevés (*Tinódi Sebestyén*, Bp. 1912. 176. l.). A XVIII. században élt Rettegi György erdélyi emlékiró azt jegyezte fel róla, hogy tabulae assessor volt (Hazánk I. 1884. EPhK. 1886. 549. l.), de állítása megerősítő adatra s kellő hitelre sem talált. Utalni lehet irodalmunk legújabb tudományos rendszerezésére, Pintér Jenő *Magyar Irodalomtörténetére* (Bp. 1930. II. 330. l.), ahol Valkai András úgy szerepel, mint az egyik kolozs-megyei kalotaszegi község unitárius papja. Való igaz, hogy „Kalota hauasa töueben“ lakott s a „Nemes Kalotaszeg tartományban“ írta verseit. Lakóhelyét s a lelkét marcangoló gyakori bűbánatát majdnem mindenik munkájában emlegeti.

Nem is oklevelekből, hanem egy régi könyvből tudunk meg róla valamit, biznyságául annak, hogy irodalomtörténeti forráskutatásainkban a megfakult kézirati könyvbejegyzéseket is érdemes figyelemben részesíteni.

A kolozsvári róm. kath. főgimnázium XVI. századi eredetre visszanyúló Lyceum-Könyvtára 77. D. l. a-d. sz. a. egy érdekes latin nyelvű kolligátumot őriz. Egykorú kötése négy nevezetes és sokáig népszerű római történelmet foglal egybe: a Hadrianus korában élt Lucius Florusnak Rómában dicső tetteit tartalmazó Epitomáját (*Bellorum Romanorum Epitomes libri quattuor*. Viennae, 1518), Sextus Rufus iskolai célokra készült római kompendiumát (*De tribus Romanorum imperandi generibus*. Viennae, 1519), Flavius Eutropius 10 könyvből álló római históriáját (*De gestis Romani populi*. 1510) és a Pompeius Trogus 44 könyvre terjedő egytetemes történelméből készült M. J. Justinus-féle kivonatot (*Justini nobilissimi historici in Trogum Pompeium libri quadraginta quattuor*. Viennae, 1517). A könyvlapok széle és a könyvtábla belső oldala tele van egykorú bejegyzésekkel. Ezekből megtudjuk, hogy első valószínű tulajdonosa — az egyébként előttünk ismeretlen — Szentpály Menyhért volt („Liber Melchioris Zentpaly“), aki 1562-ben halt meg Gyulafehérvárt („obyit Albae Juliae Anno 1562“). Ez az érte-

sítés magától Valkai Andrástól származik, aki jellegzetes szép betűivel 1563-ban írta be nevét először a könyvbe. Úgy látszik, hogy Valkai Szentpály halála után mindjárt birtokába vette a könyvet s két évtizedig szorgalmasan forgatta, minthogy klasszikus műveltségű és a történelem iránt különösen érdeklődő ember volt. Évszámmal keltezett bejegyzése még több van a könyvben (1571, 1577), a legutolsó 1584-ből való. Ennek az a jelentősége, hogy az 1579-ben írt Andoinus és Alboinus históriájával, amikor „elméje forgott nagy soc gondokban“, megszakad Valkai irodalmi működése s teljesen eltűnik szemünk elől. 1584-ben tehát még élt, de állandóan és kedvvel forgatott könyvében névaláírásával többé nem találkozunk. Így valószínűnek látszik az a feltevés, hogy a 80-as évek közepe táján — talán éppen az 1586-iki pestisjárványban — dőlhetett ki az élők sorából.

Könyvének sorsa azonban tovább is figyelemmel kísérhető. Bizonyos, hogy többé nem akadt Valkaihoz hasonló szorgalmas forgatóra, aki sokat sejtető bejegyzéseiből észrevehetőleg még tépelődő gondjait is megosztotta ezekkel a lapokkal. A XVII. századból két beírás jelzi a további nyomokat. Az egyik arról értesít, hogy Mikola László 1680 július 26-án a kolozsvári kongregációnak ajándékozta a könyvet („Donavit Congregationi Kath. Angelorum Reginae Ladislaus Mikola A: D: 1680. Die 26 July“). Ha figyelembe vesszük a Valkai- és a Mikola-család rokoni kapcsolatait, nem szükséges sokat kutatnunk az utakat, amelyeken Valkaink könyve Mikola-tulajdonba jutott. A tizenöt éves diák, családjának legutolsó sarja (1655—1742), aki később törvényszéki ülnök lett s a magyar genealogiai irodalomban is úttörő érdemeket szerzett, bizonyára háláját akarta vele kifejezni a kolozsvári jezsuita kollégium iránt, ahol tanulmányait végezte. Valkai könyvének címlapjára a jezsuiták rá is vezették a tulajdonjogot („Domus Patrum Monasteriensium 1681“) s ettől kezdve a mai napig könyvtári kezelés viseli gondját.

E több mint négyszázéves multú könyv történetének felsorolt mozzanatai magyar műveltségtörténeti szempontból sem érdektelenek. Mégis benne Valkai személye vonja magára leginkább figyelmünket. A könyv minden lapján keze nyomát látjuk s egyszerre mintha oszladoznék az ismeretlen alakjára boruló homály. Útbaigazító gondos lapszéli jegyzetekkel látta el, hogy használatát megkönnyítse. Különösen a népszerű Justinust tanulmányozta alaposan végig. Latin nyelven kivonatolta az egész munkát, néhol még kritikai megjegyzéseket is fűzött hozzá. Egy helyen annak a véleménynek ad kifejezést, hogy a parthusok és a magyarok valaha ugyanazt a nyelvet beszélték. Majd Vergiliusból és Senecaból vett idézeteket ír a könyvtáblára s egy egész oldalon sorolja fel a görög-római mondákból és történelemből ismert igaz barátság képviselőit (Damon és Pythias, Orestes és Pylades stb.), megjegyezve, hogy ismer két erdélyi nemes embert is, kik a barátság jogán minden vagyonukat közösnek tekintik. Olvasás közben latin epigrammákat jegyezgetett a lapszélekre. Ezekből kitűnik, hogy sokat foglalkozott a halál gondolatával s igen megvető véleménye volt a nőkről. Akár tőle származnak, akár kiírta őket valahonnan, jellemzőek arra a lelki indítekra, amely e sorokat papírra vetette. E vontkozásokat a költői képzelet színes képekké kapcsolhatná össze. Az a benyomása az embernek, mintha nem egészen a véletlenül múlt volna, hogy figyelmét Bonfiniusból éppen Bánk bán családi tragédiája kapta meg.

De találunk a könyvben egy olyan pozitív adatot is, amely Valkai András ismeretlen személyét hozza közelebb hozzánk. A könyv első lapjára 1573-ban a tulajdonjogát jelző következő bejegyzést tette: *Sum liber Andrae Valkay Jurati Assessoris Sedis Judiciariae Principis Transsilvaniae 1573*. Ez a minden kétségen kívül álló sajátkezű bejegyzés megerősíti Rettegi György jól-értelmesen nyugvó adatát, amely szintén arra utal, hogy Valkai András a fejedelmi ítélőszék tagja volt. Nem pap, nem tanító, mint a század énekszerzőinek legnagyobb része, hanem előkelő, tehető, tekintélyes, művelt, sokat olvasott, törvénytudó ember, aki az ország igazságügyeinek intézésében is szerephez jutott. Nem hiába, hogy Justinus könyvében is különös figyelemmel olvasta a görög és római törvényhozásra vonatkozó részleteket s emlékeztetőül a könyvtáblára is feljegyezte azt a helyet, ahol Lykurgos törvényeit megkeresheti.

Ebből a könyvből s benne a szépen, gondosan vezetett kézírásból Valkai Andrásnak, a közügyekkel s az irodalommal is foglalkozó régi magyar művelt táblabírónak, alakja lép elénk s határozottabb körvonalakkal kér helyet az irodalomtörténet lapjain.

György Lajos.

Gyermekgyilkos nők népballadánkban.

Eltévelyedett leányok marcangolják lelküket a gyilkosság szörnyű gondolatával, s próbálják egy rettenetes bűnnel eltüntetni hamis vágányra tévedt családi életük bűnének jelképét, az ártatlan gyermeket, a társadalom berozsdásodott előitélete elől, azonban gyakran fellebben a saisi fátyol: nem maradnak titokban ezek a bűnök. A kriminálisták kimutatása szerint gyermekgyilkosságokat többnyire korlátolt, ügyetlen vidéki leányok követnek el, s indító okuk vagy a szeméreméret, vagy a hipokrita erkölcsi felfogástól való félelem.¹ Gyermekgyilkosság városi leányoknál, akik szabadabb erkölcsi légkörben élnek, vagy olyanoknál, akik kiesapongó életmódot folytatnak, nagyon ritkán fordul elő. A gyermekgyilkosságok tehát nem lehetnek az erkölcsi élet fokmérői, bár a tapasztalat azt mutatja, hogy azok az államok, ahol csekély a törvénytelen születésű gyermekek száma, a gyermekgyilkosság által legsúlyosabban terhelt helyek sorába tartoznak.² Magyarországon évek hosszú során keresztül 50—70 között váltakozott a gyermekgyilkosok száma, akik közül 5—15 volt budapesti.³ Az 1895. év statisztikája szerint 72 gyermekgyilkosság történt, s ez nemzetiségek szerint a következőképpen oszlott meg: Magyarlakta területen 36 (Dunántúl 9, Palóc-föld 9, Alföld 18, Székelyföld — eset), míg tót vidéken 24, román vidéken

¹ Földes Béla: *Statisztikai előadások*. Bp. 1904. 99—100. l.

² Hoegel: *Die Straffälligkeit des Weibes*. Archiv f. kr. anthr. V. 231.

³ Irk Albert: *Kriminologia*. Bp. 1912. I. 293. l.

8, orosz vidéken 3, szerb vidéken 1, német vidéken — eset volt.⁴ Ezek a számok mindenesetre jellemzőek az egyes nemzetiségek által sűrűbben lakott területekre, azonban fentemlített okok miatt belőlük ezen vidékek erkölcsére mélyebb következtetéseket nem vonhatunk le.⁵

Ez a tragikus, ez a lélek mélyéből fakadó bűn kiválóan alkalmas a költői feldolgozásra,⁶ s természetes, hogy ennek a típikusan „vidéki“ bűnnek népköltészetünkben is maradandó nyoma van. A nép szívesen beszél egyhangú életének kimagasló eseményeiről, „szenzációiról“, részletekig boncolgatja, elemzi, szokatlan csemegeként megrágja a fantáziáját felizgató eseményt. Valahol nóta is terem, s míg az emberek emlékezete őrzi az eseményt, el-eldalolgatnak róla.

Népballadáinknak a gyermekgyilkos anya típusáról szóló variánsaiban a következő események vannak megénekelve: a) A leány festi magát, szeretője nem veszi el. b) Aigner Lajos szerint ennek a résznek értelme az, hogy a lány „kimegy az erdőbe, hol gyermeket szül, és azt meg is öli.“⁷ A róla szóló versszak majd minden variánsban a következő:

*Bereg Náni kiment az erdőre,
Lefeküdt a tölgyfa hűvösébe,
Hármat-négyet kiáltottam neki:
Kelj fel Náni, meglát itt valaki.*

c) Olyan szilaj, hogy a vásárban három peracet kilenc felé tör. d) Kocsmában fogják el. e) Bort fizet. f) Almát ad a zsandároknak, de nem lehet menekülni. g) Vasraverve viszik a tömlőbe. h) A szeretője szomorúan nézi. i) Vallatják, hogy hova tette gyermekeit. j) Rendesen ezt feleli:

*Egyet tettem diófa tövébe,
Kettőt pedig Tisza közepébe.
Negyediknek is gyilkosa leszek,
Úgy is tudom, örökös rab leszek.*

k) Ruhája (pántlikája, szoknyája), l) cipője megakad a tömlőrostélyban s őret kéri kiakasztására. m) Közeledni próbál hozzá. n) Ő azonban visszautasítja: meg akar javulni. o) Kinéz a tömlő rostélyán: gyermeke jut eszébe. p) Pántlikáját elteszi gyermeke számára. r) Talán kiszabadul. s) Viszik a vesztőhelyre. t) Szeretőjét megátkozza. u) Sírját készítik.

Az egyes variánsok bibliographiája a következő:

Berek Náni. (1). Szabolcsmegyei. Először Arany János *Kossoruja* kö-

⁴ Balogh Pál: *A népfajok Magyarországon.* Bp. 1902.

⁵ Kölcsey is azt mondja (*Beszéd gyermekgyilk. ügyében*): „És mit kell mondanunk, ha meggondoljuk, miképen az iszonyú bűnre — saját gyermekét meggyilkolni — többször és inkább tántorodhatik oly személy, ki az erkölcsiség érzelmét még nem vesztette el, mint olyan, ki minden szép és jó iránt megtompulva, az erkölcsi vesztetség legelső lépcsőjéig jutott.“ Munkái, IV. 17. l.

⁶ Legtragikusabb Goethe Faustjában a gyermekgyilkos Margarete.

⁷ *A magyar népdalról.* Bp. 1872. 29. l.

zölte (1865. I. 401—402. l.) a feljegyző neve nélkül. Ugyanez a variáns megjelent a MNGy. I. 222—224. l. Varró Sándor gyűjtése gyanánt. A 4—5, 7. vsz. becsúszott katonanóta (V. ö. Ethn. 17:239. és MNGy. I. 86. sz.). Ennek kivételével megvannak benne az a, b, c, g, e, k, p, o motívumok lírai részek kíséretében. Érdekes a 13. versszak:

*Bereg Náni, nem fáj-e a szíved
Gyermekedet hogy elveszítetted?
„Fáj a bizon, csak hogy meg nem hasad...
Hej a rózsám Csehországban mulat.“*

Az utolsó sor más variánsokban (10, 16, 19, 23. sz.) nincs meg. Helyette: Holtig zörgetem érte a vasat. (2). Sáros-magyar-berkesi. Kanyaró Ferenc gyűjtése (Ethn. 17:240.). b, e, d, h, p. Kerek egészként hat. (3). Várfalvai (Torda-Aranyos m.). Kanyaró F. gyűjtése (Ethn. 17:240.). b, e, c, f, h, p, r.

Böröcz Náni. (4). Egyházaskéri. (Kálmány: *Szeged népe.* III. 202—203 l.) b, e, s, t. Laza összefüggés a vsz.-ok között.

Hamus Julesa. (5). Hosszúhátai. (Kálmány: *Szeged népe.* III. 202. l.) b, d, i, j.

Hornyák Mari. (6). Felnépi. (Palotásy Gyula: *A legszebb 101 magyar népdal.* Bp. I. 51. l.) Dallammal. Kerekített szöveg: b, d, h, p, k, m.

Kontér Teczsa. (7). Padéi. (Kálmány: *Szeged n.* II. 178. l.) Szeretője neve Bóka Jóska. Töredékes, alföldi közhelyekből összerótt variáns. Vö. 4. sz. variánsal.

Pásztői Örszi. (8). Pécskai. (Kálmány: *Koszoruk.* I. 30—31. l. 10. sz.) r (változtatással), b, i, h (változtatással: a férfit, Tuzok Jóskát, kísérik). Zavaros.

Smidég kontesz. (9). Török-becsei. (Kálmány: *Szeged n.* II. 178—179. l.) Homályos; közhelyekből összerótt. Csak a p motívum van benne tisztán. A férfit, Potyka Pétert, csukják be.

Szabó Ilma. (10.) Maráczai. Donner Lajos gyűjtése. (Nyr. 1:463.) b, h. Töredékes.

Szabó Jula. (11). Sebesi Jób gyűjtése. (Erdélyi Múzeum. V. 1888.) k, m, n. Töredék.

Szabó Örzse. (12). Göcseji. (Kövári Béla: *Göcseji népdalok.* Bp. é. n. 11—12. l. 9. sz.) b, d, g. Bő lírai részek kíséretében.

Szabó Vilma. (13). Nagy-medeséri. Kanyaró F. gyűjtése. (Ethn. 17:241.) b, d, i, j, h, k. (14.) Alsórákosi. Kanyaró F. gyűjtése (Ethnogr. 17:241.). Előbbivel egyező; csak k, p eltérés. (15.) Iklandi. Lejegyezte dr. György János 1897-ben egy szentgericei leánytól. (Ethn. 17:242.) Előbbivel egyező; csak j, h és l. sz. variáns 13. vsz. eltérés. (16.) Nemesdédi. Lejegyezte Kulesár Endre. (Nyr. 6:240.) b, d, u és r (eltéréssel.) (17.) Nemesdédi. (Somogy m.) Elmondta Szabó Imre, lejegyezte Vikár Béla. (MNGy. VI. 29. l. 19. sz.) b, d, i, o. Érdekes az 1. vsz. (megvan még: 10. és 16. sz. variánsban):

*Arra alá dörög az ég alja —
Szabó Vilma paradicsonyalma;
Nem jó ize vagyon az almának,
Kit az Vilma választott magának.*

Kálmány magyarázata szerint (*Az alma jelentősége népköltészetünkben*. Szeged n. I. 172—178. l.) az alma a szeretet szimbóluma, s Vikár is e szerint magyarázza (i. m. 389. l.): „A második sor azt jelenti prózai nyelven, hogy Szabó V. szerelmes természetű, vagy szeretőtartó leány. Nem tűnik ki a költemény további szövegéből, de sejthetjük, s éppen e 3. és 4. sor tartalmából, hogy Szabó Vilmát szeretője árulja el; az alma, melynek nincs jó ize.“ Az almának azonban nem ez a jelentősége. További variánsok mutatják, hogy egészen más értelme lehet ennek a tömör versszaknak. A 3. sz. variáns egyik vsz.-a szerint:

*Berek Náni kiment a nagy hegyre,
Piros almát szedett kötőjébe.
Piros alma tele van féreggel,
Berek Náni tökéletlenséggel.*

Tehát nem a leány szeretőjére, hanem magára a lányra vonatkozik a példa, a szimbólum. Ezt megerősíti még a 4. sz. variáns néhány sora:

*Magja is van annak az almának,
A Böröczné hajadon lányának,*

(18). Mátravidéki (Csehi). Istvánffy Gyula közlése. (Ny. 26:240.) b, i, j, h. Világos, egyszerű összefűzés. (19). Kibédi (marosszéki). Elmondta Péterfy Ferencné, közli Seprődi János. (Ethn. 24:43.) b, d, g, i, j, h, k, l, o. Dallammal. (20.) Sinfalvai (Torda m.). Lejegyezte Gálfi András 1899-ben. (Ethn. 17:242.) b, d, g, h, i, j, k. (21). Szatmármegyei elterjedésére utal Szendrey Zsigmond. (Ethn. 38:244.) (22). Borsod-nádasdi. Cholnoky Lászlóné közlése. (Ethn. 30:74.) b, d, i, j, h. (Változással: Szabó Vilmát viszi a víz, viszi... (23.) Szajáni. (Kálmány: *Szeged n. II. 25—26. l. 24. sz.*) b, d, h. Közhelyekkel bővített szöveg.

A balladában szereplő nőknek személyazonosságát ma már nagyon nehéz, szinte lehetetlen megállapítanunk.⁸ Nagyon érdekes eredményre vezet, ha megfigyeljük az egyes variánsok eseménysorozatát. Látjuk, hogy majd minden variánsban azonos részek alkotják a ballada magját, amelyekhez gyakran új, lírai részek kapcsolódnak. Ez magában még nem meglepő, hiszen a gyermekgyilkosság tipikus bűn; kísérő körülményei, amelyeket a ballada megénekel, minden esetben ugyanazok, s így a meglevő balladát akármelyik esethez lehet kapcsolni. Feltűnő azonban, hogy a balladákban a kegyetlen anya háromszor-négyszer is elköveti a rettenetes bűnt, tehát többszörös gyermekgyilkos. Erre az esetre az elmúlt században a táblai büntetőperek között nem találtam példát. Tehát az eseménynek igen réginek kell lennie.

Tompos⁹ és Seprődi¹⁰ szerint a ballada újabbkeletű, de módosítanunk kell

⁸ A táblai büntetőperek indexében (Orsz. Levéltár) Berek Náni és Szabó Vilma nevet nem találtam. Szabó Juli (1848, 23506., 1845, 16801., 1843, 14417. stb.) és Szabó Erzsébet (1848, 24146. és 24106., 1846, 22355., 1843, 21553., 1844, 19284. stb.) név többször is előfordul, azonban egyik sem többszörös gyermekgyilkos.

⁹ Tompos József: *A magyar ballada története*. Kolozsvár, 1909. 94—96. l.

¹⁰ Seprődi János: *Marosszéki dalgűjtemény*. Ethn. 24:44.

ezen megállapítást. Az a szokatlanul könnyelmű erkölcsi felfogás, mely ennek a véres tettek több ízben is indító oka lehetett, olyan felháborodást keltett, melynek a ballada valamikor kifejezője volt. A ballada tárgyát tevő eseményt újabb esetek elhomályosították, s a régebbi részeket a nép mindig alakította, formálta, úgyhogy az újabb változatokban a balladának a valóságra vonatkoztatása csak az elterjedtségnek tulajdonítható. Seprődi mondja (i. h.), hogy a balladát állítólag egy gyergyói lány csinálta magáról. Bizonyosra nem vehetjük, — habár a székelyföldi változatok teljesebbek, mint a más vidékről valók, — hogy székelyföldi az alapszöveg, mert a balladát valami elkallódott ponyvatermékek is köszönhetjük. Hiszen Margarete is így panaszkodik a Faustban:

*Sie singen Lieder auf mich! Es ist böß von den Leuten!
Ein altes Märchen so;
Wer heisst sie's deuten? (I. 4092—4. sor.)*

A gyermekgyilkos nőt megéneklő balladánk tehát mind egy ismeretlen régi szövegre vezethetők vissza. Sajnos, nem rendelkezünk még elég adattal, hogy a kérdésnek végleges megoldását tisztán látnók, azonban fel akartuk hívni a figyelmet arra a körülményre, hogy nem minden aktuálitást megéneklő ballada olyan újkeletű, mint első pillanatban vélnők. A régiség mellett bizonyító motívumok ebben az esetben nem véletlenül kerültek balladavariánsainkba, mert éppen ezek a motívumok alkotják a ballada magját: nem közhelyek.

Dr. Dömötör Sándor.

KRITIKAI SZEMLE

RÉGI MAGYAR KÖLTŐK TÁRA. Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia. Nyolcadik kötet. *XVI. századbeli magyar költők művei.* Hetedik kötet 1566—1577. Közzéteszi: *Dézsi Lajos* m. akad. r. tag. Kornfeld Móric báró támogatásával kiadja a M. Tudományos Akadémia Irodalomtörténeti Bizottsága. Budapest, 1930. Dunántúl egyetemi nyomdája Pécsen. 8-r. 503 l.

A *Régi Magyar Költők Tára*-nak 1877-ben megkezdett sorozatos kiadása Szilády Áron halálakor 1922-ben a VII. kötettel megakadt. E kötet félbenmaradt jegyzeteit az Akadémia megbízásából később Dézsi Lajos egészítette ki és bocsátotta közre 1926-ban. A kiadás további folytatását ekkor az anyagi eszközök hiánya bénította meg. Császár Elemér azonban lankadatlanul buzgólkodott a folytatás érdekében és nem várta be az Akadémia pénzügyi helyzetének azt a remélhető javulását, melytől a vállalat további sorsa függött, hanem egy Mecénást keresett és talált is báró Kornfeld Móric személyében, kinek bőkezű segítsége folytán legutóbb a vállalat VIII. kötetét is elhagyhatta a sajtót.

A közölt anyag beosztásánál az új szerkesztő általában a Szilády Áron elvei szerint járt el. Azoknak a műveknek közlését azonban, melyek kor szerint ebbe a kötetbe tartoznának, de máshol már megjelentek (pl. Pesti és a Heltai meséi, Balassa Bálint költeményei stb.), Császár Elemér javaslata alapján későbbre halasztotta. A kötetbe fölvevett közlemények a *Hartyáni Imre* (aki nem azonos a Balassa Bálint íródiákjával) és más kisebb énekmondók műveivel kezdődnek. Aztán *Bornemisza Miklósnak* a Makka-beus-testvérekről, *Hunyadi Ferencnek* és a *Lévai Névtelennek* Trója ostromáról szóló históriája, majd a *Nikolsburgi Névtelennek* és *Temesvári István deáknak* közös forrásból merített, azonos tárgyú elbeszélése következik a kenyérmezei diadalról. A továbbiakban olvashatjuk a *Sempei Névtelennek* Béla királyról és a Bankó leányáról való horvát eredetű, közismert széphistóriáját. Aztán következnek sorrendben *Temesvári János deáknak* a tatárjárásról, egy névtelen szerzőnek Turi György haláláról és *Csanádi Demeternek* János királyról szóló elbeszélése. Az utóbbi tárgya szerint a Tinódi krónikája hasonló tárgyú részének folytatásául tekinthető. A kötet nevezetesebb darabjai közé tartozik még *Enyedi Györgynek* Gisquardus és Gismundája és *Szegedi Veres Gáspárnak* Titus és Gisippusa, mely épügy, mint az előbbi, Boccaccio Decameronján alapul, továbbá Salamon és Markalf világhíres tréfabeszédeinek prózai, valamint a Fortunátusról szóló, szintén közismert tárgyú széphistóriának verses átdolgozása.

A kötetnek helyenként egész kis értekezésekké bővülő jegyzetei pontos és részletes tájázóztatást nyújtanak a közölt művek keletkezésének koráról, szerzőjéről, forrásairól stb., úgyhogy adatgazdagságuk és alaposáguk folytán a szakkörök különös érdeklődésére tarthatnak számot. A Hartyáni Imréről szóló jegyzet bevezető részében pl. igen érdekes és ügyesen csoportosított adatokat olvashatunk az első protestáns énekeskönyvek keletkezéséről. Nagy tevékenységet fejtett ki ezen a téren *Huszár Gál*, kinek nevéhez az első protestáns graduale egybeállítása is fűződik. Az ő énekeskönyvének második részét *Bornemisza Péter* később teljes egészében átvette a maga énekgyűjteményébe. A *Szegedi Istvánról* szóló jegyzet ismerteti *Erdősi Sylvester Jánosnak* azt a lesújtó bírálatát, melyben ez egy személyes sérelem hatása alatt a Szegedi zsoldárfordítását részesítette. A *Hunyadi Ferencről* szóló jegyzet Toldy Ferencnek, a *Temesvári István deákról* szóló pedig Thaly Kálmánnak egy-egy, az irodalmi köztudatba is átment tévedését igazítja helyre, míg a Béla király és a Bankó leányával kapcsolatos sorok a forrásul szol-

gált monda egyes változatait ismertetik. Értékes adatokat és érdekes egybevetéseket közölnek továbbá az *Enyedi Györgyre*, valamint a „Salamon és Markalf”-ra, s a „Fortunatus”-ra vonatkozó jegyzetek is.

A szerkesztő azon óhajának ad kifejezést, vajha e vállalat további kötetei az eddiginél gyorsabb egymásutánban követhetnék egymást. Ehhez az óhajtáshoz mi is készséggel csatlakozunk, és reméljük, hogy a szerkesztő nagy tudása és kiváló ügybuzgalma, valamint az Akadémiának a Vigyázó-hagyaték révén az utóbbi időben lényegesen megjavult anyagi helyzete óhajlásának teljesülését lehetővé is teszi.

Márton István.

GÁLOS REZSŐ: *Mikes Kelemen Törökországi Levelei*. Irodalomtörténeti Füzetek. Szerkeszti Császár Elemér. 37. sz. Budapest. Pallas, 1930. 8-r. 37. l

A Mikes Kelemennel kapcsolatos problémák közül az irodalomtörténeti kutatás köztudomás szerint eddig még csak egyet oldott meg véglegesen, a levelek immiszilis voltát, és ezzel együtt azt, hogy a Leveleskönyv kéziratának első lapján látható P. E. betűk csak egy, az írói képzelet-alkotta egyének homályos, ködbevesző alakjára vonatkoznak. Emellett sem a kézirat hazahozatalának, sem a levelek keletkezésének körülményeire még nem derült elegendő fény, jóllehet főleg az utóbbi kérdéssel összefüggő tényekre irodalomtörténetíróink közül többen igyekeztek rávilágítani.

Gálos Rezső értekezése ugyanezt a kérdést teszi vizsgálat tárgyává. Kutatja Mikes szellemi életének fejlődését és gondolatvilágának kialakulását s közben olyan mozzanatokra utal, amelyek az eddigi kutatók figyelmét részben vagy egészben elkerülték.

Mikes írói egyéniségének egyik alapvető tényezője az az erős székely fajszeretet, amelyet változatos és hosszú élete végéig szívében mindig megőriz s amely a gondolkozásmódját és beszédmodorát egyszersmindenkorra determinálja. Lelkének ezt a sajátos székely jellegzetességét természetesen magával viszi a jezsuiták kolozsvári iskolájába is, ahol nemcsak a későbbi autodidakta műveltségének alapjait rakja le, hanem egyszersmind felvértezi magát a kételyt nem ismerő hitnek a sors minden változandóságában erős védelmet és szelíd megnyugvást adó paizsával. A jezsuita iskolák tanítástervében ezidőtájt igen jelentős szerepe volt Cicerónak, kinek művei az összes pogány írók közül legalkalmasabban szolgálták a jezsuiták nevelési céljait. Cicero leveleit két osztályban is olvastatják a tanulókkal, éppen abban a két osztályban, amelyeket ottléte alatt Mikes is látogatott. Itt lát Mikes először iskolai drámai előadást, itt kedveli meg a könyveket, főleg az erkölcsi irányúakat, amelyek közül később többet lefordít és átdolgoz, s amelyeket minden más irodalmi műnél többre becsül. A jezsuitáknál töltött konviktusi élet ezidőtájt egészen olyan lehetett, mint amilyenről a Mikesnél csak másfél évtizeddel idősebb Apor Péter feljegyzéseiből értesülünk. Vallás erkölcsi alapelvektől irányított komoly munkában teltek az évek a tudós páterek vezetése mellett, kik az ifjúságnak nemcsak a tanulásban voltak mesterei, hanem növendékeiknek szórakozásában és időtöltéseiben is mindig részt vettek, — így egész lelkiviláguk kialakulására elhatározó befolyással voltak.

A jezsuita nevelés-eredményezte mélyen vallásos erkölcsi világnézettel még tanulmányainak befejezése előtt Mikes II. Rákóczi Ferenc fejedelem udvarába kerül, hol az új környezet lelkét egészen új benyomásokkal telíti. Ezek az új benyomások azonban nem ölthették ki belőle a maga feje szerint gondolkozó székelyt s emiatt épúgy nem formálták át igazi udvari emberré, mint a fejedelem kamarásától ráadott libéria. Csak azokat a szokásokat veszi föl, amelyeket egyéniségével és gondolkozásmódjával összeférőknek talál. Rákóczival bensőséges, bizalmas viszonyba sohasem jut. Ambár természeténél fogva társaságkedvelő, csevegni szerető ember, azért hallgatni is jól tud. Feltűnő, hogy mennyi mindent elhallgat leveleiben, hogy a fejedelemről semmi bizalmas dolgot nem közöl. Hűséges, őszintén ragaszkodó szolgája maradt urának mindvégig, de diplomáciai terveinek részesévé nem lett soha.

Hogy a franciaországi tartózkodás nagy élményei milyen hatással lehetnek Mikes lelkivilágára, azt Gálos a Szatmári Király Adám naplójából igyekszik kikövetkeztetni. Nézete szerint őt is bizonyára jobban érdekelték a külföldi vásári látványosságok, mint a színházak, képtárak és múzeumok. De ha ezeket nem méltatta is kellő figyelemre, mindazonáltal maga előtt látta és szemlélte a XIV. Lajos fényes Párisának pompázó életét, ami épúgy maradó hatással lehetett rá, mint azok a könyvek, melyekkel a fejedelem gondoskodása megismertette, s amelyek egyre jobban éleszthették benne az olvasáshoz való kedvet. Ez a hatás azonban nem volt mély s nem volt döntő fontosságú Mikes lelkivilágának kialakulására, minthogy műveltségének inkább csak keretet, nem egyszersmind tartalmat is adott. Ez a keret később mégis eléggé alkalmasnak bizonyult arra, hogy az újabb életviszonyok által rákényszerített önműveléshez megfelelő alapul szolgáljon.

Ezen érdekes megállapítások után szerző a további kutatásait irányító kérdéseket így fogalmazza meg: 1. Honnan van Mikes francia műveltsége? 2. Hogyan jöhettek létre a mindenképen nemesebb formaérzekre valló Levelek? 3. Hogyan tér vissza Mikes erkölcsi tartalmú fordításaihoz?

A Levelek megírásához szükséges francia műveltséget Mikes nem Franciaországból vitte magával, hanem csak később, törökországi tartózkodása alatt önművelés útján szerezte meg. Lényeges segítséget nyújtott neki ehhez mind a Bonnacné-val, mind a Saussure-rel való ismeretsége. A Levelek írását aligha kezdhette akár egykorúan, akár levélformában. Valószínűbb az a föltevés, hogy mindjárt partraszállásuk után, talán már Drinápolyban rövid naplójegyzeteket készített, mivel az itteni kényelmetlen szállás-viszonyok módfelett alkalmatlanok voltak a nagyobb írói munkát, megfelelőbb helyet és több időt igénylő levélíráshoz. A jenikői tartózkodás ideje alatt nyílik meg előtte Madame Bonnac francia levegőjű szalonja, egy kis darab Franciaország, ahová gyakran eljárt, s ahol igen jól érezte magát. Kétségkívül nagy hatással volt rá ez a szellemes, művelt nő, akinek társasága és bizonyára könyvei is nagyot lendítettek az ifjú Mikes kulturális fejlődésén, s akit nem győz eléggé magasztalni ezidőtájból keltezett leveleiben. Szerző itt nem teszi vizsgálat tárgyává azt az önkéntelenül felvetődő kérdést, vajjon a Bonnacné rokonszenves, vonzó egyénisége nem szolgálhatott-e legalább részben modellül az író számára az „édes néni“ alakjának elképzeléséhez.

Mikes csak a hazatérésről való végleges lemondása után kezd behatóbban foglalkozni az írással. Olvasmányaiból fordítgat és közben naplóját írja: feldolgozza régebbi jegyzeteit, beleszővögetvén érdekesebb élményeit és halomlásait. Levelekké csak később dolgozza át a naplót. De a levélformára nem Bonnacné tette figyelme, még kevésbé a közismert francia levélgyűjtemények. Bonnac-ék távozása után D'Andrezel lett az új francia követ s a következő években sok francia ember fordul meg Rákóczi udvarában (pl. Bechon, Braillon, a két Vigouroux stb.), akiknek révén Mikest a francia kultúrának egy újabb áramlata érinti. D'Andrezel előzékeny figyelmessége folytán a nevezetesebb francia és más nyelvű hírlapok és folyóiratok eljutnak a Rákóczi rodostói udvarába, így a Mikes kezeibe is, kinek irodalmi tervei ily módon egyre határozottabb irányt vesznek. Hogy naplójának átdolgozásánál a levélformában állapodik meg, de főleg hogy Leveleskönyvével irodalmi célt akar szolgálni, arra César de Saussure-nek Rodostóba érkezése s a vele kötött ismeretség volt döntő hatással. Saussure leveleit azonban aligha olvasta. Mikes Leveleskönyvének első része Saussure eltávozása és Rákóczi József Rodostóba érkezése közötti időben nyerte mai alakját.

Mikesnek egész szellemi műveltsége teljesen a XVII. század irodalmában gyökerezett. Olvasmányainak túlnyomó részét erkölcsi tartalmú könyvek tették. Bár a rodostói francia környezet tagjai eléggé ismerték és érezték a felvilágosultság szellemét, s bár kétségtelen, hogy az ő közvetítésükkel Mikes is hallott róla: mégis bizonyosnak látszik, hogy ez a szellem a Leveleskönyv írójának lelkét teljesen érintetlenül hagyta. Az idők ez új eszmeáramlatától megkímélt, öregedő Mikes életének második felében visszatér erkölcsi könyveihez. Ezeknek olvasgatásában és fordításában keres magának pihenést, vigasztalódást és megnyugvást. A fordítások kézírata így egyre szapo-

rodik és terjedelemben lassankint felülmulja a Leveleskönyvet, melyet szerzőjük amazoknál nyilvánvalóan kevesebbre becsül és miattuk sok időn át meglehetősen el is hanyagol. De azért néha-néha előveszi ezt is. Ir olykor bele egy-egy levéllel formált részletet a fordított művekből, míg végül az 1758. év karácsonyán megírja megható szépségű utolsó levelét. Ez az utolsó levél nemcsak az egész műnek méltó befejezése, hanem beszédes bizonyítékát nyújtja annak, hogy a pesszimista irányú janzenizmusnak ezidőtájt Európa szerte fujdogáló szellője is észrevétlenül suhant el az írónak a ker. kath. hitben megnyugvást kereső, szelid lelke felett.

Íme a Gálos értekezésének főbb adatai és megállapításai.

Ezeknek felsorolása és fejtegetése kapcsán mindenütt figyelembe veszi az eddigi eredményeket s helyenkint ki-kitér a többi kutatók véleményeire is, melyek közül némelyekhez hozzájárul, másokat helyesbít. Habár nézetei a lehetőség szerint mindenütt gondosan megokoltak és eléggé helytállóak, mégis nyilván láttatják az olvasóval, hogy az adatok hiányossága milyen erős akadályokat állít a kutató elé, s mennyire megnehezíti a teljesen biztos megállapításokat. Gálosnak épen az az egyik nagy érdeme, hogy új adatokat fedezett fel és új szempontokból vette vizsgálat alá a tárgyat. A másik pedig az, hogy a legnehezebb Mikes-problema mélyére tekintvén, eredményes kutatásával a kérdésnek végre megoldása felé, a felderíthető adatok hiányossága ellenére is, igen jelentős lépést tett. Kétségtelen, hogy értékes tanulmányával nagyban hozzájárult a Leveleskönyvre vonatkozó ismereteinek bővítéséhez és tisztázásához.

Bár mások is követnék őt e kérdéssel való foglalkozásban, mert igaz ugyan, hogy a magyar irodalomtörténetírás sokat tett már ezen a téren, de azért még ma is teljesen időszerűek Négyesy Lászlónak egy negyedszázaddal ezelőtt mondott szavai: „Mikes még továbbra is sok anyagot nyújt nemcsak a szívnek, hanem a kutató elmének is. A reá vonatkozó tanulmányok még soká merítik ki a hozzá fűződő kérdéseket.”

Márton István.

TOLNAI VILMOS: *A nyelvújítás*. Budapest, M. Tud. Akadémia, 1929. 8-r. 240 l. A Magyar Nyelvtudomány Kézikönyve II. k. 12. f.

A Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Bizottsága még 1920-ban elhatározta, hogy kiadja a magyar és finnugor nyelvtudomány kézikönyvét. Ebből az összefoglaló műből az elmúlt tíz év alatt nyolc füzet jelent meg. A legújabb kiadvány Tolnai Vilmosnak fenti tanulmánya.

A nyelvújítás a nyelv fejlődésének mesterséges irányítása. Talaja az frott nyelv. A szándékosság háromirányú: tisztító, bővítő és szépítő. A teremtő ihlettel munkálkodó nyelvújítóval szembehelyezkedik a történeti fejlődés elvére és a nyelvtudatra hivatkozó ortológus. E két tábor között zajlanak le a nyelvújítás harcainak.

A nyelvújítás okai: a szükség érzése (belső ok); idegen nyelv uralma (pl. a latin), fordítás, művelődés, külföldi példák, szépségre való törekvés, tudományos elméleti okok, politikai tényezők, a véletlen (külső okok). A nyelvújítás terjesztői a hírlapirodalom, a levelezés, szótárak, oktatás, irodalom s némileg az élő nyelv is. Az utánzás ösztöne is segít.

A nyelvújítás más nyelvekben is megtörtént. A magyar nyelvújítás kezdetei a kódexek koráig nyulnak vissza, utolsó hullámai pedig a XIX. század végét érintik. Főkorszaka a XIX. század második és harmadik évtizede. A XVIII. század előtti jelenségek szórványosak és elszigeteltek. Nevezetesebb nyelvújítók: Geleji Katona István, Apáczai Csere János, Gyöngyösi István.

Irodalmunk megújodása, amely erős nemzeti öntudatot és erkölcsi érzéket ébresztett (Dugonics András, Baróti Szabó Dávid), adta az első lendületet. 1780-ban jelenik meg az első magyar újság, a Magyar Hírmondó. Ehhez fűződik a nyelvújítási harc első korszaka. Rát Mátyás szerkesztője a jégtörés érdeme. Az ő követője Bartzafalvi Szabó Dávid, akinek szertelenségei fölkeltek az ellentmondást s ezzel a nyelv ügye az érdeklődés körébe kerül. Főlébred

az ortológia, megkezdődik a harc. Kisebb ötletszerű vélemények után az első összefoglaló mű a Debreceni Grammatika. Rideg, tételes álláspontra helyezkedik, de rendszeres tudományos munka.

A szaktudományokban való nyelvújító mozgalmat erős nemzeti érzés táplálta. A pályatételek értékes elméleti művek megírására szolgáltak ösztönzésül és gyakorlati eredményük is volt. A szépirodalomban főleg a fordítások hemzsegték az új szavaktól. Egyik legszerencsésebb nyelvújítónk Csokonai vitéz Mihály. Kazinczy Ferenc fogsága (1794–1801.) előtt elméletileg ugyan ortológus volt, de fordított s átdolgozott műveiben ő is használt új szavakat, sőt maga is alkotott. Eljárásában a szépet tekintette vezetéspontnak. Fogságából visszatérve megdöbbenve látta, hogy a Révai–Vergesgy-féle ortológia bilincsbe akarja verni a nyelvet, a debreceni vaskalaposokkal pedig nem lehet okosan beszélni. A nyelv szépségének fejlesztésére vonatkozó eszméit magánlevelezésben fejtegette, később azonban érvényre is akarta juttatni. Tudta, hogy ez küzdelem nélkül nem sikerül, ezért maga idézte azt föl, mert az eszmék harcától várta a jobb jövőt. Nemzeti életünk megújítását jelezték már az előző tollesaták is (prozódiai harc, jottistapsilonista háború, árkádiai pör), de az egész országra kiterjedő nyelvújítási harc most kezdődött. Kazinczy hadüzenetnek a Magyar Régiségek és Ritkaságok kötetét szánta (1808.), amelynek utószavában dőf egyet a debreceni grammatikusokon. Megindult a harc. A közvélemény két táborra oszlott, a különböző hozzászólások bő anyagul szolgáltak a további küzdelemre.

A Tövisiek és Virágok e. epigrammagyűjtemény (1811.) nyomán indult küzdelem nem szolgálta az irodalmi ízlés fejlesztését úgy, mint azt Kazinczy szerette volna; ellenfelei csak nyelvbéli újításait és nézeteit támadták, így lett a vitából nyelvújítási harc. Dayk- és Bárótzai-életrajzában (1813–14.) is elhintette eszméit: több színre kell törekedni; a nyelvben nem a szokás a fő törvény, hanem a nyelv ideálja; az írónak joga van változtatni a fejlődés érdekében.

Az ortológusok nem igen tudtak tövisszúrásaira válaszolni; a gúny fegyveréhez fordultak s megszületett a Mondolat (1813.), amely ugyan főképpen a szertelenségek ellen irányul, de mellékesen Kazinczyt is csipkedi. Kazinczy helyett barátai, Szemere Pál és Kölcsey Ferenc, feleltek (1814.), amiért az ortológusok nagyon megharagudtak Kazinczyra. A küzdelem tovább folyt. 1817-ben végre megindult a Tudományos Gyűjtemény e. folyóirat, amelyben a nyelv körüli viták is helyet kaptak. Nemsokára az ortológusok komolyabb képviselői annyira engedtek merevségükből, hogy Kazinczy elérkezettnek láttá az időt a harc befejezésére. Ennek érdekében írta rendkívüli gonddal összeállított „Orthologus és Neologus“ e. tanulmányát (Tud. Gyűjt.) Főelvé: mindazt, amit minden nyelv ideálja megkíván, a magyar nyelv természete nem tilt, az ízlés még javasol is, s a szükség multhatatlanul parancsol, meg szabad tennie az írónak.

Kazinczy diadalát harangozza be Teleki József műve (*A magyar nyelvnek tökéletesítése új szavak és új szólásmódok által*), amely a következőket mondja: Az író csak javasol; nem köti meg a szokás, sőt azon változtathat is, ha szükséges; a nagy félénkség veszedelmesebb a vakmerőségnél. Lassanként elcsöndesedett a vihar. A legjobbak belátták a nyelvújításnak nemcsak szükségét, hanem lehetőségét is. Az új költők ihlete kellett ahhoz, hogy teljessé váljék az, amit Kazinczy kezdett. Legjelentősebb gyakorlati nyelvújítónk Széchenyi. Az Akadémia szótárszerkesztő-bizottságába bekerültek Kazinczy párthívei, így ezek a szótárak szentesítették a nyelvújítás eredményeit (30-as, 40-es évek). A tudományos műnyelv megmagyarosodása is rohamosan haladt előre. Meg is ártott a túlbuzgóság; annyira elszaporodtak a szócsinálók, sőt ez a felelőtlenül végzett eljárás még kánonszerű foglalatot is kapott Bugát Pál Szócsintanában (1857. *szókat csinálni tanít*), hogy ez már tiltakozásra hívta Toldyt, Ballagit és Brassait, akik megrótták a szertelenségeket. Ennek a tiltakozásnak tudatosítására és rendszeresítésére indult meg 1872-ben a Magyar Nyelvőr, amelynek lelkes írógárdája, Szarvas Gáborral az élén, eredményesen emelte föl szavát a szertelenkedők és szertelenségek ellen, amivel különösen a már majdnem érthetetlenül magyar tudományos műnyelvnek tett nagy szolgálatot.

A nyelvújítás módjai a következők: 1. elavult szavak felújítása; 2. tulajdonnevek közszóvá való tétele; 3. tájszavak általánosítása; 4. idegen szavak magyaros hangzásúvá való módosítása és 5. fordítása; 6. összetétel; 7. képzés; 8. elvonás; 9. csonkítás; 10. az összetétel egyik tagjának önállósítása; 11. rövidítés; 12. másféle módok. A nyelvújítás eredménye: szókészletünk e száz év alatt megnövekedett, stílusunk megtisztult és megszépült.

Blédy Géza.

DR. EGYED ISTVÁN: *A kisebbségi kérdés.* Aktuális problémák. Kiadja a Magyar Külügyi Társaság. Szerkeszti Radisics Elemér. III. füzet. Budapest, 1930. 8-r. 57 l.

Egyed István egyetemi nyilv. r. tanár legújabb munkája a kisebbségi problémát öt alapvető kérdéssel át tárja elénk. Ezek: *A kisebbség fogalma, a kisebbség személyi köre, a kisebbségi tudomány, kisebbségi jogrendszerek és a kisebbségi jogok érvényesítése.* Az első részben kimutatja, hogy a nemzeti kisebbségi kérdés államon belül merül fel, mégis nemzetközi érdekű, s ezért a kisebbség jogait nemzetközi szerződések biztosítják. A kisebbség mint lakosságcsoporthoz nem mennyiségi, hanem minőségi fogalom, s így a lakosságnak azt a részét jelenti, mely az állam jellegét megadó részen (rendszerint többségen) kívül áll. Az állam jellegét pedig általában az adja meg, hogy milyen nemzeti eszme érvényesítésére létesült. A homogén nemzeti állam mellett, ha egy állam területén több nemzetegyeniség él, nemzetiségi állammal beszélünk. Ez utóbbi esetben az uralkodó nemzet mellett nemzetkisebbségeket különböztetünk meg. A nemzeti kisebbségek mellett az újabb szerződésekkel védett faji, vallási és nyelvi kisebbségek csak másodlagos jelentőségűek. Ha a faji, nyelvi és vallási kisebbség nem egyuttal nemzeti is, úgy részükre a nemzeti egyenjogúság, illetve a vallásszabadság biztosítja az államon belül a megfelelő jogi helyzetet. Majd szerző a kisebbségi kérdés egyetemesége mellett foglal állást, melynek vizsgálatát és megoldását elől egy állam sem térhet ki. A kisebbségi öntudat fokozatai szerint megkülönböztet passzív és aktív kisebbségeket. Az előbbieket sorsa az állam belső kérdése, az utóbbiaké ellenben nemzetközi probléma. De nem lehet a kisebbségi fogalom nélkülözhetetlen alkotórésze a kisebbségek állami elismerése, úgyszintén az egyes kisebbségek nemzetközi elismerése sem jelenti azt, hogy más kisebbségek nem lennének. A nemzetközi szerződésekben való külön megemlítés csak fokozottabb védelmet jelent. Végül kiterjeszti a kisebbség fogalmát a nem állampolgárokra is, akikre az államnak szintén figyelmet kell fordítania. — A kisebbségek személyi körénél az állampolgárság kérdését tárgyalja, az önkéntes bevallásos rendszer mellett foglal állást a kisebbségi statisztika és kataszter feladatait vizsgálva. — A kisebbségi tudomány alapja a statisztika, melyet a kisebbségi célok irányába kell beállítani. Ez a cél a kisebbségek emberi és polgári jogainak megvédése az állam jellegét megadó csoporttal szemben. E cél érdekében rá kell mutatni a kisebbségi kérdés megoldásának történelmileg kialakult és elméletileg elképzelhető módjaira és így ki kell dolgozni a kisebbségi politika elvi frontját. A kisebbségi védelem indokai között reámutat arra a körülményre, hogy a Páris-környéki békeszerződések a wilsoni elvek megsúfolásával Európa kisebbségeit 48 millióra szaporították és utal Clemenceau híres levelére, melyben a kisebbségvédelem megindokolása le van fektetve. A kisebbségvédelem szempontjából Európa államai négy csoportra oszthatók: a) békeszerződésekben kötelezettségeket vállalt; b) a külön kisebbségi szerződést kötött; c) a Nemzetek Szövetségébe való felvételkor kötelező nyilatkozatot tett és d) a kölcsönös kisebbségi szerződést kötött államokra. Mindezen szerződések célja: a szuverenitás korlátozása az államok nyugodt fejlődése és a nemzetközi béke érdekében.

A kisebbségi kérdés megoldásának öt fő jogi rendszerét különbözteti meg. Ezek: a) jogegyenlőségi, aránylagossági, az önkormányzati (területi és személyi autonómia), szövetségi rendszer és a kisebbség átutalása más államba. Mindenik előnyeit és hátrányait latba vetve úgy találja, hogy az egyes rend-

szerek alkalmazását az illető kisebbség lélekszáma, települési viszonya, történelmi múltja és kulturális foka dönti el. A kisebbségi jogok érvényesítése részben az érdekelt egyesekre, részben a kisebbségekre, mint testületekre hárul. Az államon belül az állam hatóságai és bíróság előtt történik az alaptörvény jelleggel bíró és nemzetközi szankciók alá eső jogok érvényesítése. A Nemzetek Szövetségének védelme három irányban érvényesül: 1. A kisebbségvédő rendelkezés módosításához a szövetségi tanács többségének hozzájárulása kell; 2. a szövetségi tanács bármely tagjának javaslatára ellenőrizheti a kötelezettségek betartását; 3. a kisebbségvédő rendelkezések tekintetében az érdekelt kormány és a tanács tagjai közt felmerült jogi és ténybeli eltérések — mint nemzetközi viták — a Nemzetközi Állandó Bíróság végérvényes döntése alá tartoznak. Mivel pedig az 1929-ig elfogadott 143 petíció közül csak 18 került a tanács elé, a bíróság pedig csak 2 esetben adott döntést, a kisebbségi védelem és eljárás reformjára van szükség. A haladás útjának kijelölésével fejezi be a szerző érdekes és értékes fejtegetéseit, melyet a következő pontokban határoz meg: a kisebbségi védelem kiépítése, a kisebbségi kötelezettségek végrehajtásának hivatalból való ellenőrzése, a kisebbségi panaszjog kiterjesztése minden állam kisebbségére, a kisebbségi eljárás reformja, mely szerint a panaszokat egy külön állandó bizottság kontradiktorkus módon tárgyalná, a bírói védelem mindkét részről való biztosítása. Ezek a reformok egy általános kisebbségi törvénykönyv kidolgozásával valósíthatók meg.

Mikó Imre.

KÖNYV- ÉS FOLYÓIRAT SZEMLE

GR. APPONYI ALBERT: *Szent István király intelmei szent Imre herceghez*, Budapesti Szemle 1930. július.

Az eddigi kutatás eredményei szerint az intelmek szerzője egy szt. István korabeli idegen nemzetű egyházi férfiú volt; művét pedig, amely a keresztény uralkodó erényeit és életelveit írja elő, ismét források nyomán állította össze. A további kutatás föladata az lenne, hogy fölfedezze ebben az iratban a szent király személyes gondolatainak nyomait. De más szempontból is becses: az intelmek segítségével helyesen értelmezhetjük a magyar történelem idegen szemmel látott és emiatt sokszor félremagyarázott alapvető tényeit. Ilyen alapvető tény a közösségből kinőtt, vérszerződésből keletkezett magyar állami főhatalom, míg ugyanakkor a germán és latin fajoknál csupán a hatalmat viselő személyhez való ragaszkodás tömörítette politikai testté a nemzeteket. Az egykorú magyar okmányok tanulmányozása is megteveszthet, ezekben u. i. túlnyomóan az új nyugati formák és fölfogás érvényesülnek. Pedig amikor a keresztény magyar királyság megalakult, a túlsúlyba került nyugati fölfogás mellett még megvolt a magyar hagyományos szellem is, mert lehetséges volt az összeegyeztetés. Ezt igazolják az intelmek egyes részletei, amelyek szt. István sugalmazását mutatják.

A közönség csak egyetlenegy mondást ismer az intelmekből: *Unius linguæ uniusque moris regnum imbecille et fragile est*. Nem is olyan súlyos ez a mondás, amilyenek sokan feltüntetik, csak nem kell a nemzetiségről való modern felfogás szemszögéből tekinteni. Tulajdonképen azt jelenti, hogy szívesen kell látni a keresztény jövevényeket. Máskülönböen homlokegyenest ellenkező álláspontot jelentene az a tanács, amelyben a király elődeinek követésére inti a trón várományosát.

E gyakran zavarosnak látszó intelmeken át is megismerjük a magyar államalkotó gondolat folytonosságát.

Blédy Géza.

CHINEZU JON: *Aspecte din literatura maghiară ardeleană*. Editura Revistei „Societatea de mâine.” Cluj 1930. p. 148.

Szerző az ifjú román esztétikusok között a legkiválóbb. Nemesak a saját nemzeti irodalmának tökéletes ismerője, hanem tisztában van azokkal a nagy szellemi áramlatokkal is, amelyek a multban befolyásolták a nagy európai népek irodalmát és átalakító erővel hatnak rájuk ma is. Érdeklődése a magyar irodalom iránt már régi keletű. Mint Riedl tanítványának alkalmá volt alapos betekintést nyerni a régi magyar irodalom fejlődéstörténetébe s egyszersmind nagy mestere hatása alatt eredeti módszert is elsajátítani. Az imperiumváltozás után Bukarestben fejezte be tanulmányait. Azóta Erdélyben él, pár éve Kolozsvárt tanít s így terelődött figyelme a rügybe fakadó életerős erdélyi magyar irodalomra. Az ifjú románok haladó szellemű lapjájában, a *Societatea de Mâine*-ben, írt beszámolókat a kisebbségi magyar irodalomról s ezek a tanulmányok bővültek a fenti könyvvé.

Chinezu helyes módszert követ. Nem tesz összehasonlításokat, nem ítél egy más irodalom kritikai szempontjaival, hanem igyekszik behatolni az egyes művek szellemébe, keresve azokat a törvényszerűségeket, amelyek a magyar talajból kinőtt s annak speciális fejlődési törvényei alatt kialakult irodalomra érvényesek. Célja az volt, hogy megismertesse a románsággal a vele együtt élő magyar kisebbség irodalmát. Ezt a célt tudós lelkiismeretességgel és filológiai pontossággal el is érte. Attanulmányozta nemesak az egyes írók műveit, hanem a folyóiratokat is. Minden megállapítása komoly és elmélyedő munkát árul el.

Bevetésében vázolja az erdélyi magyar irodalom multját s röviden

ismerteti az erdélyi tudományos és irodalmi társaságok életét is. Majd a sajtó és folyóirat-irodalmunk ismertetése után rátér az erdélyiség kérdésére. Felsorakoztatja a mellette és ellene szóló érveket s rámutat a transilvanizmus valóban létező gyökereire. Könyvének jó részét két nagy fejezet foglalja el: a költészetéről és a regényirodalomról szóló rész. Mindkettő alapos feldolgozása és világos fejtegetése líránknak és regényirodalmunknak. Ez utóbbinál különös figyelmet szentel a történelmi, társadalmi, „városi” és „agrár” regényeknek, nem feledkezve meg a székely regényekről s a legmodernebb irányokról sem. A drámáról és az irodalmi kritikáról írt fejezetei már jóval rövidebbek, inkább áttekintő jellegűek.

Chinezu munkája lelkiismeretes, alapos és irodalmi törekvéseinket megértő tájékoztatás a román olvasók számára.

Dr. Jancsó Elemér.

CSÜRY BALINT: *A székely és csángó mondathanglejtés*. Magyar Nyelv 1930. 7—8. sz.

A szatmármegyei szamosháti nyelvjárás hanglejtésformáinak összegyűjtése s használatuk körének megrajzolása után a szerző most a székely és a csángó mondathanglejtést vizsgálja. A székely hanglejtést minden másfajta magyar hanglejtéstől a párbeszédes hanglejtés különbözteti meg. Ezt egyenletesen magas kezdetű hangmenet mellett a szökőzárás jellemzi, vagyis az utolsó szótag hangjának felszökése. Ez a forma egész Erdélyben csak a Székelyföldön van meg. A moldvai csángó hanglejtés az idegen befolyás közt is megőrizte érintetlen magyar voltát. A kiegészítendő, az eldöntetlen kérdés és a személytelen kérdés hanglejtése a moldvai csángóknál is olyan, mint más magyar nyelvterületeken. A párbeszédes hanglejtés teljesen megegyezik a székelység hasonló hanglejtésével, vagyis hangmenete egyenletes magas kezdetű, zárása szökő. Ritkán ugyan előfordul az esőzárású hanglejtés is, de ez a forma már kiveszöben van. Meglevő nyomai arról tanuszkodnak, hogy valamikor a csángó párbeszédes hanglejtés is olyan kéttípusú lehetett, mint ma a szamosháti. Ez a székelységben egytípusúvá egyenlítődtött azáltal, hogy a szökőzárású jutott egyeduralomra, míg a csángók nyelvében a harsa a két típus között még nem fejeződött be.

Sz.

DÖMÖTÖR SÁNDOR: *A betyárromantika*. Különlenyomat a „Népélet-Ethnografia” 1930. évi 1—2. számából. Budapest, 1930. Egyetemi-nyomda. 8-r. 37. l.

Szerző mindjárt műve elején konkrét formában fogalmazza meg azokat a kérdéseket, melyekre felelni akar avégett, hogy a *betyárromantika* mibenlétének meghatározására jusson. Ime a kérdések: 1. Milyenek voltak a valóságban a betyárromantika hősei? 2. Milyeneknek látta őket a nép, a közvélemény? 3. Hogyan rajzolta meg alakjukat az irodalom? A tárgy fejtegetésénél a két első kérdést együttesen vizsgálja, részletesen foglalkozván a kurucvilág és a pásztorélet betyárromantikájával, valamint a rávonatkozó népköltészeti termékekkel. Aztán sorra veszi a nevezetesebb betyárok (Angyal Bandi, Zöld Marci és társai, Sobri Jóska és társai, Rózsa Sándor és társai) életének és népköltészeti szereplésének ismertetését. A harmadik kérdés tárgyalásánál felsorolja a betyárvilággal foglalkozó irodalmi műveket, Balog István „Angyal Bandi”-jától Eötvös, illetve Szigeti József „Viola”-jáig. Végül megpróbálkozik a betyárromantika szónak meghatározásával és hangsúlyozza azt a különös figyelmet érdemlő tényt, hogy Magyarországon a betyárvilág föléledésének és az irodalmi romantícizmusnak ideje egybeesik, ami aztán egy valóságos és egy képzelt, illetve egy népi és egy irodalmi betyárromantikának létrejöttét és kifejlődését eredményezte.

M. I.

GYÖRGY LAJOS: *Folnesics Alvinájának eredetije*. Magyar Nyelv. 1930. 7—8. sz.

Folnesics János híres *Alvina* (1808.) című regénye, amely a furcsaságai-
val és hőbortjaival a Mondolatnak kitűnő anyagot szolgáltatott, sokat foglal-

koztatta a nyelvújítás történetének kutatóit, de eredetijét megállapítani eddig nem sikerült. Szerző most rámutat arra, hogy *Alvina* Friedr. Gustav Schilling *Der Beichtvater* (1803.) című regényének átdolgozása. Páratlan ez a regény a maga nemében: időnként a szerelmi történet menetébe nyelvészeti értekezéseket illeszt. Eredetijének ismerete most megkönnyíti Folnecsis nyakatekert értelmetlenségeinek kiderítését.

T.

JUHÁSZ COLOMAN: *Gerhard der Heilige, Bischof von Maroschburg*. München, 1930. Sonderabdruck aus „Studien und Mitteilungen zur Geschichte des Benediktinerordens und seiner Zweige“.

Kíváló egyháztörténészünk ebben a tanulmányában a külföld olvasóinak mutatja be Szent Gellértet, a csanádi egyházmegye püspökét. Megkapó képet fest benne a szerzetestről, a püspökről, az államférfiről, az íróról és az emberről, majd szenttéavatását és ereklyéit részletezi. A csanádi egyházmegye 900 éves jubileuma tette alkalmosszerűvé a szerző e nagy tudással megírt értekezését.

Sz.

KORNIS GYULA: *Kultúra és nemzet*. Budapest, Franklin, 1930. 8-r. 223 l. Kultúra és Tudomány 66. k.

Kilenc tanulmányt foglal magában Kornis legújabb kötete. Alkalmi írások, amiknek értékét éppen alkalmosszerűségük adja meg. A magyar kultúra fejlődését és megújódását állítja előtérbe a két első tanulmánya (*A magyar kultúra fejlődése és a Nemzeti megújulás*), majd több aktuális pedagógiai kérdést vet fel és a kor szellemének megfelelő megoldását kutatja. (*Kultúra és túlterhelés, Munka és pihenés, A cselekvés szelleme*). Végül egyéni benyomásai alapján ismerteti az angol népoktatás fejlődését és az angol középiskolák életébe nyújt bepillantást. *A romantika és a reformvágó* a múlt század forrongó korszakát tárja elénk és Széchenyi nemzetnevelő jelentőségét fejtegeti. Tanulmányát a nemzet jövőjébe vetett hittel végzi és Széchenyi mottóját idézi: „Az erős ellenáll, a gyöngye kétségbeesik.“

Dr. Jancsó Elemér.

KORNIS GYULA: *Magyar filozófusok*. Budapest, Franklin-Társulat, 1930. 8-r. 229 l. Kultúra és Tudomány 65. k.

Szerző ebben a könyvében hét régebben megjelent tanulmányát gyűjtötte össze. Köztük *A magyar filozófia fejlődése és az Akadémia* tekint át nagyobb korszakot és mutat rá általános vonásokkal azokra a lélektani és művelődéstörténeti okokra, amelyek egy század óta befolyásolták filozófiai gondolkodásunk kialakulását. A többi tanulmány nevesebb bölcseleink lelki portréját adja megelevenítő erővel és színes stílussal. Kettő közülök Paulerrel és Fináczyval foglalkozik, négy tanulmánya pedig Medveczky Frigyes, Bánóczy József, Alexander Bernát és Posch Jenő bölcseleti eszméit ismerteti és értékes adatokat szolgáltat a megírásra váró magyar bölcselet történetéhez. A kötet legkiemelkedőbb darabja a Pauler Ákos filozófiájáról szóló tanulmány, mely a mai magyar bölcseleti irodalom legnagyobb alakjának kítűnő rajzával szerez élvezetet az olvasónak.

Dr. Jancsó Elemér.

DR. KRISTÓF GYÖRGY: *II. Apafi Mihály erdélyi fejedelem magános könyörgései*. A nagyenyedi ref. Bethlen-kollégium könyvtárában levő kéziratos eredetiből közli s bevezetést írt hozzá: —. Az Ifjú Erdély kiadása. Cluj-Kolozsvár, Minerva Rt. 1930. 8-r. 28 l.

Szerző folyóiratunk jelen évfolyamában (49—68. l.) beható és kimerítő méltatásban részesítette II. Apafi Mihály fejedelem kéziratos könyörgéses könyvét. Tisztázta valamennyi vonatkozását és részletét s megállapította értékét. Magukat a könyörgéseket a Kálvinista Világ 1930. évfolyamában közölte a szerző, de előtte már Borosnyai Nagy Pál 1765-ben és Bartók György 1909-ben méltónak találta őket kiadásra. Velük szemben a fenti füzet az első önálló kiadás, mely az eredeti szövegformát némileg megváltoz-

tatva, olvasásra alkalmasabbá téve adja. Ezt megmagyarázza célja: „szélesebb körök számára ismeretessé tenni a szerencsétlen sorsú választott erdélyi fejedelem imádságait“.

Sz.

DR. KRISTÓF GYÖRGY: *Bethlen Gábor alakja az egykorú német népköltészetben*. Első Kecskeméti Hírlapkiadó- és Nyomda Rt. (1930.) 8-r. 27 l.

Bethlen Gábor kiemelkedő történelmi alakja nemcsak a magyar költészetet ihlette meg, amint azt a szerző egy másik tanulmányában behatóan tisztázta (*Bethlen Gábor és a magyar irodalom*. Budapest-Kolozsvár, 1930. Bp. Szemle 1930. 216. k. L. Erdélyi Múzeum 1930. 103. l.), hanem a világirodalomban is magára vonta a figyelmet. Zsidó, görög, latin, német és holland nyelvű versek magasztalják vagy pártállás szerint ócsárolják a világhírű erdélyi fejedelmet, de a cseh, angol és francia költészetben is nyoma van hatalmas személyiségének. A fenti tanulmány részletesen ismerteti a XVII. századi német történeti énekköltészet Bethlen Gáborra vonatkozó darabjait, melyeknek keletkezése egybeesik a harmincéves háború kezdetével. Politikai szempontból ítélik meg a fejedelmet s így inkább gúnyos, mint magasztaló tartalmúak. De éppen ez a gúny jellemzi számunkra igen rokonszenvesen Bethlen Gábor nemzeti és etikai magatartását. Az értékes tanulmányt, amely különnyomat a Protestáns Szemle 1930-ik évfolyamából, az egykorú német népelemek pontos bibliografiája rekeszti be.

Sz.

DR. MEZŐ FERENC: *Napsugaras görög földön*. Budapest. Pallas. 1930. 8-r. 29 l.

A múlt év nyarán 12 magyar tanár négy hétre terjedő társas-kirándulást tett Görögországba. A kiránduló társaságnak egyik tagja volt dr. Mező Ferenc is, a legutóbbi olympiai versenyek szellemi győztese, aki ebben a füzetben gyűjtötte össze uti tapasztalatainak egy részét.

A kis mű végigvezet a klasszikus görög műveltségnek páratlan természeti szépségeiben és beszédes építészeti emlékekben bővelkedő földjén. A szerző bemutatja Athént nemrégén újraépült modern stadionjával, elmondja a „marathoni futás“ elnevezésnek eredetét s beszél a diadaltermő Marathonról. Majd magával viszi az olvasót a Labyrinthus-építő Minos király Krétájába, az ásatás alatt álló knossosi romokhoz s a herakleioni múzeumba. Ugyanitt meglátogat egy modern görög gimnáziumot s elbeszélget a tanulókkal a sport kiválóbb magyar művelőiről és bajnokairól. Aztán bejárja a földrengések-sújtotta híres Korynthost, továbbá Agamemnon városát, a csodás Mykéné, Tyrinsnek gigantikus falait, a „paripanevelő“ Argost s a Kleobis és Biton nemes tette által megszentelt Heraiont.

A hivatásos sport-embernek és a klasszikus szépségek rajongójának lelkes hangja ömlik el a mű minden lapján, de kiváltképpen az olympiai verseny-játékok történeti ismertetésének szánt utolsó fejezetén, melynek végén a szerző felveti azt az érdekes eszmét, hogy az ókori Olympia romjainak további feltárásához szükséges és teljes napfényrehozatalához még szükséges költségeket nemzetközi gyűjtés útján kellene az ásatásokat irányító archeologusok rendelkezésére bocsátani.

M. I.

DR. MIKES LAJOS és DERNŐI KOCSIS LÁSZLÓ: *Szendrey Julia. Ismeretlen naplója, levelei és halálos ágyán tett vallomása*. Behlen Margit előszavával. Közzéteszik és feldolgozták: —. Budapest. Genius-kiadás, 1930. 8-r. 400 l. 16 l. fakszimile.

E nagy buzgalommal készült díszes kiállítású könyv Szendrey Julia emlékét eleveníti fel, azét a Szendrey Juliáét, akiről annyit és oly sokfélélt beszéltek és írtak kortársai. Ennek ellenére Petőfiné alakja és életének nem egy kérdése máig is tisztázatlan volt, míg a szerencsés véletlen pár évvel ezelőtt nem juttatta dr. Mikes Lajost olyan adatok birtokába, amelyek Julia életére és egyéniségére egészen új világot vetnek.

A könyv első részét Dernői Kocsis László színes, drámai erővel meg-

írt Julia-életrajza tölti be. Ez az életrajz azonban, bár értékes és érdekes, sokszor ellenmondásba keveredik a könyv második felében olvasható adatokkal. Julia élete, szerelme, kétségbeesése, szerencsétlen második házassága és tragikus halála bontakozik ki előttünk Kocsis életrajzából. A könyv igazi értékét és irodalomtörténeti becsét azok az adatok szolgáltatják, amelyek alig pár éve kerültek napvilágra. Szendrey Julia ugyanis haláloságán jóbarátjára és tisztelőjére, Tóth József-re, hagyta naplóját, továbbá Petőfi és Arany néhány kéziratát is. Ez a napló és vallomás, amely Julia második házasságának titkát lebbenti fel, Tóth József budapesti tanfelügyelő birtokában volt, aki esküjéhez híven nem hozta azt nyilvánosságra. Csak az ő halála után jutottak Mikes birtokába e nagyértékű okmányok, amelyek közt ott találjuk Julia egész naplóján kívül Petőfi és Arany nem egy ismeretlen kéziratát is. Julia naplója nemcsak mint Petőfiné alkotása érdekes; értékes dokumentuma ez egy szenvedő és szerencsétlen magyar írónőnek, aki talán más körülmények között maradandóbb írói nevet is szerezhethetett volna magának. Irodalomtörténeti szempontból nagybecsű Arany és Petőfi több elvesztettnek hitt kéziratának megkerülése és Aranynak egy ismeretlen verse Petőfihez.

Az előszóban Bethlen Margit grófnő igyekszik Julia alakját az őt ért vádak alól tisztázni. Emberi gyengeségeit védi és rábízza az ítéletet az utókorra, amely szerinte a megrágalmazott Juliát végleg tisztázni és felmenteni fogja.

DR. SCHMIDT BÉLA: *Erdély orvosi folyóiratai 1919-től napjainkig.* Budapest, 1930. 8-r. 5 l. Az Orvosi Hetilap Közleményei. LXXIV. évf. 29. sz.

A szerző hasznos összeállítást nyújt az Erdélyben 1919 óta megjelent orvosi folyóiratokról, amelyeknek rövid történetét is közli a legszükségesebb adatokkal. Megállapítása szerint az 1919-től máig terjedő 12 év alatt Erdélyben összesen 9 orvosi folyóirat jelent meg, még pedig 6 magyar, 1 szász és 2 román nyelvű. A mai helyzet ez: 4 magyar, 1 szász és 2 román nyelvű orvosi folyóirat.

Szerzőt összeállítása elkészítésére elsősorban az készítette, „hogy a dr. György Lajostól megkezdett, majd dr. Ferenczi Miklóstól folytatott erdélyi magyar bibliographiai munkákban nem talált sem említést, sem semmiféle adatot magyar orvosi lapokra”. Ez valóban igaz, mert az idézett munkálatok könyv-bibliographiák. Nyilván elkerülte figyelmét, hogy György Lajos *A romániai magyar időszaki sajtó öt esztendeje. 1919—1923* címen az Erdélyi Irodalmi Szemle 1924-ik évfolyamában (Kny. Tanulmányok és Értekezések. Szerk. Dr. Borbély István. I. k. 2. sz.) az erdélyi magyar hírlapok és folyóiratok bibliographiáját is elkészítette, s benne az orvosi folyóiratok adatait is összegyűjtötte 1923-ig.

T.

SEBESTYÉN KÁROLY: *Gondolatok a tragikumról.* Budapesti Szemle 1930. június.

Ez a tanulmány gondolatfoszlányokat, programtörödékeket nyújt. Beöthy Zsolt szerint a tragikum az egyén s az erkölcsi világrend ellentétéből ered. Rákosi Jenő kigúnyolja ezt az elgondolást. A káros zavart csak úgy oszlatjuk el, ha más oldalról közelítjük meg a problémát s azt vizsgáljuk, vajjon lényeges-e a kapcsolat a tragikum és a pesszimizmus között. Vannak, akik optimista szemmel nézik a tragédiát (Hegel, Vischer, Beöthy Zsolt, legújabbán br. Brandenstein Béla), mert ők az igazság diadalát látják a tragikumban. A pesszimisták (Schopenhauer, Nietzsche, Hartmann) viszont azzal érvelnek, hogy a tragédia a véletlen és gonosz uralmát mutatja. A valóság az, hogy vannak olyan tragédiák, amelyek az optimisták, s olyanok, amelyek a pesszimisták álláspontját igazolják.

A való élet igazságtalansága megborzaszt. Ez ellen a túlvilági igazságosságban táplált reményünk az orvosság. A tragédia azonban nem várhat meg bennünket. A bűnösre itt e földön sújt le a büntető kéz. Igazságosság és okszerűség van a tragédiában. De ez az optimisztikus fölfogás nem egye-

temes érvényű a tragédiarodalmában. Elsősorban azért, mert a tragédiák túlnyomó részében nincs meg a kellő arány a tett és következményei között, másrészt azért, mivel roppant nagy szerepe van a véletlennek (Antigone, Ophelia, Desdemona, Melinda, Hunyadi László). Ezek a példák a pesszimistákat igazolják. A pesszimizmus azonban akkor válik igazán lélekrombolóvá, amikor azt tanítja, hogy noha akaratszabadságunk merő fikció, tetteinkért mégis felelősek vagyunk, valóban pedig vergődünk a gonosz hatalmak uralma alatt (Oedipus király).

Érték szerinti osztályozást végezni a tragédiák között abból a szempontból, hogy észszerű küzdelmet ábrázolnak-e vagy a véletlen játékát mutatják, nincs jogunk. A tragédia az élet tükre, az életet pedig a tragédiaíró úgy festi meg, ahogyan ő maga látja. A pesszimista komor színekkel, az optimista az igazságosságba vetett bizalommal.

Blédy Géza.

SÉNYI LÁSZLÓ: *Ünnepi könyv*. Fél százados jubileuma emlékéül kiadta a Kemény Zsigmond Irodalmi Társaság főtítkára — szerkesztésében. Marosvásárhely, Révész Ernő betűivel. MCMXXX. 8-r. 316 l.

A marosvásárhelyi Kemény Zsigmond-Társaság tavaly télen ünnepelte fennállásának fél századát s ezt irodalmilag is megörökítette a fenti terjedelmes könyvvel. Egy halomba hordta a Társaság író- és művésztárgyjainak anthológiába gyűjtött alkotásait. „A pár soros aforizmától kezdve a hosszabb lélekzetű értekezésig vagy memoárig, vers, novella, színpadi mű, hangjegy, kézrajz és fakszimilén keresztül... az erdélyi tehetség és munkakedv nem utolsó kis seregszemléjét példázhatjuk a Kemény Zsigmond-Társaság élő jelenkorának reprezentatív képmása gyanánt.“ Történelmi és irodalomtörténeti tárgyú cikkei: *Tróznér Lajos*, Visszapillantás a K. Zs. T. multjára; *Borbély István*: Az erdélyi magyar szépirodalom; *Lóvy Ferenc*: Jósika Miklós menekülése 1849-ben; *Vajda Ferenc*: Székely-kérdés a XVI. században; *Gyalui Farkas*: Petelei Istvánról és feleségéről; *Dr. Aggyagási Károly*: A Társaság régebbi tagjairól; *Dr. Eisler Mátvás*: Magyar hebraisták; *D. Biás István*: Bolyai János utolsó szállása; *Nagy Endre*: Mentovich Ferenc; *R. Berde Mária*: Erdélyi Vormärz. Bárá Schleinitz Vilmosné, Toldalagi Róza grófnő emlékei. A könyv 83 darabja közül Tabéry Géza „Zord idő“ c. verse az egyetlen, amely Kemény Zsigmond emlékével vonatkozásban áll.

Sz.

SZABÓ T. ATTILA: *Lupuj vajda történetének ismeretlen változata*. Irodalomtörténeti Közlemények 1930. 3. f.

Kelemen Lajos még 1909-ben a br. Apor-család abasfalvi könyvtárában egy érdekes *Formulariumot* fedezett fel, amelyben egy *Lupulj uajdanak romlasaról... ualo enek* is olvasható. Szerző közli ennek a históriás éneknek hű szövegét, mely a megénekelte esemény negyedik feldolgozása a XVII. század magyar irodalmában. Különösen érdekes az a megállapítása, hogy az ének írója *Kájoni János*, a híres csiksomlyói ferencrendi barát, volt. Bizonyítéka olyan erősek és annyira volószínűek, hogy állítását az irodalomtörténet minden bizonnyal a magáévá fogja tenni. Helyesen utal arra is, hogy a *Formularium* miképen került az Apor család birtokába.

Sz.

SZATHMÁRY BALAZS: *A moldvai magyarok közt*. Napkelet 1930.

Érdekes és megkapó rajz a moldvai magyarság külső életéről, a sáról, szokásairól és lelki világáról. „A falunak öregszerüségü, z mája az egyedül ismert társadalmi forma a csángók közt. Magyar középosztály nincs. Aki ebből az egyszerű életformából kiemkezésére lép a nekik egyedül hozzáférhető román kultúráságra nézve elveszett. Az ilyen művelt csángó már szélszéli, mert a magyar műveltségéről sejtelve sincs... szonyai közt is jó állampolgár. Ezt megmutatta a világháborúban s még régebben a parasztlázadaskor, melyben a csángó parasz

sz. sz. megöszlá-
art életfor-
ar úriosztály,
elkedik s érint-
val, az a magyar-
egyfel magyarul be-
A csángó nehéz életvi-
gháborúban s még rége-
zt nem vett részt. Józansá-

gát, reális gondolkozásmódját egyéb faji erényei mellett nehéz sorsában is megőrizte.”

Sz.

TABÉRY GÉZA: *Emlékkönyv*. Kolozsvár 1930. 8-r. 85 l. Erdélyi Szépmíves Céh.

Az erdélyi magyar irodalom utóbbi tízéves fellendülésének történeti feldolgozása elé várakozással tekint a magyar olvasó közönség. De sem Tabéry e könyve, se S. Nagy László *Harc a végeken* c. füzete nem a várva várt munka, mert mindkettő személyes visszaemlékezéseket közöl általános és objektív áttekintés helyett. A személyes emlékek előtérbeállítása még nem volna baj, ha azok kellő értékük szerint volnának tárgyalva. Aki Tabéry könyvét elolvassa, kétségtelenül szívesen és érdekesen megírt könyvet kap, de az erdélyi irodalom megszületéséről helytelen beállítást nyer. Megismeri a váradi írói csoport küzdemeit, de Kolozsvár irodalmi centrummá alakulása ismeretlen marad továbbra is előtte. Érdekes, de nem teljes és csak részben igaz könyv. Pár vonással hozzájárul az erdélyi irodalom tőkéletesebb megismeréséhez, de vannak ítéletei, amelyek kellő óvatosság nélkül olvasva könnyen félrevezethetik a tájékozatlan olvasót.

Dr. Jancsó Elemér.

TIMAR KÁLMÁN: *Szántó (Arator) István irodalmi tervei*. Irodalomtörténet. Közl. 1930. 1—2. füzet.

Szántó (Arator) István jezsuita ellenreformátor volt Erdélyben a XVI.-ik század 80-as éveiben. Alapos tanulmányai, majd a bécsi és gráci főiskolákon való tanárkodása után Báthory István lengyel király sürgetésére megindítja s irányítja Erdélyben az ellenreformációt, amíg ki nem utasítják a jezsuitákat (1588.). Olmützben hal meg 1612-ben.

Először katolikus műveket akar magyarra fordítani, de nem valósíthatja meg tervét, mert Rómába rendelik (1575.). Erdélyi missziós munkájában a Váradon eltöltött három év alatt (1584—87.) nem volt ideje arra, hogy irodalmi tervekkel foglalkozzék. Akkor kezd ismét terveket kovácsolni, amikor Gyulafehérvárra kerül. Elsősorban fordításokra gondol: *Imitatio Christi*, Granadai Lajos művei. Eredeti műveket is tervezett: homiliákat, szentbeszédet. Azonkívül elleste a reformáció embereinek vitatkozási módját s fölismerte a nyomtatott betű jelentőségét. Az ellenreformáció u. i. nem igen nyilatkozott meg sajtótermékek útján. Ezen a hiányon akart segíteni Szántó s ezért szövögette irodalmi terveit rendtársával a tudós Possevino Antallal (Jezsuita-nyomda fölállítása Erdélyben.). Hogy terveiből mi vált valóra, azt nem igen mondhatjuk meg, mert kéziratok egy kivételével megsemmisültek 1605-ben, de rendtársainak följegyzéseiből tudjuk, hogy szándékait részben keresztülvitte.

Jó szónok volt, de beszédeit a kedvezőtlen körülmények miatt nem adhatta ki. Életének főműve bibliafordítása volt. Első teljes fordítása elhamvadt, másodszor is lefordította az egész Ószövetséget s az Újszövetség egy részét. Ezt a fordítást rendi hagyomány szerint Káldy György használta föl. Vitatkozásaival sokat használt az ellenreformáció ügyének. Ránkmaradt iratai (a római magyar papnevelő-intézet története, a Korán cáfolata, a reformáció terjedéséről Magyarországon és Erdélyben s az erdélyi jezsuita rendházak történetéről írt művei) valamint levelezése mind latin nyelvűek. Szép terveinek megvalósításában megakadályozta az idők mostohasága.

Blédy Géza.

AZ ERDÉLYI MÚZEUM-EGYESÜLET

természettudományi szakosztályának közleményei

DR. SZÁDECZKY GYULA
szakosztályi elnök.

SZERKESZTIK :
1930.

DR. BALOGH ERNŐ
szakosztályi titkár.

Borszékfürdő forrásairól geologiai tekintetben.

Felolvasta az Erdélyi Múzeum Egyesület Természettudományi Szakosztályának 1926. évi december hó 6-án tartott ülésén vetített képek keretében:

Dr. Szádeczky Gyula.

Borszékfürdő tulajdonosa, Ditró és Szárhegy birtokossága, az utóbbi években új vállalatnak adta bérbe a fürdőt, amely szerződésük szerint meghatározott időben bizonyos munkálatok teljesítésére is kötelezve van. A múlt év végén a híres *Lobogó*, továbbá a fürdő leggazdagabb két forrásának: az Erzsébet és a Főkútnek újra foglalását vetették munkába. Ennek folyamán ez év tavaszán a napilapok útján az a hír terjedt el, hogy a Lobogó vize eltűnt, ami nagyon felzavarta Borszékfürdő barátai nagy seregének lelki egyensúlyát. Mert a Lobogó 9 C. hőfokú, szénsavgázzal feltörő vízében való fürdés, — Borszéknek ez az egyik specialitása — felejthetetlen benyomással vésődött a vendégek lelkébe.

Nekem, akit egyéb tudományos érdekek vittek ez őszön a Hargita vidékére, alkalmam volt a Főkút és Erzsébet forrásait feltárt állapotban látni és Borszék vidékén nemcsak most, hanem már más alkalommal is részletesebb geologiai megfigyeléseket végezni. A felizgatott kedélyek tudásvágyának kielégítése céljából időszerűnek gondolom a borszéki forrásokra vonatkozó geologiai tapasztalataimat előadni.

Borszék fekvése a Hargita-Vihorlát vonulatán.

Borszék a sok erdélyi fürdő között annyi egyéni vonással bír, a Hargitavonulatnak olyan értékes, bájos függeléke, hogy méltán megérdemli a nagyközönség szeretetét, fokozottabb érdeklődését. Hargitavonulatnak nevezem itt a tulajdonképeni Hargitán, a Görgényi- és Kelemen-havason kívül a származásilag összetartozó, egész fiatal vulkáni láncot, amelyik a Radnai-havasokban részben elrejtve folytatódik a Guttinon át a Vihorlát vonulatába. Erről a 400 km. hosszúságával az egész földkerekségnek a maga nemében egyik elsőrendű vulkáni tagjáról, szégyenkezve kell bevallanunk, hogy geologiailag egyike a legkevésbé ismert Kárpátrészeknek, amely rendszeresen felvéve

sose volt.¹ Pedig a tudományos érdeken kívül a hozzá fűződő sokféle gazdasági érdek, — hogy egyebet ne említsek, a savanyú vizek kérdése — is nagyon indokoltá tenné részletes ismeretét. Hisz e földön mindent annál előnyösebben tudunk kihasználni, minél alaposabban ismerjük. A Hargita-Vihorlát egészen hosszú vonalán vannak savanyúvíz források.

Borszék az egész előbb említett hosszú vulkáni láncnak ha nem is éppen a közepén, de mindenesetre azon a részen van, ahol az a legnagyobb magasságát eléri. A tenger színe felett 2102 m. magasig emelkedő Kelemen-havas mindössze 20 km. távolságban terpeszkedik északnyugati irányban a fürdőtől. Ez a szomszédság klimatologiailag is erősen befolyásolja Borszéket. *Daly*, a tüzes származású kőzetek egyik legnagyobb filozofusa, a bazaltos kitörések gyökerét, ahogy ő nevezi „substratum“-át úgy vagy 40 km. mélyre helyezi. Tehát azt mondhatjuk, hogy Borszék, Bélbor és a többi ÉÉNy-ra húzódó szénsavas forrás sorozat a legerősebben kiemelkedő vulkáni testrészt szegélyén fekszik. Ezzel szemben geológiai térképeinken Borszéket az eruptívus vonulat testén kívül állónak látjuk. Tán ez a jelenség az oka annak, hogy tudomásom szerint geológusok, akik eddig a szakirodalomban, vagy szakvéleményeikben a borszéki ásványvizekkel foglalkoztak, meg se próbálták azok származását közelebről megmagyarázni.²

A források becsülete.

A források minden időben, amikor és mindenütt ahol az embernek volt magáhozvaló esze, a megbecsülés, sőt különös tisztelet tárgyát képezték. De mi is az a forrás? Földünk felületére hullott csapadék, amelyik eltűnt a kőzet likacsáiban, egyszerre csak újra megjelenik a felületen üde, frissítő forrás alakjában. Hol járt, milyen morsa volt az alvilágban, mit hozott onnan magával? Mind megannyi izgató kérdés, amire feleletet is kaphatunk. Ezek a feleletek nemcsak érdekesek, hanem elsőrendű fontosságúakká válnak reánk nézve, ha tudjuk, hogy egészségünk, életünk függ a jó ivóvíztől. Hisz testünk súlyának túlnyomó nagy részét a víz teszi ki, ami életünk folyamán elhasználódik és amit éppen úgy pótolni kell, mint a működésben levő akármilyen más gőzgép vizét.

Fokozott mértékben megbecsülésre méltók és a modern államokban külön törvényekkel védve is vannak a sokkal ritkább értékes *gyógyforrások*, amelyeket palackozva kereskedelem tárgyává tesznek és — ahogy Borszék vize esetében is van — tengerentúli országokba is szállítanak. A gyógyforrásokat meg kell óvni nemcsak attól, hogy

¹ Azóta a Kelemen- és Görgényi havasokban előadó, a tulajdonképeni Hargitában pedig Bányai részletesebb kutatásokat végeztek.

² Ezen előadás után jelent meg a Magyarhoni Földtani Társulat Hidrológiai Szakosztályának/folyóirata, a Hidrológiai Közöny I—IX. kötete. (Budapest, 1928—1930.) Örömmel kell üdvözlünk ásványvizeink és általában a vizek közelebbi megismerésére igen fontos ezt az irodalmi jelenséget, annál is inkább, mert I. kötete 27—39. lapjain „Színnyei Merse Zsigmondtól: A csíkvármegyei borvízforrásokról“ van benne értekezés, amelyik az ásványos alkotórészek származásának kérdésével is foglalkozik.

a felület sokszor szennyezett talajában elveszítsék tisztaságukat, hanem attól is, hogy egyéb vizekkel találkozva felhíguljanak, vagy más módon veszítsenek eredeti jóságukból. E célból megfelelőleg *foglalni* kell őket, vagyis elzárni az idegen behatásoktól.

A források feltárása.

A források foglalását a *feltárás* előzi meg. Olyanféle művelet ez, amelyet az emberi testen végrehajtani szokott operációkhoz hasonlíthatunk. A feltárás alkalmával az ásványvízre vonatkozó sok fontos jelenséget figyelhetünk meg. Az ásványvíz ugyanis a föld mélyében, nagy nyomás alatt egészen sajátos körülmények között képződik. A föld felületére, vagy annak közelébe jutva, a megváltozott körülmények között, kisebb nyomás alatt elbocsátja gázainak egy részét, ezzel kapcsolatban lead ásványos alkotó részeiből is. Az így lerakódott anyag nagyon sokra, 100 m. vastagságra is felszaporodik olyan — szén-savgázban rendkívül gazdag — forrásoknál, aminők a borszékiek. Ez a *mésztufa*, vagy ahogy népiesen nevezik: *forráskő* akadályozza a forrás nyugodt kifolyását, elzárja annak régi útját, sokszor valóságos labirintust épít, amelyben a felszínre törekvő víz hosszas bolyongásra van kényszerítve.

A jó feltárásnak át kell törni ezen a labirintuson és el kell jutni az eredeti anyakőzetig. A feltárásnál tehát megismerhetjük nemcsak a forrás lerakódásait anyaguk és természetük, mennyiségük szerint, az utat, amelyet a víz vándorlása közben végezett; hanem a valóságban látjuk azt az anyakőzetet is, amelyet már nem a víz rakott le, amelyen az feljön, melyből részben ásványos alkotó részeit is felvette; megfigyelhetjük a víz feltörésének irányát, módját stb.

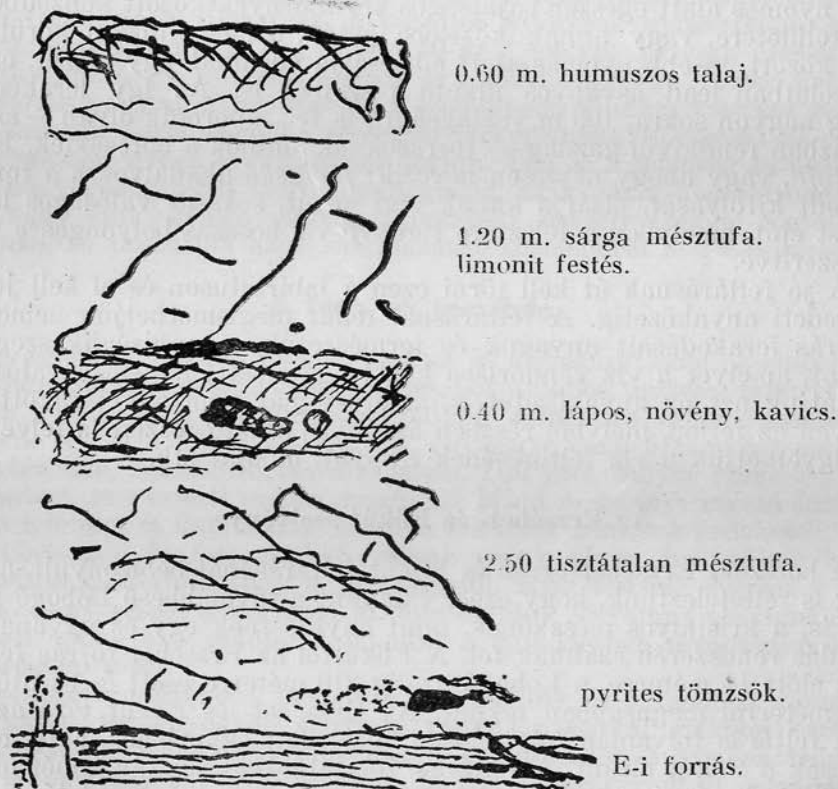
Az Erzsébet- és Főkút szelvénye.

A borszéki Erzsébetforrás és Főkút feltárásánál bebizonyult, amit addig is feltételeztünk, hogy ezek, valamint a távolabbeső Lobogó forrásai is, a kristályos mészkőnek, mint anyatestnek egy és ugyanazon szakadás rendszerén szállnak fel. A Főkúttól az Erzsébet forrás feltárásuk előtt 14 méterre, a Lobogó pedig 210 méterre esett és ez utóbbi 11,70 méterrel magasabban feküdt. Az Erzsébet- és Főkút vize azonban a feltárás folyamán folytonosan közeledett egymáshoz, amíg egyszer csak a Főkút eltűnt. A feltárás folytatásával azután ismét megjelent egy forrás és majd közelebb (egész 2 méterig), majd távolabb jutva az Erzsébettől, a feltárás végén 4 méter távolságban, attól északra jött a felületre. Az Erzsébet forrása egyenesen függőlegesen szökött fel, az északi forrás pedig gyengén észak felé dőlő üregből tört elő. (Lásd a szelvényt.)

Az egész feltárt terület a feltárás befejeztével K-Ny-i irányban 22 méter hosszú, erre merőlegesen pedig 11 méter széles és 4—6 méter mély egyenetlen gödör volt, amelynek részletekben nagyon változó szelvényén felül 60 cm. vastag humuszos talaj alatt 1,20 m. sárga mésztufát alján helyenként rozsdás limonitos fetéssel lehetett látni. Ez a

festék a forrásból időnként — tán a felületi édesvízzel találkozáva — nagyobb mennyiségben kivált vas lerakódásnak a terméke. Ez alatt 40 cm. lápos, iszapos növénymaradványos réteg következett helyenként fenyőgyökérrel, bemosott törzsekkel és kavicsos részekkel, ami az anyakőzetre következő legalsó réteget, egy átlag 2.50 méterre becsülhető rostos szerkezetű kékes, tisztátalan forrásmészke réteget borít. A tisztátalanság egy részét a mélyből az erős nyomású vízszugártól magával ragadott és a labirintusban megrekedt kőzetmorzsa okozta.

A Főkút és Erzsébet feltárás szelvénye.

Egy igen érdekes alkotórésze ennek a tisztátalanságnak a helyenként, de főleg az északi főforrás körül sűrűn hintve előforduló pirit. A pirites kőzetből készült vékony csiszolatban mikroszkóppal — nagy meglepetésemre a régi zúzott kvarcon, fehér csillámon kívül ércetek közé foglalt üde kvarczemeket is bőségesen kiválva találtam. Ezekben ritkán parányi rutilzárvány is akad. Ez a körülmény arra enged következtetni, hogy a forrásnak ez a legrégebb lerakódása ércképződéssel, kovásvkiválással, tehát fokozottabb vulkáni tevékenységgel ál-

lott kapcsolatban. Az északi ferdén jövő forrás nagymennyiségű, főleg különböző mészkőmorzsákból, régi kvarcsezemből és csillámból álló homokot hozott magával. Az anyakőzet, amiből a források feltörnek, sűrű, 1—2 mm-nyi rétegekben világosabb és — csak mikroszkóppal látható grafitszálak következtében — sötétebb szürke színű kristályos mészkő, amelyben figyelmesen vizsgálva, helyenként szintén találni apró pirit kristályokat. E forrásokkal kapcsolatos gyenge éréképződés hegyeink éretelléire emlékeztet, melyekben hasonló geológiai viszonyok között sokkal nagyobb mértékben fordulnak elő az éreek.

A Főkút, Erzsébet és Lobogó összefüggése.

Ezekből tehát nyilvánvaló a Főkút és az Erzsébetforrás közös származása és éréképződéssel való kapcsolatuk. De hogy ezek a Lobogóval is összefüggésben állanak, kitűnt abból, hogy a feltárás folyamán a Főkút vize tetemesen megszorodott akkor, amikor a Lobogó vize 1,5 másodpercliterről 1 másodpercliterre csökkent. Másrészt pedig, amint a Főkút és Erzsébet feltárásával fokozatosan mélyebb szintbe jutottak, a Lobogó vize is süllyedt. Amikor a források vízének kiemelésére beállított szivattyú megromlása következtében a medencében a víz 12 óra alatt 80 cm-re gyűlt, a Lobogó vize is emelkedett 10 cm-rel, a medence kiszivattyúzása után pedig ismét visszasüllyedt a régi szintre.

A feltárt források vízbősége.

Érdekes és gazdaságilag fontos jelenség a Főkút- és Erzsébetforrás vízének a feltárás folytán való szaporodása. A munkálatok bevégezésekor a kettőnek vízmennyiségét 4,3-tól 4,5 másodpercliterre becsülték, ami napi 380.000 liter vizet jelent. Ez a nagy vízmennyiség és a mészkőből feltörés módja mutatja, hogy itt karsztvízzel van dolgunk, ami a Bükkhavas eredetileg egységes mészkőtáblája és nem sokszorosán begyűrt állapota mellett bizonyít. Eddig évente legfeljebb 3.000.000 palack borszéki vizet hoztak forgalomba. A mostani vízmennyiséggel ezt, a szükségletnek megfelelőleg teszés szerint, akár százmillióra is fel lehetne emelni és még mindig maradna fürdőkre is ásványvíz. Ha arra gondolunk, hogy ezeken kívül Borszéknek még Riegler professzortól felsorolt³ 12 megelemezett és több elemzetlen ásványvízforrása van, akkor fogalmat alkothatunk Borszék rendkívül nagy ásványvíz gazdagságáról.

Riegler dr. közleménye szerint (113. lap) az Erzsébet- és Főkút együttvéve 1902-ben napi 49.648 litert adott. Tehát a jelenlegi mennyiség ennek hétszeresénél is több.

Szabad szénsavgáz elszállítás.

Ezekből az adatokból megítélhetjük a szakszerű feltárás jelentőségét és azt, hogy ezek révén mennyi mindenféle pozitív ismerethez

³ Erdély nevezetesebb fürdői 1902-ben. Budapest, 1903.

juthatunk. Ezek sorában a szabad szénsavgázak elszállását kell még megemlítenem, amit jól lehetett látni akkor, amikor a szivattyuzás albhagyásával a kiásott területet ellepte a víz. Ilyenkor nemcsak a két forrásban lobogott a szénsavgáztól a víz, hanem a medence egész területében elszórvva kisebb-nagyobb gázbuborékok szálltak fel. A kisebbek állandóak voltak, a nagyobbak kis szüneteket tartva jelentek meg. Ezek legnagyobb mennyiségben a két forrás közelében voltak láthatók és figyelemreméltó, hogy általában észak-déli irányban gazdagabb vonulatokat árultak el. Az üreg déli részén kiálló kristályos mészkőtömb pedig a szivattyú zakatolása mellett is kivehető, gargalizáláshoz hasonló morajt hallatott.

A szabad szénsavgáznak nemcsak a forrásokban, hanem azok környékén, szárazon is látható ez a tömeges elszállása a borszéki savanyúvizeknek igen fontos és lényeges vonása. Than Károly, volt budapesti egyetemi tanár a Tud. Akadémiában 1875-ben tartott felolvasásában szószerint ez áll: „a borszéki vizek fő alkotórészét tulnyomólag a szabadszénsav képezi... A félig kötött és szabad szénsav súlya jóval meghaladja a szilárd alkotórészek összes súlyát... Ez a viszony páratlan az ilyenmű forrásoknál... A borszéki források és különösen a Főkút minden eddig jól ismert ásványvíz közt szénsavtartalomra nézve a leggazdagabb.“

A források vegyi összetétele.

Ami a szóban lévő három forrás ásványtartalmát illeti, erre nézve a rendelkezésünkre álló vegyielemezések tájékoztatnak bennünket. Ezeket az alábbi táblázatban összeállítottam, de értékeikre vonatkozólag meg kell jegyezmem, hogy Than Károly a Magyar Tud. Akadémiában már 1890-ben „Az ásványvizeknek chemiai constitúciójáról és összehasonlításáról“ tartott előadásában kifejtette a vegyi elemzésekkel kimutatott alkotórészek szokásos sókká csoportosításának téves hypotézisén nyugvását. Ezzel az eljárással egy és ugyanazon víz alkotórészei úgy csoportosíthatók, hogy azokból két különböző vízre lehet következtetni. Ezek az alkotórészek nagyobbára olyan híg állapotban vannak az ásványvizekben, hogy azok ott szabadon, dissocialva lévő ionok szerepét játsszák. Ezeknek elektromos töltésük van és éppen ebben rejlik a szervezetre való hatásaik. „El fog jönni az idő“, írta Than, „amikor a források szellemének erejét az ionok elektromos töltéséből értelmezhetjük.“ Leghelyesebb tehát az alkotórészek viszonylagos egyenértékeit százalékokban adni, külön a fémekre és külön a savakra. Ezen értékek összehasonlításával aztán kitűnően ellenőrizhetjük a vizek változását.

A borszéki Főkút vizéről a jelenlegi feltárás előtti (1925. december 8-án) és a feltárás utáni állapotában (1926. szept. 29-én) a bukaresti egyetemen készített elemzési adatokat így átszámítva, azt tapasztaljuk, hogy a feltárás után növekedett a natrium-, calcium-, különösen a kálium- és a kénsavtartalom, ellenben lényegesen fogyott a magnesium és a vasmennyiség. Egészben véve azt mondhatjuk, hogy a víz minősége javult.

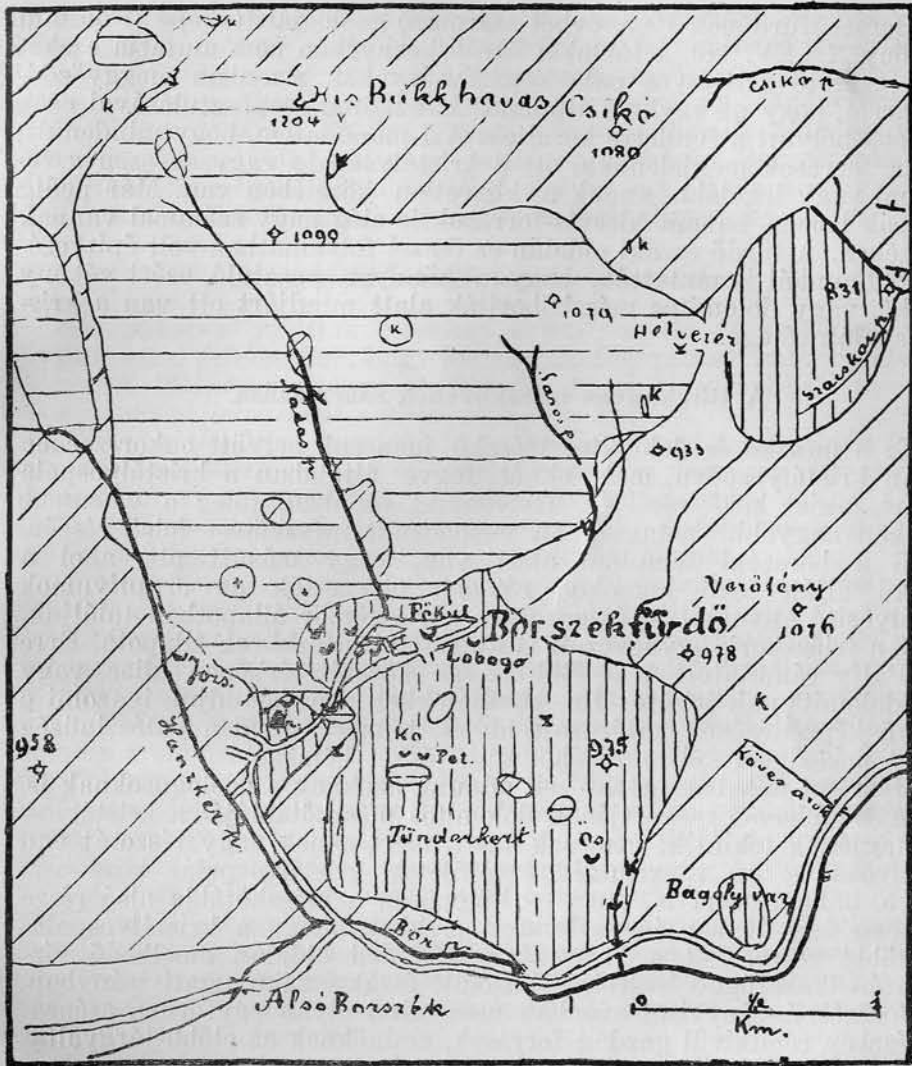
	F ő k ű t				Erzsébet	Ó-Lobogó II.	Új Lobogó
	Than	Hankó	Crasu	Grasu	Hankó	Hankó	Hankó
	1873	1890	1925 XII. 8.	1926 IX. 29	1890	1890	1890
Szénsavas mész CaCO_3	1'331	Ca $(\text{HCO}_3)_2$ 2'26314	2'1800	2'0699	2'26910	1'0278	1'0266
» magnesium MgCO_3	0'765	Mg $(\text{HCO}_3)_2$ 1'21058	1'1755	0'8153	1'20632	0'3621	0'2427
» nátrium Na_2CO_3	0'545	Na HCO_3 0'84250	0'6334	0'6 59	0'83991	0'1325	0'1687
» lithium Li_2CO_3	0'002	Li HCO_3 0'00477	0'0029	0'0019	0'00444	0'0446	0'0411
« vas FeCO_3	0'007	Fe HCO_3 0'01196	0'0112	0'0038	0'01204	0'0050	0'0127
» ka'ium K_2CO_3	—	K HCO_3 —	Mn $(\text{HCO}_3)_2$ 0'0003	nyom	—	Mn. 0'0167	—
Chlornatrium NaCl	0'033	— 0'02356	— 0'0181	—	0'02623	0'0054	—
Chlorkalium KCl	0'086	— 0'09570	— 0'0753	—	0'0942	0'0244	0'0322
Calcium sulphat CaSO_4	0'006	— 0'0637	Na_2SO_4 0'0063	—	0'0374	0'0178	0'0131
Silíciumoxyd SiO_2	0'072	— 0'6621	SiH_2O_3 0'0780	K_2SO_4 0'0819 0'0167	0'06711	0'0390	0'0467
Szilárd alkotórészek összege...	2'847	— 4'52482	4.1810	— 3'7570	4'52358	1'6763	1'5844
Szabad CO_2	—	—	—	1'8785	1'8544	—	—
Félig kötött HCO_3	—	—	—	3'5212	3'4965	5'5008	2'5350
Fajsúly	—	—	—	1'00361	— 1'00556	1'00130	1'00126
Hőfok	—	—	—	9 C°	7'8 C°	9'1 C°	9'1 C°

Ezek az elemzési adatok azt mutatják, hogy 1) a Főkút és a közepében levő Erzsébetforrás rendkívül nagy mértékben tartalmaznak szabad szénsavat és főleg mészhhez kötött szénsavas sókat. Vegyi összetétele mindkettőnek majdnem egészen egyenlő. 2) A Lobogó vize is hasonlít az előbbiekhöz, de azoknál sokkal hígabb. Ennek oka az, hogy — amint a mostani foglalást megelőző feltárás jól mutatta — édesvízforrás is keveredett vele, amitől újabban iparkodtak megszabadítani. 3. A források vegyi összetétele idők folyamán — főleg az alkotó részek mennyiségét tekintve — némi változást szenvedhet. Ezt a változást egyrészt az okozza, hogy — némelykor a nem megfelelő foglalás következtében — forrás ásványos alkotórészei lecsapódás folytán veszítenek mennyiségeikből. De a lerakott régi, nagy felületű anyagokból a szénsavgáz segítségével a víz fel is vehet anyagokat. Másrészt — ahogy a Lobogónál láttuk — édesvíz hozzájárulásával, de a csapadék nagyobbodásával is, különböző mértékben felhigulhat az ásványvíz. 4) Még nagyobb változás következhetik be a víz mennyiségét illetőleg a foglalások révén. Jól mutatja ezt a Főkút példája, amelyik 1902-ben Riegler könyve szerint napi 9648, az Erzsébet pedig 40.000 liter vizet adott. 1914-ben újra foglalták a Főkutat, mely foglalást Knett ezévi jan. 27-iki szakértői véleményében nagyinak és a megelőző feltárását nem elég mélynek, nem teljesnek minősített. Mégis már ez a feltárás is tekintélyesen megnövelte a vízmennyiséget, mert az a jelenlegi feltárás előtt napi 130.000 liter volt. A Főkút ezen vízmennyiségét a jelenlegi feltárás — úgy látszik, hogy a Lobogó vize egyrésztének bevonásával ugyan — de megháromszorozta. 5) Bekövetkezik lassú változás az idők hosszú folyamán a föld mélyében végbemenő változásokkal kapcsolatban is. Mindezek megértése céljából e források képződési és általában geológiai viszonyaival kell megismerkednünk.

A borszéki források származása.

A föld felületén keringő víz a föld felületét alkotó ama könnyű elemek (H, O) vegyülete, amelyek súlyuknál fogva már eredetileg a föld felületén gyűltek meg, amelyek a föld felületén kifejlődött szerves életnek a fő tényezői. A föld felületére juthatnak a vulkáni kitörésekkel kapcsolatban olyan, úgynevezett *juvenilis vizek is*, amelyek a felületen végbemenő körforgásban még nem vettek részt. Borszék forrásai azonban bizonyára nem ilyenek. Ennek ellene szól mindjárt a forrásoknak nagyon alacsony hőmérséklete. Riegler adatai szerint az az Erzsébet hőmérséke 7,8, a Főkúté 9,0, a Lobogóé 9,1—9,2 C fok. Ezek az alacsony hőfokok a Főkútnak 882 m. tengerszín feletti magasságára és nem juvenilis származásra vallanak. Hisz a felület közelében lévő állandó hőfokú övtől lefelé általában minden 31 m-re, fiatal vulkáni vidékeken pedig, amilyen a Hargita-vonulat is, még kisebb mélységre esik egy C. fok hőemelkedés. Borszék vize tehát a *keringő, vadosus* vizek csoportjához tartozik. Ennek származása a következő:

Borszékfürdő felett emelkedő 1310 m. magas *Bükkhavasnak* déli lejtőjére hulló légköri nedvesség nagy része a felületén levő vékony

Ásvány-, édes forrás, Jóna, János, Péter, Csikó, Po. Potó, t. négy dőles.

Flóréporku mészkő. Kristályospala, Forrás mészkő, Dávanáledék, Szénitendvör, kvarcit.

mészkőréteg repedésein, töléseirein át a mészkő alatt következő krisztályospala és az ezekben nyomult eruptívumok felületére jut Ennek a tömör testnek felületén a víz leszivárog, egyes nagyobb erekbe gyűl meg, és ahol ez a vizet át nem eresztő kéreg rész a felületre kerül, ott a földalatti vízereknek megfelelő helyeken megjeleennek a források. A vízgyűjtő terület magasságával járó nagy csapadék és a mészkőboríték teszi érthetővé a források szokatlan karsztos jellegű vízbőségét és nagy mézstartalmát.

Borszékfürdőnek 1905. évből származó geológiai térképe (Földtani Közlöny XXXV. köt. 1 tábla) a fürdő környékén nem mutatja ezeket a vízvezető kristályos pala képződményeket. Azonban meggyőződésem arról, hogy az egykori általános mészkőfedő lepusztulásával ezek igen sok helyütt a felületre kerültek. Azt mondhatom, hogy mindenütt, ahol a források megjelennek, ott a kristályospala vagy egészen a felületen, vagy legalább annak a közvetlen közelében van. Már pedig nemesak borvíz, hanem édesvíz-források is elég nagy számmal vannak Borszéken. A fürdő északi oldalán ez őszel folyamatban volt építkezések földmunkái is mutatták, hogy a könnyen pusztuló, ezért vékony mészkő, vagy dolomitos mészkőboríték alatt mindjárt ott van a kristályospalák rétege.

A Bükkhavas mészkővének származása.

Ez a mészkő és dolomitos mészkő igen sok helyütt cukorszerűen át van kristályosodva, mely oknál fogva általában a kristályospala csoport tagjai közé sorolják. Helyenkint azonban, főleg a védettebb helyeken nagyobb vastagságban megmaradt mészkőtest felső részén, aminő a borszéki templom alatt van, vagy másutt ott, ahol a mészkő alján levő homokos rétegek elvezették az eruptivumok kristályosító anyagait, egészen olyan sűrű, tömör állapotban találjuk, aminő a triász kori, úgynevezett Guttensteini mészkövek állapota. Erre már Pálffy rámutatott és a Bükkhavas kőzetét térképen „dias, vagy trias dolomit“-nak jelölte. Ha kővületekkel nem is tudjuk igazolni e mészkő képződésének határozott idejét, tengeri, minden valószínűség szerint másodkori származásához alig férhet kétség.

Másrészt azonban igazat kell adnunk azoknak a geológusoknak is, akik a Bükkhavas csoportjának dolomitos mészkőtábláját a kristályospala tagjának tekintik; nemesak azért, mert ennek nagy része át van kristályosodva és a szomszédos területek kristályospalái közé van gyűrve, hanem azért is, mert — különösen a mészkőtábla alsó része — éppen úgy át van járva kvarcit erekkel, ahogy a kristályospalatest többi része. Sőt a Hétvezér-forrás déli oldalán emelkedő vízválasztón összefüggő kvarcitér húzódik észak-északnyugati irányban.

Borszék ásványvizei azonban nem mind olyan egyforma, szénasvámészben rendkívül gazdag források, aminőknek az előbb tárgyaltakat megismertük. Vannak köztük olvanok is (aminő pl. az Arany János-kút), amelyekben a nátriumhydrokarbonát annyira felszaporodik, hogy Riegler szerint már a meszes nátronos vizek közé tartoznak. Hogy ezen különbséget megértsük, a mészkő alatt lévő kristályospalatesttel kell behatóbban foglalkoznunk.

Közvetlen a mészkő alatt a Nádaspaták kezdő ágaiban helyenként finom, *homokospalát* találunk, ami nemesak itt, hanem a Hétvezér-forrástól északra is előfordul és a triás vagy lias homokos üledékeket juttatja eszünkbe. Az utóbbi helyen durvább *konglomerátos kiképződésével*, sőt *dörzsbreccsákkal* is találkozunk. Másutt fekete, némelykor ércet is tartalmazó *grafitoskvarcit* az, ami foltonként megjelenik a mészkő alatt. Ezek a jelentéktelen változó képződmények többnyire a

mészkötest alatt volt eredeti, vékony homokos rétegekre utalnak. Ezek alatt azután sokkal nagyobb vastagságban *fekete, vagy kékesfekete, karbonpalához hasonló rétegek* következnek, melyeket a fürdőhöz közel legszebben a Csalósarok felett levő nagy *Arkózatiszás* lövészárkai-ban találtam feltárva. De ilyen vékony lapokra hasítható fedőpalaféle kőzet sok máshelyütt igen nagy területen előfordul Borszék vidékén. Hogy eredetileg ezek is vízi üledékek voltak, azt jól elárulja egyes helyeken csak jelentéktelenül átkristályosodott állapotuk.

A borszéki kristályospala származása.

De miképen jutottak jelenlegi kristályospala állapotukba? Erre röviden azzal felelhetünk, hogy hegyképző folyamatok hatáskörébe kerültek. A földkéreg gyenge, lesüllyedő, geosinklinálisoknak nevezett részein idővel felnyomul a belső izzó rész anyaga.

Harman tanárnak legújabb hypothesis szerint a nagy idők folyamán vándorló földsarokhoz való alkalmazkodás volna az oka az ilyen ngyszabású kéregmozgásnak. A polusvándorlást pedig a nap különböző mértékben kibocsátott energiámenyisége befolyásolná, tehát az, amiben a jelenlegi rendkívüli időjárás okát is látjuk.

A felnyomuló juvenilis anyag legmozgékonyabb kovasavas előfűtárjával és kristályosító gázaival átjárja, felhevíti a sűrű üledékeket. Ezek nyomán azután nagyobb eruptívus tömegek hatolnak fel, amelyek még erősebben megdolgozzák, a hosszú benső érintkezés folytán új vegyi kapcsolódásokra képessé teszik, sőt teljesen asszimilálhatják az üledékes burkot. Az érintkezésből származó jellemző új ásványokat, aminő a tremolit, stb. több helyütt megtaláltam Borszékfürdő környékén, főleg a Hanszker patak táján és a Nádaspatak felső árkaiban is. A tömeges felnyomulás, újra kristályosodás és az egyirányú nyomás termékeként pedig a fürdőtől nyugatra nagy területen réteges kítő-rési kőzetek: porphyroidok, keleten pedig kevés aplit és diorit jelennek meg. A hegyképződésnek óriás ereje összegyűrte, ráncosította a kristályospalává lett egész tömeget. De a később, nyugodtabb viszonyok között képződött normális kifejlődésű, nem nyomott aprószemű biotit-gránitnak éppen hogy a felületre jutott hírnökét is megtaláltam a Nádaspatak torkolatától nyugatra emelkedő dombon. Ez már a ditrói szienit burkához tartozik.

Borszéknek ezen eruptívus képződményeiről itt esik először szó; részletes, pontos megismerésük még a jövő feladata. Ezek adhatnak majd közelebbi felvilágosítást Borszék vizeinek nagyfokú különbözőségeiről. Erre vonatkozólag egyelőre csak annyit mondhatok, hogy a fürdő nyugati részén, ahol a gránitos felnyomulás mutatkozik, kisebb a források mésztartalma és szaporodik bennük a nátrium, kálium, klor.

Az is nagyon jellemző vonás, hogy dr. Athanasiu, helybeli egyetemi előadó (conferentiar) 1926. évi szeptember 20—25-én végzett meg-határozása szerint az eruptívumhoz közelebb eső Madona (Boldizsár), László, Miron (Kossuth) vizének radioaktivitása a legnagyobb; sőt a Nádaspatak alsó folyása menti édesvízforrásnak is jelentékeny radio-aktivitása van. Egy liter víz radioaktivitása milli-mikro-enrieiben kife-

jezve és hőfoka C szerint: Madona (Boldizsár) 1.28, 9°; László 0.93, 9°; Főkút É-i forrása 0.58, 9°; Miron (Kossuth) 0.57, 7°; Arany 0.40, 8.5°; Petőfi 0.33, 6; Alexandri 0.31, 7—7.5°; Erzsébet 0.22, 9°; Carol (József fhg) 0.21, 7°. Tehát a gazdagabb piritlerakodással körbezett Főkút radioaktivitása a tőle 430 m. távolságban lévő Erzsébetének kétszeresénél is több.

A régi eruptivumok nagyobb területen összefüggő vonulatokat alkotnak *Borszéktől ketetre* a Kisbeszterce mellékén, ahol azokat geológiai térképeink is jelzik.

Borszék vidékének lényeges hegyképződése kezdetét az előadottak alapján a második időszak trias periodusa utáni időbe kell helyeznem.

A borszéki szénsavgáz származása.

Az előbbieket szerint a borszéki vizek ásványos anyaguk egy részét a kristályospalák és eruptivumaik változatos csoportjából veszik fel. Már az ókori tudósok megállapították, hogy a források minőségét az a földkéreg adja, amelyen azok átszivárognak: tales sunt aquae, quales sunt terrae, per quas fluunt. A borszéki vizet túltelítő óriás mennyiségű *szabad szénsav* azonban nem a kristályos palával, hanem a Keleti-Kárpátok képződésének utolsó fejezetével, a vulkáni folyamatokkal áll kapcsolatban. A mélyből feltörekvő tüzes anyag ugyanis lassanként a hegyképződés folyamán támadt repedéseken a felületre került. A fiatal harmadkorszaki tenger kristályospala szigetein kigyuladtak Hargita vonulatunk vulkánjai, Jáva jelenlegi állapotához hasonló viszonyok között.

A szénsavgáz feltörés (mofetta) egyik jellemző kísérője a vulkáni kitöréseknek. Az olaszországi vulkánok kitörésénél is ez jelenik meg elsőként a pincékben és a posztvulkáni működésnek is ez az utolsó tagja, amellyel végződik a vulkánok élete. Így volt és így van ez a Hargitavonulatban is. Ennek felépülése szénsav és egyéb gáz- és gőzfejlődéssel, óriás robbanásokkal kezdődött, amelyek szétrobbantották, vulkáni homokká, becsává tették a felnyomuló izzónfolyó anyagot. Több száz méter vastag, különböző andezites anyag kiszórását vékonyabb lávarétegek közbeékelése szakította félbe és csak azután következtek a nagy lávaömlések, amelyek a Kelemen- és a többi Havasaink fenséges tábláit felépítették.

Andezites eruptivumoknak olyan nagy tömegét, aminővel itt állunk szemben, még csak az északamerikai Kordillerák nyugati részén, a Kaszkade-hegység csoportjában ismerünk.

Borszék szénsavas vizeire való tekintettel bennünket legközelebből érdekel Borszéktől délre, a Közrezhavason kezdődő az a csipkés gallérféle emelkedés, amely innen a Tinosza-vonulaton és a Székpatak jobboldalán, az Obesinán át húzódik Bélbor felé. Mert ez a nyugtalan, merész emelkedés, amelyik kihányt andezitbreccsa, -tufa és közbül apróbb lávafolyásokból áll, ennek a vidéknek legkeletibb, legfiatalabb, a kristályospala hegységen áttört vulkáni tagja.

Borszék nyugati környékét körülfogó, a régi komoly, impozáns kristályospalavonulattól külső formájában is olyan élesen különböző

ezen képződmény, nemcsak tájképileg iktat e hegyrendszerbe egészen új formacsoportot, hanem kovasavassóival fejleszti a vele érintkező szénsavaközetekből a vetődéseken, repedéseken elszálló nagymennyiségű szénsavgázt. Tudjuk, hogy száraz mész és kovasav 800 C. fokon hat egymásra; a vizes oldatokban pedig a kovasav már 260 C. fokon kiűzi a szénsavat. Az így felszabaduló szénsavgáz felszáll és a keringő vízzel találkozva, az ottlevő nagy nyomás alatt szénsavval telíti a vizet. A víz szénsavtartalma azután a többi ásványos alkotórész feloldását is elősegíti.

A borszékvidéki mészkő változatos szerepe.

Hogy a borszékvidéki mészkő változatos geologiai szerepét jobban megismerjük, a Borszék déli szomszédságában levő, az andeziteknel régibb nefelinszienites eruptívus tömegre is rá kell irányítanom a figyelmet. Ennek, az egész Alpes-kárpáti övben ilyen teljességgel csak itt előforduló, ritka szépségű, nagyon változatos kiképződésű és rendkívül sokféle ásványt tartalmazó kőzetsaládnak egyik tagja a Ditróról elnevezett ditroit is. Ennek jellegzetes kékszínű szép ásványa a szodalit klornátriumot, egy másik társasásványa a kankrinit pedig szénsavat is tartalmaz. Mindkét vegyület benne van a borszéki vízben. A nefelinszienitek nagy csoportjának képződését Daly, a Harvard-egyetemnek kiváló professzora, híres könyvében (Igneous Rocks and their Origin, New-York, 1914.) szénsavas kőzeteknek bazalt anyagtól való megemésztésére vezeti vissza.

A borszéki Bükkhavas mészkőtáblája, a ditrói nefelinszienittömeg keleti része és tovább délen a Nagybagmász-csoporthoz tartozó, magasan kiemelkedő, kétségtelenül másodkori mészkőszikrek csakugyan egy vonulatba esnek. Másrészt ezen régi, származásuknál fogva egységes mészkőnek vehető társaság nyugati kiegészítőjeként ismerjük a szárhegy és vaslábi szép fehér márványt, amelyek — ha épebb állapotban volnának — a híres carrarai márvánnyal versenyezhetnének.

Ezekből láthatjuk, hogy az eredetileg hasonló, tengeri származású közönséges mészkövek a földkéreg alakulása folyamán, egymáshoz közel eső területen, milyen nagyon különböző sorsra jutottak, ennek következtében egymástól mennyire különböző kőzeteket hoztak létre!

A borszéki mészkő megszakításokkal északra folytatódik a bélbori mészkővonulatba, amelynek szegélyén a borszékihez hasonló, egy másik borvízforrás-sorozatot ismerünk. Ettől északra Moldvában a Dragojásza kristályosmészkőve következik. Borvíz-sorozat itt is éppen úgy megvan a vulkáni vonulattól áttört kristályospalaszegélyén, mint Borszéken.

A borszéki gránit és a ditrói eruptívum kora.

A ditrói nefelinszienit-tömeg belenyomult a borszékvidéki kristályospala testbe és azt északra dülő redővetésre kényszerítette. Feltörését tehát a kristályospalaképződési idejénél fiatalabbnak kell tartanunk. Ezt bizonyítja az a körülmény is, hogy míg a kristályospala

ásványait a hegyképző folyamatok erősen meggyötörték, addig a ditrói szienitesoport ásványai az előbbiekhöz mérten épeknek mondhatók.

Miután a Nádas-patak torkolatától nyugatra mutató gránitos eruptivum ásványai nincsenek zúzva, ennek felnyomulása is a gyűrődések után, valószínűleg a nefelinszenit-tömeg képződése ideje táján és bizonyára az andezit erupeiókat megelőzőleg ment végbe.

Az öreg és fiatal eruptivumok, valamint a szénsavgáz közti kapcsolat és a borvíz alkotórészeinek származása.

Rendkívül érdekesek és eredményeiben messzehatók voltak azok a vegyi átalakulások, amelyek a mészkőtömeg egyrészének a mélybe, az izzó bázisos magmába jutásával bekövetkeztek. A vegyi egyesülésből származó szénsav és egyéb gáz igen mozgékonyá tette a mélyben, nagy nyomás alatt levő magmát. Ennek következménye lehetett a könnyű nefelinszenit anyagnak a magasabb szintben való különválása, másrészt a nehezebb, a mész róvására képződött piroxensilikát és egyéb súlyos alkotórészeket tartalmazó andezites, sőt majdnem bazaltos anyagok a mélyben meggyűlése. A Daly-féle elgondolás kapcsán ilyenformán a Hargita andezites kitorései is összefüggésbe jönnek a nefelinszenit képződésével. E nyári kirándulásaimon a Hargita kitorését bevezető tiszta anfibolandezit tufát mint a Keleti-Kárpátok szegélyén, a kristályos alaphegységre közvetlenül lerakódott képződményt ismertem meg. Erre következett a bázisosabb, helyenként olivint is tartalmazó piroxadesit rengeteg laza halmazata és azután hatalmas lávafolyása a Hargita—Kelemenvonulat egész 60 km. szélességében. Valószínű, hogy az itteni óriás mennyiségű kiszórt anyag robbanásainál a szén-dioxidgázoknak is lényeges szerepük volt. A martiniqui Pelé-vulkán 1912-iki kitorésében is — amelyik égető és fojtó lehelletével egy pillanat alatt elpusztította minden lakójával együtt a virágzó Saint-Pierre várost — kimutatta Moissan elemzése a szénsavgázt és 10—12% széndioxidot. Feltehetjük tehát, hogy Borszék forrásaiban a felületre kerülő szénsav csak késői epigonja hegyeink képződésénél egykor olyan fontos szerepet játszott gázos kitoréseknek.

Ezek után már most hosszászólhatunk a borvíz többi ásványos alkotórészei származásának nehéz kérdéséhez. A borszéki ásványvizek szénsav-, chlor- és kéntartalmát az előbbieknél alapján a Hargitavonulat andezit kitorései postvulkáni állapotának végső lehelleteként kell fel-fognunk.

A sok mész és magnézium pedig kétségtelenül a felület alkotásában is nagy szerepet játszó dolomitos mészkővel áll kapcsolatban, amelyből azokat a nagy nyomás alatt feltörő víz gazdag szénsav-tartalmánál fogva könnyen felveszi.

A borvíz többi alkotórészét, nevezetesen tekintélyes nátrium-, kálium- és vastartalmát minden valószínűség szerint a kristályospalaburokba nyomult, alkaliákban, főleg nátriumban gazdag gránit és nefelinszenitből nyeri.

Tájképi szépségek, fiatal üledékek.

Azt a kitünő hatást, amelyet Borszék a vendégekre gyakorol, nem lehet egyedül ásványvizeinek tulajdonítani. Kétségtelen, hogy a betegek és egészségesek testi és lelki felfrissítésében része van havasalji ragyogó napfényes levegőjének, gyönyörű fenyveseinek és változatos formájú hegyeinek is.

Láttuk, hogy ezek a hegyek részint a kristályospalák méltóság-teljes vonulatai, részint pedig fiatal, hetvenkedő vulkánok koszorúi. Ezek mellett azonban be kell mutatnom még egy új formaelemet, amelyik a vulkáni működés utolsó szakában iktatódott közbe. Ez többé nem a hegyképző, nyugtalan erőknek, hanem az azokkal szemben működő, koptató, simító, csendes, vizilerakódásoknak a terméke.

Ez hozta létre a Hétvezérforrás felé húzódó szelid lankáját, valamint a lignitbánya környékének széles térségét. Hogy ezeknek származását megértsük, ki kell emelnem azt, hogy a Hargitavonulat nemcsak áttörte a kristályospalák lekopott, kissé előregedett láncát, hanem annak szélére egy új hegyláncot épített. Ez az új hegy eltorlaszolta a vizeknek nyugatra az Erdélyi-medencébe vezető, régi szabályos lefolyását, miáltal több moesaras, tavas medencét hozott létre a daciai és levantei időben, amelyek egyike volt a borszéki is.

Ezekben a medencékben az akkori meleg, nedves klíma gazdag növényi életet hozott létre. A víz és iszap alá került növény lignitréteget iktatott a márgás, agyagos, kavicsos üledékek közzé. Ez a fiatal lignit Erdély keleti részében nemcsak Borszéken, hanem több más helyütt nagyobb szabású bányászatra adott alkalmat, a legfiatalabb, rádiumos vizekkel itatott lápföld pedig mint egy más gyógyító tényező érvényesül Borszékfürdőn.

Meg kell említenem még jelenlegi borvízforrások őseinek gazdag *mész-tufa üledékeit* is. Azok a merész sziklafalak, amelyeket a Kerekszék aljában, a Medvebarlangban, a Jégverem környékén, a Tündérkertben, a Pokolkapuján, a Sárkánytorkában megcsodálunk, mind a régi, a jelenleginél gazdagabb borvíz lerakódásoknak a termékei. A területen folyó patakok folytonosan mélyebbre vágják medrüket. Ezekkel a források is mélyebbre süllyednek. A Kerekszék 975 m. magasán levő mész-tufája, a Bagolyvár, a Szacsikai patak környékének nagy mész-tufa területe mutatja a régi borvízforrások magasabb szintjét. Az alámosott, szétvált, leszakadt mész-tufa fehér vagy sárga színű sziklái, körülük az ősi fenyves sötétzöld sudar csoportja, alattuk a virágos pázsítszőnyeg adják a fürdő közvetlen környékének elbájoló szépségét.

De még felejthetlenebb benyomást gyakorolnak reánk azok a fenséges távoli képek, amelyeket a Bükkhavasról, a Csalósarok feletti Arkózatisztásról, vagy a Közretről élvezhetünk. A másodkor tengeri üledékeinek magasra feltornyosult, ennek következtében a kristályos palaöbbe nem került, azért szétszakadozó, bizarr formában mutatkozó hegyei ezek messze keleten és délkeleten. Dél felé pedig a ditrói szienit kúpja a Píricske elmosódott képe bontakozik ki.

Ezek azt mutatják, hogy a földkéreg különböző származású részeinek is megvan a maguk saját, egymástól különböző ábrázatuk,

akárcsak a növényeknek, állatoknak vagy az embernek. Ők is magukon hordják évmilliókra terjedő, minden fantasztikus regénynél érdekesebb életüknek bélyegét. Csak legyen, aki a rövid emberi élet szűk látóköréből kiszabadulva, azt helyesen felismerni, leolvasni tudja.

Über die Quellen von Bad-Borszék in geologischer Betrachtung.

Gelesen in der Sitzung des Siebenbürgischen Museumvereines vom 6. Dezember 1926.
von Prof. Dr. Julius v. Szádeczky K.

Der jungtertiäre Andesitzug der *Hargitakette* ist in seiner Art einer der bedeutendsten der Erde. Vortragender fast nämlich unter diesen Namen ausser dem eigentlichen Hargita-, Görgény-, Kelemenhochgebirge auch ihre weitere, teils verdeckte Fortsetzung in dem Radnaer-, Guttin-, Vihorlatgebirge zusammen. Borszék liegt so ungefähr in der Mitte dieses, etwa 400 Km. langen Zuges, dort wo er in dem ü. M. 2102 Meter hohen Petrosul seine grösste Erhebung erreicht.

Diese ganze lange Kette ist mit Sauerlingen umgeben, von denen die reichsten in Borszék sind, wo auf einer Fläche von $1\frac{1}{2}$ —2 Meillen 14 verschiedene, chemisch untersuchte, Mineralquellen vorkommen. Von diesen ergaben nach der in 1926 durchgeführten Aufschliessung die Hauptquelle und die daneben in 4 Meter Entfernung vorkommende Elisabethquelle zusammen 4'3—4'5 Secundenliter Wasser.

Vortragender machte eingehändige geologische Untersuchungen in der Umgebung und mikroskopische Studien an dem Material der oben benannten, bis an den Kristallinenschiefer aufgeschlossenen zwei Quellen. Auf Grund dieser beschreibt er in populärer Weise die durchgeführten Arbeiten und deren Ergebnisse, die chemischen Bestandteile dieser zwei Quellen und einer dritten, namens Lobogó, welche durch diese Arbeiten teils angezapft wurde, die Entstehung der Quellen, der anliegenden Gesteine, die Herkunft der Kohlensäure und der übrigen Bestandteile der Quellen.

Das Wasser dieser drei Quellen ist ein vadoses, karstähnliches Wasser. Die Quellen werden durch dolomitische, teils marmorige Kalksteindecke der Bükkhavas genährt. Diese bilden keine solche zusammenhängende Platte, wie es die Pálfy-sche Karte (Földtani Közlöny, Band 25. T. Tafel) zeigt, sondern sind auf vielen kleinen Flecken von der kristallinen Unterlage denudiert. Die Quellen kommen auf dieser Unterlage zum Vorschein.

Die Kristallinenschiefer sind die metamorphen Produkte der karbonähnlichen Tonschiefer, Sandsteine und mesozoischen Kalksteine. Vortragender entdeckte hier auch die äussersten Spuren eines kleinkörnigen Biotitgranit, welcher südlich, als äussere Hülle des Syenitmassivs von Ditró auf einem grossen Gebiete vorkommt.

Auf Grund dessen betrachtet Vortragender den Kohlen- und Schwefelsäuregehalt der Sauerlinge als die Endglieder der postvulkanischen Äusserungen des Hargitazuges, den Calcium- und Magnesiumgehalt aber als aus der dolomitischen Kalksteindecke, den Alkalien- und Eisengehalt aus dem darunter folgenden Alkaligesteine aufgenommene Bestandteile.

Erdélyi Tudományos Füzetek

Szerkeszti: Dr. György Lajos

Az „Erdélyi Múzeum-Egyesület“ kiadása

1. *Rass Károly*: Reményik Sándor — — — — — — — — — — 40.—
2. *Párvan Bazil*: A dákok Trójában — — — — — — — — — — 30.—
3. *Dr. Bitay Árpád*: Gyulafehérvár Erdély művelődéstörténetében — — — — — — — — — — 30.—
4. *Dr. Bitay Árpád*: A moldvai magyarság — — — — — — — — — — 40.—
5. *Szokolay Béla*: A nagybányai művésztelep — — — — — — — — — — 40.—
6. *Dr. Balogh Ernő*: Kvarc az erdélyi Medence felső mediterrán gipszeiben — — — — — — — — — — 40.—
7. *Dr. György Lajos*: Az erd. magyar irodalom bibliografiája 1925. év — — — — — — — — — — 50.—
8. *K. Sebestyén József*: A brassai fekete templom Mátyás-kori címerai — — — — — — — — — — 40.—
9. *Dr. Karácsonyi János*: Új adatok és új szempontok a székelyek régi történetéhez — — — — — — — — — — 50.—
10. *Dr. Gál Kelemen*: Brassai küzdelmei a magyartalanságok ellen — — — — — — — — — — 50.—
11. *Dr. Tavasz Sándor*: Erdélyi szellemi életünk két döntő kérdése — — — — — — — — — — 40.—
12. *Dr. György Lajos*: Két dialogus régi magyar irodalmunkban — — — — — — — — — — 60.—
13. *K. Sebestyén József*: A Becse-Gergely nemzetség, az Apafi és a Bethleni gróf Bethlen család címere — — — — — — — — — — 50.—
14. *Dr. Ferenczi Miklós*: Az erd. magyar irodalom bibliografiája 1926. év — — — — — — — — — — 50.—
15. *Dr. Gyárfás Elemér*: A Supplex Libellus Valachorum — — — — — — — — — — 50.—
16. *Rónay Elemér*: Kemény János fejedelem halála és nyugvóhelye — — — — — — — — — — 50.—
17. *Dr. György Lajos*: Egy állítólagos Pancsatantra-származék irodalmunkban — — — — — — — — — — 50.—
18. *Dr. Ferenczi Miklós*: Az erd. magyar irodalom bibliografiája 1927. év — — — — — — — — — — 60.—
19. *K. Sebestyén József*: A középkori nyugati műveltség legkeletibb határai — — — — — — — — — — 60.—
20. *Szabó T. Attila*: Az Erdélyi Múzeum Egyeslet XVI—XIX. századi kéziratos énekeskönyvei — — — — — — — — — — 50.—
21. *Dr. Ferenczi Miklós*: Az erdélyi magyar irodalom bibliografiája. 1928. év, pótlásokkal az 1919—1928. évekről — — — — — — — — — — 50.—
22. *Dr. György Lajos*: A francia hellénizmus hullámai az erdélyi magyar szellemi életben — — — — — — — — — — 50.—
23. *Dr. Kántor Lajos*: Az Erdélyi Múzeum-Egyesület problémái — — — — — — — — — — 50.—
24. *Dr. Gál Kelemen*: A nemzeti nevelés román fogalmazásban — — — — — — — — — — 50.—
25. *Dr. Tavasz Sándor*: Kierkegaard személyisége és gondolkozása — — — — — — — — — — 50.—
26. *Dr. Papp Ferenc*: Gyulai Pál id. Bethlen János gr. körében — — — — — — — — — — 50.—
27. *Dr. Csúry Bálint*: Néprajzi jegyzetek a moldvai magyarokról — — — — — — — — — — 50.—
28. *Dr. Bíró Vencel*: Püspökjelölés az erdélyi róm. kath. egyházmegyében. — — — — — — — — — — 50.—

Megrendelhetők az *Erdélyi Múzeum* kiadóhivatalában, Cluj-Kolozsvár, Str. Baron L. Pop (volt Brassai-u.) 5.

Kolozsvári Takarékpénztár és Hitelbank Rt.

Cluj-Kolozsvár, Piața Unirii (volt Mátyás király-tér) 7.

Fiókok: Dej (Dés), Diciosănmărtin (Dicsőszentmárton), Alba-Iulia (Gyulafehérvár),
Târgu-Mureș (Marosvásárhely), Oradea (Nagyvárad), Timișoara (Temesvár).

Betéteket előnyös kamat mellett fogad el és rendszerint felmondás nélkül fizet vissza. Olcsó kölcsönöket nyújt. Minden bankügyletet legelőnyösebben végez. Engedélyezett devizahely. Aruraktárai a vasut mellett.

Saját tőkéi 143 millió Lei

„ERDÉLYI MÚZEUM“

(MUSÉE DE TRANSYLVANIE)

Tome XXXV.

1930.

Nouvelle série I. n. 7—9.

Redacteur: **LOUIS GYÖRGY**. Editeur: Société du Musée de Transylvanie. Rédaction: Cluj, Str. Universităţii 10. Roumanie.

Alexandre Tavaszy: Les tendances scientifiques hongroises en Transsylvanie.
Venceslas Biró: La candidature de l'évêque dans le diocèse romano-catholique de Transsylvanie.

Kálmán Juhász: Les plus anciens monuments relatifs aux lieux attestés sur les bords du Maros.

T. Attila Szabó: Une chanson connue et une autre inconnue de l'époque des „couroutz“

DATÉS SUR L'HISTOIRE DE LA „SOCIÉTÉ DU MUSÉE DE TRANSYLVANIE“. *Georges Boros*: Discours d'ouverture présidentiel à l'occasion du congrès ambulante de la „Société du Musée de Transsylvanie“ à Marosvásárhely (28—30. août 1930). — *Louis Kántor*: L'histoire du congrès ambulante de la „Société du Musée de Transsylvanie“ à Marosvásárhely.

PETITES COMMUNICATIONS. *Louis György*: Sur la vie d'André Valkai. —

Alexandre Dömötör: La femme infanticide dans nos ballades populaires.
REVUE CRITIQUE. — REVUE DES LIVRES ET DES REVUES. — LES COMMUNICATIONS DE LA SECTION D'HISTOIRE NATURELLE DE LA SOCIÉTÉ DE MUSÉE DE TRANSYLVANIE. *Jules Szádeczky*: Les sources de Borszék au point de vue de la géologie.

„ERDÉLYI MÚZEUM“

(SIEBENBÜRGISCHES MUSEUM)

XXXV. Band.

1930.

Neue Folge I. No. 7—9.

Redigiert von **LUDWIG GYÖRGY**. Herausgegeben vom Siebenbürger Museum-Verein. Redaktion: Cluj, Str. Universităţii 10. Rumänien.

Alexander Tavaszy: Ungarische wissenschaftliche Bestrebungen in Siebenbürgen.

Wenzel Biró: Bischofskandidation in der römisch-katholischen Diözese Siebenbürgen.

Koloman Juhász: Die ältesten Denkmäler der glaubwürdigen Orte an dem Flusse Maros.

T. Attila Szabó: Ein bekanntes und ein unbekanntes Gedicht aus der Kuruzenzeit.

DENKMÄLER ZUR GESCHICHTE DES SIEBENBÜRGER MUSEUM-VEREINS. *Georg Boros*: Präsidial-Eröffnungsrede an der Wandersitzung des Siebenbürger Museum-Vereins zu Marosvásárhely (28—30. August 1930). — *Ludwig Kántor*: Geschichte der Wandersitzung des Siebenbürger Museum-Vereins zu Marosvásárhely.

KLEINE MITTEILUNGEN. *Ludwig György*: Zur Lebensgeschichte des Lichters Andreas Valkai. — *Alexander Dömötör*: Die Kindermörderin in unseren Volksballaden.

KRITISCHE RUNDSCHAU. — BÜCHER- UND ZEITSCHRIFTEN RUNDSCHAU. — MITTEILUNGEN DER NATURWISSENSCHAFTLICHEN ABTEILUNG DES SIEBENBÜRGER MUSEUM-VEREINS. *Julius Szádeczky*: Über die Quellen v. Bad-Borszék in geologischer Betrachtung.